

σε, είχε την ευχέρεια να βεβαιώσει με μάρτυρες ή και ενόρκως το ποσό από την κληρονομιαία περιουσία που περιήλθε σε αυτόν και να περιορίσει την ευθύνη του σε συνεννόηση με τους δανειστές σε αυτό το ποσό (E., 6.4.1-3).

6.7. Τα δικονομικά του κληρονομικού δικαίου

Στον κληρονόμο παρείχε το *ius civile*, το οποίο — όπως προαναφέρθηκε — γνώριζε ως μόνο τρόπο καθολικής διαδοχής αιτία θανάτου την *hereditas*, για την αναγνώριση της ιδιότητάς του ως κληρονόμου την περί κλήρου αγωγή (*hereditatis petitio*). Πέρα όμως από αυτή την αγωγή είχε ο κληρονόμος κατά το αυστηρό δικαιο στη διάθεσή του και τις ειδικές κατά περίπτωση αγωγές, όπως διεκδικητική αγωγή προκειμένου να λάβει στην κυριότητά του επιμέρους ενσώματα αντικείμενα της κληρονομίας που βρίσκονταν στη νομή τρίτου ή ενοχικές αγωγές για την είσπραξη απαιτήσεων της κληρονομίας. Η προστασία της καθολικής διαδοχής αιτία θανάτου κατά το πραιτορικό δικαιο, της *bonorum possessio*, εξασφαλιζόταν με ειδικό παράγγελμα (*interdictum*).

Κεφάλαιο VII

Ποινικό δικαιο

Ενδεικτική βιβλιογραφία. — BRASIELLO, U., *La repressio-
ne penale in diritto romano*, Napoli, 1937. SINOGOWITZ,
B., *Studien zum Strafrecht der Ekloge*, σειρά «Πραγμα-
τεία της Ακαδημίας Αθηνών», αρ. 21, Αθήνα, 1956. ΤΡΩ-
ΙΑΝΟΣ, Σ.Ν., *Ο «Ποινάλιος» του Εκλογαδίου. Συμβολή εις
την ιστορίαν της εξελίξεως του ποινικού δικαίου από του
Corpus Iuris Civilis μέχρι των Βασιλικών*, σειρά «FzbR»
(αρ. 6), Frankfurt am Main, 1980. BOURDARA, CALLIO-
PE A., «Quelques cas de damnatio memoriae à l'époque
de la dynastie macédonienne», *JÖB* 32/2 (1982), σελ.
337-346. PATLAGEAN, EVELYNE, «Byzance et le blason
pénal du corps», *Du châtimeut dans la cité. Supplicés
corporels et peine de mort dans le monde antique*, Ro-
me, 1984, σελ. 405-427. LIEBS, D., «Unverhohlene Bru-
talität in den Gesetzen der ersten christlichen Kaiser»,
Römisches Recht in der europäischen Tradition, Ebels-
bach, 1985, σελ. 89-116. TROIANOS, S.N., «Bemerkun-
gen zum Strafrecht der Ecloga», *Αφιέρωμα στον Ν. Σβο-
ρώνο*, Ρέθυμνο, 1986, σελ. 97-112. RILINGER, R., *Humi-
liores-Honestiores. Zu einer sozialen Dichotomie im
Strafrecht der römischen Kaiserzeit*, München, 1988.
CANTARELLA, EVA, *I supplizi capitali in Grecia e a Ro-
ma*, Milano, 1991. KODER, J., «Delikt und Strafe im
Eparchenbuch», *JÖB* 41 (1991), σελ. 113-131. NOETH-
LICH, K.L., «Das Kloster als "Strafanstalt" im kirchli-
chen und weltlichen Recht der Spätantike», *SZ Kan.
Abt.* 111 (1994), σελ. 18-40. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ.Ν., *Κεφάλαια
βυζαντινού ποινικού δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996.

Έγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο (βλ. βραχυγραφίες). GIUFFRÈ, V., *La repressione criminale nell'esperienza romana*, Napoli, 1997. Ανοχή και καταστολή στους μέσους χρόνους, σειρά «ΕΙΕ/ΙΒΕ. Διεθνή συμπόσια» (αρ. 10), Αθήνα, 2002. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ.Ν., «Η μονή ως τόπος κράτησης στις βυζαντινές νομικές πηγές», *Τιμητικός τόμος εις μνήμην καθηγητή Χρίστου Δέδε*, Αθήνα-Κομοτηνή, 2013, σελ. 523-542.

7.1. Το έγκλημα

7.1.1. Το έγκλημα ως πράξη (ή παράλειψη). — Το ποινικό δίκαιο ως σύνολο κανόνων συμπεριφοράς αποτελεί στην ουσία έναν κώδικα ηθικής, οι επιταγές και απαγορεύσεις του οποίου μόνον σε ανθρώπους είναι δυνατόν να απευθύνονται. Επομένως δύσκολα μπορεί να φανταστεί κανένας την ικανότητα ενός ζώου (και ακόμη λιγότερο ενός άψυχου αντικειμένου) να «εγκληματοήσει». Στη βυζαντινή νομική φιλολογία υπάρχει ωστόσο μία διάταξη που προβλέπει την τιμωρία ενός ζώου, συγκεκριμένα του ταύρου που με τα κέρατά του φονεύει άνθρωπο ή άλλο ζώο. Επειδή όμως η διάταξη περιέχεται στο κεφάλαιο 21 του «Μωσαϊκού παραγγέλματος» (βλ. πιο πάνω, 1.3.3), δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ένα αυθεντικό προϊόν της βυζαντινής νομικής σκέψης.

Σύμφωνα με τις νομικές αντιλήψεις των Ρωμαίων, οι δούλοι εξομοιώνονταν με τα οικόσιτα ζώα. Η εξομοίωση όμως αυτή εύρισκε πεδίο εφαρμογής στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, γιατί από τη σκοπιά του ποινικού δικαίου η μεταχείριση του μη ελεύθερου ανθρώπου διέφερε πολύ από εκείνη του ζώου (βλ. και πιο πάνω, 2.1.2 και 2.2). Υπήρχε βεβαίως και στις δύο περιπτώσεις ευθύνη του κυρίου και χωρούσε η *noxae deditio*, η παράδοση δηλαδή στον ζημιωθέντα του αυτοργού, δούλου ή ζώου (για παράδειγμα, βλ. *E.*, 17.9 και 12· *Eis.*, 40.76 και 79· *Πρ.Ν.*, 39.52 και 55). Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι δούλοι είχαν κάποιες μορφές ποινικής ανικανότητας, δοθέντος ότι από την πρώιμη ήδη βυζαντινή περίοδο, το αργότερο από την εποχή του Ιουστινιανού, επιτράπηκε η έγερση ποινικής αγωγής απευθείας εναντίον τους. Επί μερικών μάλιστα σοβαρών εγκλημάτων είτε οριζόταν ρητώς ότι ήταν νομικώς αδιά-

φορο το *status* του δράστη (για παράδειγμα, βλ. *E.*, 17.42· *Eis.*, 40.17, 25 και 83· *Πρ.Ν.*, 39.14, 22 και 37) είτε με βάση μόνον την αντικειμενική τους υπόσταση ήταν δυνατόν να διαπράχθουν μόνον από δούλο (για παράδειγμα, βλ. *Eis.*, 40.38, 49 και 50· *Πρ.Ν.*, 39.36, 43 και 44). Αν οι οικείες διατάξεις δεν προέβλεπαν την ποινή που επιβαλλόταν στους δούλους, τότε εφαρμόζοταν κατά αναλογία ό,τι ίσχυε για τους «ευτελείς» (*D.*, 48.19.10 = *B.*, 60.51.10).

Αν η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος προϋπέθετε την επέλευση ορισμένου αποτελέσματος, τα βυζαντινά νομικά κείμενα προσφέρουν ερείσματα για να γίνει δεκτό, ότι σημαντικό ρόλο για την αξιολόγηση της συμπεριφοράς του δράστη έπαιζε η διαπίστωση αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στην ενέργειά του και στο συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Ερωτηματικά ως προς τα κριτήρια για τη διαπίστωση αιτιώδους συνάφειας δημιουργεί το χωρίο της *Πείρας* 66.22, κατά το οποίο επί ανθρωποκτονίας σε συμπόσιο με δράστη έναν από τους συνδαιτυμόνες, μεθυσμένο, κρίθηκε άξιος ποινής και ο πανδοχέας: «*Ὅτι ἐπὶ τῶν ἀπὸ μέθης συμβαινόντων φόνων ἐπὶ πενταετίαν ἐξορίαν ἔταξεν Ἀδριανὸς ὁ βασιλεὺς, τὴν δι' αἵματος τιμωρίαν καλύσας καὶ τὴν εἰς τὸ δέμοιρον δήμευσιν ἀποδεξάμενος, ἐξ ἀντιστροφῆς οἴνου [ορθῶς: ἐξ ἀντιγραφῆς ἀνθυπάτου] αὐτοῦ τοῦτο πράξαντος· οὐ γὰρ προῦπεῖναι ἔχθραν ἢ μῖσος, ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ οἴνου ἔργον εἶναι τὸν φόνον. Τὸν δὲ ἄνθρωπον τὸν ξενοδοχῆσαντα καὶ παρασχόντα τὸν οἶνον τιμωρεῖσθαι ἐλαφρῶς, ὡς μὴ αὐτὸν πράξαντα τὸ ἐναντίον, ἀλλ' ὡς ὑποδοχέα γενόμενον τοῦ κακοῦ*¹. Δύσκολα μπορεί να συλλάβει κανείς εδώ την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της ενέργειας του καπῆλου και της ανθρωποκτονίας.

7.1.2. Το έγκλημα ως άδικη πράξη. — Άδικη ήταν μία πράξη — όπως και σήμερα — όταν ερχόταν σε αντίθεση με ορισμένο επιτακτικό ή απαγορευτικό κανόνα δικαίου υπό την προϋπόθεση ότι δεν καλυπτόταν από άλλον κανόνα που την επέτρεπε. Το άδικο μιας ατέλειωτης σειράς πράξεων καθιέρωνε με πλήθος διατάξεων το

1. *Πείρα*, 66.22, σελ. 286 (: σελ. 248 κ.ε.). Πρβλ. Σ.Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Οι υποπόσια και ανθρωποκτονία στο Βυζάντιο», *Αντιχρόσια στη μνήμη του καθηγητού Ιωάννου Κ. Παπαζαχαρίου*, τόμ. Β', Αθήνα, 1994, σελ. 947-954.

γνωστό για τον περιπτωσιολογικό του χαρακτήρα ρωμαϊκό δίκαιο, διατάξεων οι οποίες επαναλήφθηκαν στις βυζαντινές νομικές πηγές. Η κρίση για τον άδικο χαρακτήρα μιας πράξης δεν εξαντλείται στα αντικειμενικά της στοιχεία, γιατί απαιτείται η συνδρομή και ορισμένων υποκειμενικών, όπως όταν ο δράστης πέρα από τον δόλο ως προς την τέλεση της πράξης επιδιώκει και συγκεκριμένο σκοπό, παραδείγματος χάρη η επίκληση υπερφυσικών δυνάμεων με σκοπό την πρόκληση βλάβης σε ανθρώπους (C.J., 9.18.6· B., 60.39.27· Eισ., 40.24· Πρ.Ν., 39.21). Σε υποκειμενικά στοιχεία στηρίζεται το άδικο και στην περίπτωση της απόπειρας, όπου υπάρχει μεν η βούληση του δράστη, αλλά η πράξη παραμένει ατελής, χωρίς δηλαδή αποτέλεσμα. Έτσι, προβλέπεται στα Βασιλικά 60.39.3, σε απόδοση της διάταξης D. 48.8.3, ότι: *Τῷ περὶ ἀνδροφόνων νόμῳ κατέχεται καὶ ὁ διὰ τὸ φονεῦσαι ἄνθρωπον φάρμακον ποιῶν ἢ πιπράσκων ἢ ἔχων*². Εν προκειμένῳ ἦταν αδιάφορο, αν από το φάρμακο προκλήθηκε ἢ ὄχι θάνατος. Το ἴδιο ἴσχυε καὶ για τους ἐπίδοξους δολοφόνους του αυτοκράτορα: *Ὁ κατὰ τῆς σωτηρίας τοῦ βασιλέως μελετήσας φονεύεται καὶ δημεύεται* (Eισ., 40.12, καὶ Πρ.Ν., 39.10⁴· πρβλ. C.J., 9.8.5, προοίμιο = B., 60.36.19).

Ὡς προς διατάξεις που ἀπέκλειαν το ἄδικο της πράξης, το ρωμαϊκό δίκαιο ἦταν πολὺ φειδωλό. Στις ελάχιστες ἀνήκει διάταξη του Κώδικα (9.16.2) που προέβλεπε την ἄμυνα σε περίπτωση διάπραξης ἀνθρωποκτονίας, ὅπως ἀπαντᾶ στη νομοθεσία των Μακεδόνων αυτοκρατόρων: *Ὁ τὸν ἐπελθόντα φονεύσας, ἐν ᾧ περὶ τῆς ζωῆς ἐκινδύνουσεν, ἀνεύθυνος ἔστω* (Eισ., 40.41· Πρ.Ν. 39.39⁵· C.J., 9.16.2 = B., 60.39.14· πρβλ. καὶ Eισ., 40.13· Πρ.Ν., 39.11· C.J., 9.16.3 καὶ 3.27.1 = B., 60.39.15-16). Δικαίωμα ἄμυνας ἀναγνώριζε ο νόμος καὶ σε περίπτωση ἀπειλῆς βιασμοῦ: *Ἀκινδύνως τις φονεύει τὸν βιαζόμενον αὐτὸν ἢ τοὺς αὐτοῦ πρὸς ἀσέλγειαν* (B., 60.39.1⁶ = D., 48.8.1). Δεν ἔλειπε ἀπὸ τον Πανδέκτη (48.8.9) καὶ η κατάσταση ἀνάγκης ὡς λόγος ἄρσης του ἀδίκου ἐπὶ ἀνθρωποκτονίας, ἀλλὰ ὑπὸ την προϋπόθεση να μην ἦταν

2. BT, σελ. 3004⁷⁻⁹. Πρβλ. καὶ Eισ., 40.2· Πρ.Ν., 39.2.
3. Πρβλ. καὶ B., 60.39.25 (: C.J., 9.18.4).
4. JGR, τόμ. II, σελ. 361 καὶ 217, ἀντιστοίχως.
5. JGR, τόμ. II, σελ. 362 καὶ 220, ἀντιστοίχως.
6. BT, σελ. 3004¹⁻².

δυνατόν να ἀποφευχθεῖ η πράξη χωρὶς κίνδυνος της ζωῆς του δράστη: *Ἐὰν τὸν ἐν νυκτὶ κλέπτοντα φονεύσῃ τις, τότε ἀτιμώρητος μένει, ὅτε μὴ ἡδύνατο δίχα κινδύνου ἰδίου φείσασθαι αὐτοῦ* (Eισ., 40.4 = Πρ.Ν., 39.4)⁷. Ἐκτὸς ἀπὸ την ἄμυνα καὶ την κατάσταση ἀνάγκης προέβλεπε ο νομοθέτης καὶ ἄλλες καταστάσεις που ὀδηγοῦσαν σε ἄρση του ἀδίκου. Ἐτσι ἐπιτρεπόταν η θανάτωση του λιποτάκτη που προσέτρεχε στον εχθρό (Eισ., 40.3· Πρ.Ν., 39.3) ἢ του μοιχοῦ, τον οποίο ο σύζυγος κατέλαβεν ἐν συμπλοκῇ με την σύζυγό του (Eισ., 40.46· Πρ.Ν., 39.42· Νεαρά Ιουστινιανού 117.15, προοίμιο = B., 28.7.7).

Την προσταγή ὡς λόγος ἄρσης του ἀδίκου σε μία μόνο περίπτωση προέβλεψε το βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο ἐπὶ δούλων που, με ἐντολή του κυρίου τους, προσθέτουν με το χεῖρ τους κληροδοσία σε διαθήκη του (D., 48.10.15 = B., 60.41.15).

Την ἀναγκαία χειρουργικὴ ἐπέμβαση κατέταξε στους λόγους ἄρσης του ἀδίκου πρῶτο το κανονικό δίκαιο με τον κανόνα 8 της Πρωτοδευτέρας συνόδου (861): *Διόπερ ὤρισεν ἡ ἁγία σύνοδος, ὡς, εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, εὐνουχίζων τινὰ ἐλεγχθεῖν, ἢ αὐτοχειρῖα, ἢ ἐξ ἐπιτάγματος, τοῦτον καθαιρέσει καθυποβάλλεσθαι· εἰ δὲ λαϊκὸς εἴη, ἀφορίζεσθαι· πλὴν εἰ μήπου νόσημά τι περιπεσὸν πρὸς ἐκτομὴν τοῦ πεπονητότος ἐκβιάζοιτο*⁸. Ἀκολούθησε η Νεαρά 60 του Λέοντος Σ' που ἐξήρσε ἀπὸ την δίωξη την περίπτωση ευνουχισμοῦ που ἐπιβάλλεται για θεραπευτικούς λόγους: *Εἰ μέντοιγε, οἷα πολλὰ συμβαίνει, βλάβην ὑποστάντος τοῦ ζώου ἢ ἐκτομὴν τὴν θεραπείαν φέρει, τοῦτο οὐθ' ἡμῖν οὔτε τῷ νόμῳ ὑπεναντίον δοκεῖ· οὐ γὰρ λώβη, ἀλλὰ βοήθεια τοῦ πλάσματος τὸ πρᾶγμα ἐστὶ*⁹.

7.1.3. Το ἐγκλημα ὡς καταλογιστὴ πράξη. — Ο καταλογισμὸς ἀποτελεῖ ἀξιολογικὴ κρίση ὡς προς το πρόσωπο του δράστη, με την οποία η ἐνομη τάξη τον χαρακτηρίζει ὡς ἄξιο μομφῆς καὶ τον ἀπο-

7. JGR, τόμ. II, σελ. 360 καὶ 216, ἀντιστοίχως.

8. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΝΗΣ, τόμ. Β', σελ. 676 κ.ε. καὶ τα ἐκεῖ σχόλια. Πρβλ. Σ.Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Ιατρικὴ ἐπιστῆμη καὶ γιατροὶ στο ἐρμηνευτικό ἐργο των κανονολόγων του 12ου αἰῶνα», Το Βυζάντιο κατὰ τον 12ο αἰῶνα, σελ. 465-481 (σελ. 474 κ.ε.).

9. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Νεαρές, σελ. 202⁴⁵⁻⁴⁸.

δοκιμάζει. Τα στοιχεία του καταλογισμού είναι τέσσερα: α) η ικανότητα για καταλογισμό· β) η υπαιτιότητα· γ) η συνείδηση του αδίκου· δ) η ανθρώπινη δυνατότητα συμμόρφωσης στις επιταγές ή απαγορεύσεις του δικαίου.

7.1.3.1. **Ικανότητα για καταλογισμό.** — Στο ρωμαϊκό και στο βυζαντινό δίκαιο, χωρίς χρήση του παραπάνω όρου, γινόταν ο προσδιορισμός της ικανότητας αυτής αρνητικά υπό την έννοια της απαρίθμησης των περιπτώσεων, στις οποίες ο δράστης δεν κρινόταν υπεύθυνος για τις πράξεις του. Πρόκειται για δύο κατηγορίες προσώπων, τους ανήλικους και τους παράφρονες.

Από τον κύκλο των προσώπων, στα οποία μπορούσε να επιβληθεί ποινή, αποκλείονταν τα παιδιά. Ακριβής προσδιορισμός του αναγκαίου βαθμού ωριμότητας δεν ανευρίσκεται ούτε στις ρωμαϊκές ούτε στις βυζαντινές νομικές πηγές. Με εξαίρεση τα μικρά παιδιά μέχρι επτά ετών (*infantes*), στα οποία ο αποκλεισμός της ποινής, παρά την έλλειψη συγκεκριμένης γενικής διάταξης, είναι αυτονόητος, η ποινική μεταχείριση των ανήλικων τόσο στο κοσμικό όσο και στο εκκλησιαστικό δίκαιο είχε άμεση εξάρτηση από την κατά περίπτωση εκτίμηση των δεδομένων¹⁰. Ειδικότερα όμως ως προς τον εκούσιο φόνο, η αντιφατικότητα των επιμέρους διατάξεων (βλ. *E.*, 17.45· *Eισ.*, 40.85-86· *Πρ.Ν.*, 39.79-80) παραμερίζεται με την καταχώριση της διάταξης *D.* 48.8.12 στα *Βασιλικά*: *Ούτε ὁ μὴ ὦν ἑπταέτης οὔτε ὁ μαινόμενος ὑπόκειται τῷ περὶ ἀνδροφόνων νόμῳ* (60.39.8¹¹ = *D.*, 48.8.12). Εξάλλου και ὁ ἐλάττων τῶν εἰκοσιπέντε ἐνιαυτῶν φονεύσας ἐνάγεται περὶ φόνου (*B.*, 60.39.18¹² = *C.J.*, 9.16.5).

Πάντως, ανεξάρτητα από την αξιολόγηση των σχετικών νόμων, πρόσωπα που δεν είχαν εισέλθει στην ήβη, δεν είχαν δηλαδή συμπληρώσει το 12ο (γυναίκες) ή το 14ο (άνδρες) έτος της ηλικίας τους (άνηβοι, *impuberes*), αντιμετωπιζόνταν επιεικέστερα και τιμωρούνταν με μειωμένη ποινή (για παράδειγμα, βλ. *D.*, 48.13.

10. Πρβλ. C. PITSAKIS, «La responsabilité de l'enfant en droit byzantin», *Αντιλήσασα* (βλ. βιβλιογραφία, κεφάλαιο VI), σελ. 1439-1459.

11. *BT*, σελ. 3006¹³⁻¹⁴.

12. *BT*, σελ. 3008¹⁰⁻¹¹.

7). Πέρα από αυτό με έμμεσο τρόπο καθορίστηκε η βασική προϋπόθεση για την τιμωρία των ανήβων με διάταξη του Αλεξάνδρου Σεβήρου (*C.J.*, 9.47.7), που εξελληνίστηκε ως εξής: *Οὐδέποτε διὰ τὴν ἡλικίαν συγχωρεῖται ἡ τιμωρία τοῦ ἀμαρτήματος, μόνον ἐάν ἐστί πλησιάζων τῇ ἡβῇ τις, ὅτε καὶ αἰσθάνεται τῶν παρ' αὐτοῦ ἀμαρτωμένων* (*B.*, 60.51.46)¹³. Περισσότερο συγκεκριμένη διατύπωση έχει σχόλιο στο χωρίο των *Βασιλικῶν* 35.16.1.33 (: *D.*, 29.5.1.33): *Οἱ ἀνηβοὶ οὐ κολάζονται οὔτε βασανίζονται· φοβερίζονται δὲ καὶ λῶροις ἢ νάρθηξι τύπτονται*¹⁴. Ειδική ρύθμιση περιέλαβε η *Εκλογή* και η νομοθεσία των Μακεδόνων ως προς τους παθνητικούς ομοφυλοφίλους, εφόσον ήταν ανήβοι (*E.*, 17.38· *Eισ.*, 40.66· *Πρ.Ν.*, 39.73).

Η ίδια ρευστότητα εμφανίζεται και στο πεδίο του κανονικού δικαίου. Σύμφωνα με τον κανόνα 18 του Τιμοθέου Αλεξανδρείας, παιδιά που έχουν συμπληρώσει τα δέκα χρόνια τους είναι συνήθως ικανά για καταλογισμό. Ερμηνεύοντας ωστόσο τον κανόνα αυτόν αντιτείνει ο Θεόδωρος Βαλσαμών ότι δεν αναπτύσσονται όλα τα παιδιά διανοητικώς με τον ίδιο ρυθμό.

Η διαφοροποίηση της ποινικής μεταχείρισης με βάση την ηλικία του δράστη αποτελούσε γενική αρχή του ρωμαϊκού δικαίου: *Σχεδὸν ἐν πάσαις ταῖς ποιναιαῖς ἀγωγαῖς καὶ τῇ ἡλικίᾳ καὶ τῇ ἀγνοίᾳ συντρέχουσι* (*B.*, 2.3.108¹⁵ = *D.*, 50.17.108). Πέρα όμως από αυτή την αρχή εισάγεται κάποτε το ανεύθυνο των ανήλικων λόγω ελλείψεως διακρίσεως και με ειδικές διατάξεις (για παράδειγμα, *C.J.*, 1.6.2· *E.*, 17.38) ή ακόμη προβλέπεται κλιμάκωση των ποινών με κριτήριο την ηλικία (για παράδειγμα, *B.*, 60.31.2). Σε μερικές περιπτώσεις επέβαλλε την απαλλαγή του τυχόν ανήλικου δράστη αυτή η φύση του αδικήματος: *Οὔτε τῷ Λιβωνιανείῳ δόγματι οὔτε τῷ ἐγκλήματι τοῦ πλαστοῦ ἀνηβος ὑποπίπτει* (*B.*, 60.41.22¹⁶ = *D.*, 48.10.22).

13. *BT*, σελ. 3084³⁻⁵.

14. V. TIFTIXOGLU - SP. TROIANOS, «Unbekannte Kaiserurkunden und Basilikentestimonien aus dem Sinaiticus 1117», *FM IX* (1993), σελ. 137-179 (153).

15. *BT*, σελ. 581-2.

16. *BT*, σελ. 3020⁹⁻¹⁰.

Αναφέρθηκε ήδη ότι στη νομοθεσία των 9ου-10ου αιώνων συνιόταν η ψυχική ασθένεια λόγω αποκλεισμού της ποινής του θανάτου επί εκούσιου φόνου, επειδή, όπως και στην ατελή ηλικία, δεν είχε ο δράστης την ικανότητα να αντιληφθεί το παράνομο της συμπεριφοράς του. Γι' αυτό περιέλαβε ο Πανδέκτης διάταξη (1.18.13.1) που επαναλήφθηκε στα Βασιλικά (6.1.46.1), η οποία επέβαλλε να διερευνηθεί, μήπως ο δράστης δεν είναι παράφρων, αλλά είτε απλώς προσποιείται είτε βρισκόταν κατά τη διάπραξη του εγκλήματος (ανθρωποκτονίας) σε κατάσταση φωτεινού διαλείμματος (έν τῷ καιρῷ τῶν ἀνακωχῶν), οπότε δεν ήταν ανεύθυνος. Η απαλλαγή από την ποινή δεν σήμαινε όμως και την αποχή της έννομης τάξης από τη λήψη οποιουδήποτε άλλου μέτρου για την προστασία του κοινωνικού συνόλου από επικίνδυνους ψυχopaθείς. Κατά τη χρονικώς τελευταία διάταξη, όπως αυτή διατυπώθηκε στα Βασιλικά (6.1.46): *Καὶ τοὺς μαινομένους ἐν εἰρητῇ βαλλέτω [ἡ ἀρχῶν], εἰ μὴ διὰ τῶν συγγενῶν φυλαχθῆναι δύνανται, ἢ δεσμεύτω*¹⁷. Ο νομοθέτης όμως δεν περιορίστηκε σε αυτήν την επιταγή. Επέβαλλε περαιτέρω στον αρμόδιο άρχοντα να ελέγχει την αποτελεσματική φύλαξη: *Δεῖ δὲ καὶ τοῖς φύλαξιν αὐτῶν ἐπεξίνεαι βραθυμοῦσιν οὐ γὰρ μόνον διὰ τὸ μὴ αὐτοὺς βλαβῆναι φυλάττουσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ μὴ βλάψαι ἄλλους* (B., 6.1.47¹⁸ = D., 1.18.14).

Την ίδια επίδραση ως προς την απαλλαγή από κυρώσεις είχε η διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών και στο πεδίο του κανονικού δικαίου. Η μοναδική σχετική διάταξη, ο κανόνας 14 του Τιμοθέου Αλεξανδρείας, που αφορά στην επιβολή της ποινής της στέρησης εκκλησιαστικής κήδευσης σε αυτόχειρα, ορίζει ότι δεν επιβάλλεται η ποινή, εφόσον διαπιστωθεί ότι ο δράστης κατά την τέλεση της πράξης δεν είχε συνείδηση των πραττομένων. *Ὑπὲρ αὐτοῦ διακρίναι ὀφείλει ὁ κληρικός, εἰ τὸ ἀληθὲς ἐκφραγῆς ὧν πεποίηκε τοῦτο*¹⁹. Πάντως, η θεωρία του κανονικού δικαίου, σύμφωνα με σχόλιο του Θεοδώρου Βαλασαμώνος στον κανόνα 3 του Τιμοθέου Αλεξανδρείας, δέχεται και αξιολογεί την ύπαρξη φωτεινῶν διαλει-

μάτων: *εἰ δὲ διαλείμματα ἔχει, καὶ ἐν τῷ καιρῷ, ὃ σωφρονεῖ, διασύρει τὸ μυστήριον καὶ βλασφημεῖ, οὐ μόνον τῶν ἀγλασμάτων οὐ μεθέξει, ἀλλ' οὐδὲ πιστοῖς συνεύξεται ἢ συναριθμησεται*²⁰.

7.1.3.2. Η υπαιτιότητα. — Πρόκειται για την ψυχική σχέση του δράστη με την πράξη ή την παράλειψή του, που τον εμφανίζει ως ψυχικά αίτιό της. Το ρωμαϊκό δίκαιο και στη συνέχεια το βυζαντινό διέκρινε κατά βάση δύο μορφές υπαιτιότητας, τον δόλο και την αμέλεια. Ο δόλος, που είναι η βαρύτερη μορφή, αναφέρεται στις δικαϊκές πηγές (για παράδειγμα, B., 60.39, *passim*) υπό αυτό τον όρο (δόλος), αλλά και ως επιβουλή, πρόνοια, σπουδή (σπουδάζων) ή επίτηδες (πράττων). Η αμέλεια, διακρινόμενη σε ελαφρά και βαριά (μεγάλη) (B., 60.39.5), απαντά και ως τρυφή (B., 60.39.4) ή ως ραθυμία (B., 60.39.6).

Με σαφήνεια χαράσσονται τα όρια ανάμεσα στην επιμελή και στην αμελή συμπεριφορά στη διάταξη της Εισαγωγής 40.81 (: D., 9.2.30.3): *Εἴ τις τὴν καλάμην τοῦ ἰδίου χωραφίου ἢ τὰς ἀκάνθας βουλόμενος καῦσαι ἐνέβαλε κατ' αὐτοῦ πῦρ, τὸ δὲ πῦρ, ἀχθὲν τὰ ἀλλότρια κατέκαυσε χωράφια ἢ τὸν ἀλλότριον ἀμπελῶνα, δεῖ τὸν ἀκροατὴν ἐξετάζειν, καὶ εἰ μὲν ἀπειρία ἢ ραθυμία τοῦ ἀνάφαντος τὸ πῦρ ἢ βλάβη γέγονεν, τὸ ἀζήμιον τῷ βλαβέντι περιποιεῖτω· εἰ γὰρ ἀνέμου σφοδροῦ πνέοντος τὸ πῦρ ἀνήψεν, εἰ μὴ παρεφύλαξατο δυνάμει τοῦ προελθεῖν τὴν φλόγα περαιτέρω, ὡς ἀμελήσας ὁ τοιοῦτος καὶ ραθυμήσας καταδικάζεται· εἰ δὲ πάντα μὲν ἐκεῖνος παρεφύλαξατο, ἀθρόον δὲ πνεῦμα προσπεσὸν τὴν τοῦ πυρός φλόγα ἐπὶ τὸν βλαβέντα μετεκόμισεν, ἀνευθύνως ὁ τὸ πῦρ ἀνάψας διατελεῖ*²¹. (: Με παραλείψεις, Πρ.Ν., 39.75.)

Κάποτε εξομοιώνει ο νόμος την επιπόλαιη συμπεριφορά με δόλο: *Κατέχεται τῷ περὶ ἀνδροφόνων νόμῳ καὶ ὁ πιμεντάριος προπετῶς διδοὺς τινὶ φάρμακον ἢ σαλαμάνδραν ἢ ἀκόνιτον ἢ βούβρωστιν ἢ πιτυοκάμπην ἢ μανδραγόραν ἢ κανθαρίδας* (B., 60.39.3.

17. BT, σελ. 155¹⁵⁻¹⁶. Πρβλ. και B., 60.40.8 (: D., 48.9.9, και Πρ.Ν., 39.35): *Ὁ μεμηνῶς τὸν πατέρα φονεῦσαν συγγνώσκειται καὶ ἐπιμελέστερον φυλάττεται ἢ δεσμεύεται* (BT, σελ. 3012¹⁶⁻¹⁷).

18. BT, σελ. 155¹⁹⁻²¹.

19. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΝΗΣ, τόμ. Δ', σελ. 339.

20. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΝΗΣ, τόμ. Δ', σελ. 333. Ο κανόνας 3 του Τιμοθέου αφορά στους «δαμονιζόμενους», οι οποίοι στα βυζαντινά κείμενα συχνά συγχέονται με τους ψυχικῶς νοσοῦντες. Πρβλ. Σ.Ν. ΤΡΙΑΝΟΣ, *Μαγεία και δίκαιο στο Βυζάντιο*, Αθήνα, 1997, σελ. 32 κ.ε.

21. JGR, τόμ. II, σελ. 367. Πρβλ. και B., 60.39.6 (: D., 48.8.10, 47.9 και 12.1).

322· D., 48.8.3.3). Επομένως ευθυνόταν ως υπαίτιος ανθρωποκτονίας ο φαρμακοποιός που προπετώς χορήγησε αφροδισιακό παρασκευάσμα. Αντιθέτως, παρά το ότι ενήργησε χωρίς δόλο, τιμωρείται με την ποινή του ακούσιου φόνου (εξορία) εκείνη που έδωσε συλληπτικό με θανατηφόρες συνέπειες, επειδή με τη συμπεριφορά της παρέσχε «κακό παράδειγμα» (*malum exemplum*): *Εἰ δὲ καὶ τις μὴ κακῶ λογισμῶ δώσει γυναικὶ συλληπτικὸν καὶ ἀποθάνῃ ἢ λαβούσα, ἐξορίζεται* (B., 60.39.3.2²³ = D., 48.8.3.2).

Όπως προβλέπουν τα Βασιλικά 60.39.10, αποδίδοντας τη διάταξη του Πανδέκτη 48.8.14: *Ἐν τοῖς ἐγκλήμασιν οὐ τὸ γεγονός, ἀλλ' ἢ διάθεσις σκοπεῖται*²⁴. Αυτή δε, ειδικώς ἐπὶ ανθρωποκτονίας, ἐκ τοῦ πλήξαντος ὄργανου ἐλέγχεται (B., 60.39.1.3²⁵, πρβλ. D., 48.8.1.3). Για τη διάκριση δόλου και ἀμέλειας σημαντικός είναι ο κανόνας 8 του Μεγάλου Βασιλείου, στον οποίο ο ἐπίσκοπος Καισαρείας, ἀριστος γνώστης τόσο του κοσμικοῦ ὅσο και του κανονικοῦ δικαίου, με ἐπίκεντρο την ανθρωποκτονία ἐπισημαίνει με παραδείγματα τις διαφορές ἀνάμεσα στις ἐιδικότερες μορφές δόλου και ἀμέλειας και, μεταξύ ἄλλων, διακρίνει την ἐν συνειδήσει ἀμέλεια ἀπὸ τον ἐνδεχόμενο δόλο — σύμφωνα με τη νεότερη ορολογία.

Άμεση σχέση με τη υπαιτιότητα ἔχει η πραγματικὴ πλάνη, ὑπὸ το κράτος της οποίας ο δράστης, ἔχοντας λανθασμένη εικόνα της πραγματικότητας, δεν γνωρίζει ὅτι ἐγκληματεῖ. Πραγματικὴ πλάνη δέχεται ο Πανδέκτης σε δύο περιπτώσεις. Κατὰ την πρώτη, με τη διάταξη 48.15.4 ἀξιολογείται ως ἀνδραποδισμὸς ἢ κατάρτιση οποιασδήποτε δικαιοπραξίας με ἀντικείμενο ἐλεύθερο ἄνθρωπο ὑπὸ την προϋπόθεση ὅμως, ὅτι ο δράστης τελούσε ἐν γνώσει του *status libertatis* του ἀνθρώπου. Το σχετικὸ χωρίο ἐξελληνίστηκε ως ἐξῆς στη νομοθεσία των Μακεδόνων: *Ἐάν τις εἰδῶς ἐλεύθερόν τινα ἀγοράσῃ ἢ πωλήσῃ αὐτόν ἢ δωρήσῃται ἢ εἰς προῖκα δώσῃ ἢ καταλλάξῃ, μιᾶς τούτων τῶν αἰτιῶν ἀποδεικνυμένης ὁ τοιοῦτος χειροκοπέισθω* (Εισ., 40.5, και Πρ.Ν., 39.5)²⁶. Κατὰ τη δεύτερη περι-

πτωση, ἀν ο δράστης ἀπελασίας, ο οποίος διεκδικούσε μια ἀγέλη ζῶων, τα ἀφαίρεσε στη συνέχεια πιστεύοντας ὅτι εἶναι δικά του, δεν διώκεται ποινικά και περιορίζεται το θέμα σε ἐπίλυση της ἀστικής διαφορᾶς (D., 47.14.1.4 = B., 60.25.1.4).

Χωρὶς να ταυτίζεται με την πραγματικὴ πλάνη, συναφής είναι η περίπτωση της διάπραξης ἐγκληματικῆς πράξης ἀπὸ ομάδα ἀνθρώπων χωρὶς γνώση ἐκείνου, ὑπὸ την ἐποπτεία του οποίου η ομάδα τελούσε, ὁπότε ο τελευταῖος — ὑπὸ την προϋπόθεση ὅτι δεν ευθυνόταν για ἀμέλεια ως προς την ἀσκηση της ἐποπτείας — ἦταν ἀνεύθυνος. Τέτοιες εἶναι οι περιπτώσεις, στις οποίες τα μέλη της οἰκογένειας κάποιου ἐπιχειροῦν με χρήση ὄπλων να ἀποκτήσουν ἢ ἀνακτήσουν νομὴ ἐν ἀγνοία του (D., 48.8.3.4 = B., 60.39.3.4) ἢ του πληρώματος πλοίου που χωρὶς γνώση του πλοιοκτῆτη ἐφοδιάζει τους ἐχθρούς με πολεμικὸ υλικὸ (Νεαρά 63 Λέοντος Σ'). Παρεμφερής είναι η περίπτωση του κυρίου ἀγροῦ ἢ οἰκίας που ἀγνοεῖ ὅτι στο ἀκίνητό του διαπράττεται παραχάραξη νομίσματος (B., 60.60.1· βλ. πιο κάτω, 7.3.9.3).

7.1.3.3. Η συνείδηση του ἀδίκου. — Ο δράστης, ἐφόσον εἶναι ικανός για καταλογισμό, πρέπει να ἔχει συνείδηση ὅτι η συγκεκριμένη συμπεριφορά του ἐρχεται σε ἀντίθεση με το δίκαιο. Ο κανόνας στο ρωμαϊκὸ δίκαιο ἦταν ὅτι ἀγνοία νόμου δεν ἐπιτρέπεται (*error iuris nocet*). Σε ορισμένες περιπτώσεις ὅμως η ἐννομη τάξη ἀνεχόταν αὐτὴ την ἀγνοία. Οι περιπτώσεις αὐτές εἶναι σπάνιες. Ἔτσι, οἱ εἰς βλάβην ἀνθρώπων δαίμονας ἐπικαλούμενοι, δεν τιμωροῦνται, εἰ κατὰ ἀγνοίαν τοῦτο πράξωσι (Εισ., 40.24, και Πρ.Ν., 39.21)²⁷. Ἀγνοία του ἀδίκου (εκτός ἀν ἤθελε θεωρηθεῖ πραγματικὴ πλάνη ως προς τη συγγένεια) φαίνεται να γίνεται ἀνεκτή και ἐπὶ ἐρωτικῆς σχέσης του ἴδιου ἀνδρα με δύο ἀδελφές: *Οἱ αἰμομίχται ἢ γονεῖς πρὸς τέκνα ἢ τέκνα πρὸς γονεῖς ἢ ἀδελφοὶ πρὸς ἀδελφὰς ξίφει τιμωρεῖσθωσαν οἱ δὲ πρὸς ἄλλην συγγένειαν συμφθειρόμενοι, τουτέστι πατὴρ εἰς γυναῖκα υἱοῦ ἢ υἱὸς εἰς γυναῖκα πατρὸς ἢ γονοῦ μητρειᾶν ἢ πατρῶος εἰς προγόνην ἢ ἀδελφὸς εἰς γυναῖκα ἀδελφοῦ ἢ θεῖος εἰς ἀνεψιᾶν ἢ ἀνεψιὸς εἰς θεῖαν, ῥινοκοπεῖσθωσαν*

22. BT, σελ. 3004¹⁵-3005¹.

23. BT, σελ. 3004¹⁰-12.

24. BT, σελ. 3006¹⁷-18.

25. BT, σελ. 3003¹⁴-3004¹.

26. JGR, τόμ. II, σελ. 360 και 216 κ.ε., ἀντιστοίχως.

27. JGR, τόμ. II, σελ. 361 και 218, ἀντιστοίχως. Ως προς το ἀντικείμενο της ἀγνοίας, βλ. ΤΡΓΙΑΝΟΣ, Ο «Ποινάκιος»..., ὁ.π., σελ. 57.

ὁμοίως καὶ ὁ εἰς δύο ἀδελφὰς εἰδήσει μιγνύμενος (E., 17.33²⁸. πρβλ. καὶ Eισ., 40.61, καὶ Πρ.N., 39.69).

7.1.4. Το ἐγκλημα ὡς τιμωρητὴ πράξη. — Το τιμωρητὸ τῆς πράξης συνθέτει μαζί με τὸν ἀδικο χαρακτήρα καὶ τὸ καταλογιστὸ τῆς τὴν ἐννοία τοῦ ἐγκλήματος. Σήμερα προβλέπουν οἱ ποινικοὶ κώδικες τῶν διαφόρων χωρῶν περισσότερους λόγους, γιὰ τοὺς οποίους αποκλείεται τὸ τιμωρητὸ τῆς πράξης. Στὸ δίκαιο τῆς ανατολικῆς ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας οἱ λόγοι αὐτοὶ ἦταν περιορισμένοι. Μία περίπτωση ἀφορᾶ στὴ φθορὰ παρθένου, κατὰ τὴν οποία ὁ ἐπιγενόμενος γάμος ἐξαλείφει τὸ ἀξιοποῖνο: Ὁ συγγινόμενος κόρη παρθένω, προαιρέσει μὲν τῆς κόρης, ἀγνοίᾳ δὲ τῶν αὐτῆς γονέων, ἐν ὑστέρω δὲ τούτων διαγινωσκόντων, εἰ μὲν θελήσει λαβεῖν αὐτὴν καὶ θελήσουσι καὶ οἱ γονεῖς αὐτῆς, γινέσθω τὸ συνάλλαγμα (E., 17.29²⁹. Eισ., 40.56. Πρ.N., 39.65). Ἡ ἐμπρακτὴ μετάνοια εἶχε τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα ἐπὶ συνωμοσίας: Εἰ δὲ τις ἐν προοιμίῳ τῆς συνωμοσίας προσαγγείλῃ, ὁ τοιοῦτος προνομίου ἀξιοῦται· ὁ δὲ μετὰ τὸ πρᾶγμα προδεδωκῶς κερδαίνει μόνον τὴν συγχώρησιν τῆς τιμωρίας (B., 60.36.19.7³⁰ = C.J., 9.8.5.7). Ἐπίσης, καὶ ἐπὶ παραχάραξης: Ὁ πλαστὴν μονίταν τύφας καὶ ἐκ μεταμέλου μὴ πληρώσας συγγινώσκειται (B., 60.41.19³¹ = D., 48.10.19). Τὴν ἐμπρακτὴ μετάνοια ἀνήγαγε σὲ λόγο ἀρσης τοῦ ἀξιοποῖνου ὁ Λέων Σ' με τὴ Νεαρά 67 (αὐτοβούλως ἐπιστρέφων αὐτόμολος, ἐφόσον αὐτομόλῃσεν γιὰ πρώτη φορὰ).

Μία ἀκόμη περίπτωση εἶναι ἡ παραγραφή. Ἐπὶ τῆς μοιχείας υπῆρχε εἰδικὴ διάταξη ποὺ προέβλεπε τὴν ὑπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις παραγραφή τοῦ ἐγκλήματος: Πενταετία σβέννυται τὸ ἐγκλημα τῆς μοιχείας. Ἄλλὰ τοῦτο λέγομεν περὶ τῶν εἰς ἐκοῦσαν ἡμαρτηκότων. Ἐὰν δὲ τις βιασάμενος ἢ ἄρρενα ἢ γυναῖκα ἀμάρτη, ἀκαθαρσίαν καὶ μίασμα, ἀπροσδιορίστως δύναται κατηγορεῖσθαι· οὗτος γάρ καὶ φανερὰν βίαν ἡμαρτεν (Eισ., 40.44³². D., 48.5.30[29]. 5.9 = B., 60.37.29.7-9). Γιὰ τὰ ἄλλα ἐγκλήματα φαίνεται ὅτι

28. BURGMANN, *Ecloga*, σελ. 236⁸⁷⁷⁻⁸⁸².

29. BURGMANN, *Ecloga*, σελ. 236⁸⁶⁴⁻⁸⁶⁶.

30. BT, σελ. 2969¹⁸-2970².

31. BT, σελ. 3019¹⁷⁻¹⁸.

32. JGR, τόμ. II, σελ. 362· πρβλ. καὶ Πρ.N., 39.26 (σελ. 219).

ἀπαιτεῖτο εἰκοσαετία³³, σύμφωνα με τὴν διάταξη τοῦ Κώδικα 9.22.12, ἡ οποία, ναι μὲν ἀναφέρεται στὴν πλαστογραφία, ἀλλὰ ἡ διατύπωσή τῆς ἀφήνει νὰ νοηθεῖ ὅτι ἴσχυε γενικὴ ρύθμιση: Τὸ τοῦ πλαστοῦ ἐγκλημα χρόνῳ οὐκ ἐκβάλλεται, εἰ μὴ ἄρα εἴκοσι ἐνιαυτοῖς, ὡσπερ καὶ τὰ ἄλλα πάντα σχεδὸν τὰ ἐγκλήματα (B., 60.41.47³⁴). Στὸ κανονικὸ δίκαιο δὲν εἶναι βέβαια νοητὴ παραγραφή.

Τὰ ἴδια ἀποτελέσματα με τὴν παραγραφή εἶχει καὶ τὸ δεδικασμένο, τὸ ὁποῖο ἀναγνώριζε τὸ ρωμαϊκὸ καὶ στὴ συνέχεια τὸ βυζαντινὸ δίκαιο ὑπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις: Ὁ ἐλευθερωθεὶς ἐγκλήματος οὐκ ἐγκαλεῖται περὶ τοῦ αὐτοῦ, εἰ μὴ ὁ ἐγκαλῶν ἴδιον ἐκδικεῖ πόνον καὶ διδάσκει ἠγνοηκέναι τὴν ἐξ ἑτέρου γενομένην κατηγορίαν ἀπὸ μεγάλης γὰρ αἰτίας ὁ τοιοῦτος προσδέχεται διὰ τὸν κανόνα τὸν λέγοντα «τὰ μεταξὺ ἄλλων κριθέντα ἄλλω οὐ προκρίνει» (B., 60.34.7³⁵ = D., 48.2.7.2). Λόγῳ ἀρσης τοῦ ἀξιοποῖνου αποτελοῦσε καὶ ἡ παροχὴ ἀπὸ τοῦ αυτοκράτορα «γενικῆς συγχωρήσεως» (B., 60.41.44 = C.J., 9.22.9) κατὰ τὸν σχολιαστή: Πολλάκις ὁ βασιλεὺς διὰ τινὰ πράγματα αἰσίως αὐτῷ συμβεβηκότα πᾶσι συγχώρησιν τῶν ἐγκλημάτων χαρίζεται. Λέγει οὖν ἡ διάταξις, ὅτι κἂν τὸ ἐγκλημα συγχωρηθῇ, ὅμως τὸ περὶ τοῦ πλαστοῦ χρηματικῶς δύναται κινήθηναι³⁶. Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι ἐπὶ τῶν ἐγκλημάτων (ἡ συγκεκριμένη διάταξη ἀφορᾶ σὲ πλαστογραφία) μετὰ τὴν «γενικὴν συγχώρησιν» αἴρεται μὲν τὸ ἀξιοποῖνο, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐπιδίωξις συναφῶν ἀστικῶν ἀξιώσεων.

Προπορευόμενο τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο σὲ σύγκριση με τοὺς νεότερους ποινικοὺς κώδικες, θεώρησε μὴ ἀναγκαῖα κάποτε τὴ γένεση ποινικῆς ἀξίωσης τῆς πολιτείας, ὅταν μικρῆς σημασίας ἐγκληματικότητα μποροῦσε νὰ ἀντιμετωπιστεῖ με ἄλλα μέσα. Ἐτσι, ὀρίστηκε στὸν Πανδέκτη 48.19.11.1: Τὰς οἰκειακὰς κλοπὰς εὐτελεῖς οὖσας οὐ δεῖ φέρειν εἰς δημοσίαν ἐξέτασιν (B., 60.51.11.1³⁷).

33. Ἐπὶ υποβολιμαίου τοκετοῦ ὅμως 30ετία, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν διάταξη τοῦ Κώδικα 7.39.3 (: B., 50.14.5) ποὺ φαίνεται νὰ τροποποίησε τὴν διάταξη τοῦ Πανδέκτη 48.10.19.1 (: B., 60.41.19), κατὰ τὴν οποία δὲν ὑπέκειτο σὲ παραγραφή ἡ δίωξις γιὰ τὸ ἐν λόγῳ ἐγκλημα.

34. BT, σελ. 3025¹⁶⁻¹⁸.

35. BT, σελ. 2948⁷⁻¹¹.

36. BS, σελ. 3793¹⁻³.

37. BT, σελ. 3074¹⁶⁻¹⁷.

7.2. Η ποινή

7.2.1. Γενικά. — Για να αντιμετωπίσουν τις διάφορες μορφές της αντικοινωνικής δράσης διατήρησαν οι Βυζαντινοί κατά βάση τις περιπτώσιολογικές ρυθμίσεις του ρωμαϊκού δικαίου, προσαρμόζοντας κάθε φορά προς τις νέες κοινωνικές συνθήκες την αντικειμενική και υποκειμενική υπόσταση των επιμέρους αξιόποινων πράξεων. Το ίδιο παρατηρήθηκε και ως προς τη μορφολογία των κυρώσεων, γιατί το σύστημα των ποινών που είχε υιοθετήσει η ρωμαϊκή έννομη τάξη από την εποχή της δημοκρατίας και αργότερα της ηγεμονίας δεν ανταποκρινόταν πλέον στις ανάγκες που είχε επιβάλει η πρακτική. Παρόλη όμως αυτή την προσπάθεια «επικαιροποίησης» των ρωμαϊκών διατάξεων, ο περιπτώσιολογικός τους χαρακτήρας, όπως υιοθετήθηκε από τη βυζαντινή έννομη τάξη, σε συνδυασμό με την ιδιорρυθμία των κωδικοποιητικών εργασιών κατά τη βυζαντινή περίοδο, το ότι δηλαδή δεν συνεπάγονταν πάντοτε την κατάργηση των προηγούμενων ρυθμίσεων, είχε επιπτώσεις και στο πεδίο του ποινικού δικαίου. Έτσι, όχι σπάνια, ίσχυαν παράλληλα περισσότεροι ποινικοί νόμοι για το ίδιο αντικείμενο³⁸. Όπως και σε πολλά άλλα θέματα, έτσι και εδώ, η άρση της σύγκρουσης των ποινικών νόμων απέκειτο στην ελεύθερη κρίση του δικαστή. Και ναί μεν οι σχετικές ρωμαϊκές διατάξεις που έδιναν το προβάδισμα στον ειδικό νόμο απέναντι στον γενικό δεν είχαν αποβάλει την ισχύ τους, εφόσον είχαν επαναληφθεί στα Βασιλικά³⁹, αλλά η εφαρμογή τους, ενόψει του ότι οι συγχρουόμενες διατάξεις ήταν συχνά εξίσου ειδικές, δεν έλυσε το πρόβλημα.

7.2.2. Ο σκοπός της ποινής. — Στα χρόνια του Ιουστινιανού αποτελούσε γενικώς η ποινή μία πράξη ανταπόδοσης για την απο-

38. Πρόχειρο παράδειγμα προσφέρει η περίπτωση του ευνοχισμού, γιατί παράλληλα με τη διάταξη Β. 60.51.64, που επαναλαμβάνει τη Νεαρά 142 του Ιουστινιανού, ίσχυε και η Νεαρά 60 του Λέοντος Σ' του Σοφού, η καθεμία με διαφορετικές ποινές.

39. Β., 60.51.38: 'Η γενική ποινή τῆς τῶν νόμων παραβάσεως οὐχ ἀρμόζει εἰς ἐκεῖνα τὰ θέματα, ἐφ' ὧν εἰδική ποινὴ ὄρισταί. Τὰ γὰρ εἰδικὰ τῶν γενικῶν ὑπεξαίρεται· οὕτε δὲ τὸ αὐτὸ ἁμάρτημα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ νόμου ποικίλαις τιμωρίαις κολάζεται! (ΒΤ, σελ. 30833-6 = D., 48.19.41).

κατάσταση της έννομης τάξης που είχε διαταραχθεί, ενώ έπαιζε συγχρόνως έντονο εκφοβιστικό ρόλο. Αυτό το τελευταίο προβάλλεται με έμφαση σε μία διάταξη του έτους 534, κατά την οποία θεσπίζει ο νομοθέτης μεγαλύτερη ποινή κατά των παραβατών, όχι επειδή τον ευχαριστεί να αυξάνει τις ποινές, αλλά για να συγχρατήσει με τον φόβο της τιμωρίας από τη διάπραξη αξιόποινων πράξεων αυτούς που έχουν τέτοιες τάσεις (C.J., 1.3.55[57], προόμιο). Πάντως, στο πλαίσιο της ιδέας της ανταπόδοσης, έπρεπε η ποινή να είναι προσαρμοσμένη πρὸς τὴν ποιότητα τοῦ ἁμαρτήματος (B., 60.51.11 = D., 48.19.11). Τον ίδιο σκοπό όφειλε να εξυπηρετεί όχι μόνον η πρόβλεψη και επιβολή των ποινών, αλλά και η άφεσή τους. Επαναλαμβάνοντας παλαιά διάταξη του Διοκλητιανού στον Κώδικα, επισημαίνει ο Ιουστινιανός ότι η άμετρη παροχή χάρης μπορεί να αποτελέσει για κάποιους κίνητρο στο να παρανομούν (C.J., 9.47.14). Η ίδιες σκέψεις εκφράζονται και σε ένα χωρίο του Πανδέκτη, που προέρχεται από τον ρωμαίο νομικό της κλασικής εποχής Κλαύδιο Σατουρνίνο, σύμφωνα με το οποίο σε μερικές περιοχές γίνονται οι ποινές αυστηρότερες, όταν διαπιστώνεται ότι εκεί πολλαπλασιάζονται τα κρούσματα ορισμένων εγκλημάτων (D., 48.19.6.10).

Ενώ όμως κοντά στα μέσα του 6ου αιώνα η κοσμική νομοθεσία ήταν προσανατολισμένη σε αυτές τις αντιλήψεις, λαμβάνει στο θέμα αυτό θέση ήδη από τον 4ο αιώνα το κανονικό δίκαιο με έναν από τους γνωστότερους εκπροσώπους του, τον επίσκοπο Καισαρείας Βασίλειο, έγκριτο νομικό της εποχής του που είχε φοιτήσει στις ρητορικές σχολές της Αθήνας. Σε μια επιστολή του αντιμετωπίζει τον σκοπό της ποινής στη συνολική του διάσταση, δηλαδή στο ποινικό σύστημα τόσο της Πολιτείας όσο και της Εκκλησίας, και αποκρούει τον ανταποδοτικό της χαρακτήρα, εφόσον — όπως γράφει — δεν έχει ακόμη ανακαλυφθεί τρόπος, ώστε να αναστρέφεται η φορά των πραγμάτων και να επαναφέρονται στην προτέρα τους κατάσταση όσα έχουν ήδη συμβεί⁴⁰. Επομένως, εδώ ορίζεται ως σκοπός της ποινής η γενική και η ειδική πρόληψη. Διευκρινίζεται ότι ως μέτρο γενικής πρόληψης έχει η ποινή αποδέκτη το κάθε μέλος

40. Επιστολή 112 προς Ανδρόνικον, έκδοση Y. COURTOTNE, II, Paris, 1961, σελ. 15.

της κοινωνίας, ενώ ως μέτρο ειδικής πρόληψης τον δράστη του συγκεκριμένου κάθε φορά εγκλήματος, ώστε να μην υποτροπιάσει και παραβεί πάλι τον νόμο.

Αργότερα, λίγο πριν από τα μέσα του 8ου αιώνα, προβάλλει ο σκοπός της ποινής στην *Εκλογή* μέσα από την απαρίθμηση των στόχων, τους οποίους επιδίωκε με το νομοθέτημά του ο Λέων Γ', δηλαδή «τη συνοπτική γνώση του νοήματος της ισχύουσας νομοθεσίας, τη διευκόλυνση της επίλυσης των νομικών διαφορών, τη δίκαιη τιμωρία των εγκληματιών και τη συγκράτηση και διόρθωση όσων έχουν την τάση να παραβαίνουν τον νόμο»⁴¹. Από όσο γνωρίζουμε, η *Εκλογή* είναι το πρώτο νομοθετικό κείμενο, στο προοίμιο του οποίου αναφέρονται μαζί οι κύριοι σκοποί της ποινής: κάθαρση, βελτίωση και εκφοβισμός.

Στις δικές τους νομοθετικές συλλογές, την *Εισαγωγή* και τον *Πρόχειρο Νόμο*, οι αυτοκράτορες της μακεδονικής δυναστείας δεν έκριναν αναγκαίο να αναφερθούν στο θέμα του σκοπού της ποινής. Το έθιξαν, έμμεσα μόνο, σε μία διάταξη που αφορά στη ληστεία με φόνο: «Οι διαβόητοι ληστές φουρκίζονται [: απαγχονίζονται με τη μέθοδο της φούρκας] στον τόπο όπου εγκλημάτησαν, ώστε από μεν το θέαμα να τρομάζουν όσοι επιχειρούν τέτοιες πράξεις, από δε το αντίκρισμα της τιμωρίας να παρηγορηθούν κάπως οι συγγενείς των θυμάτων» (*Εισ.*, 40.19· *Πρ.Ν.*, 39.16)⁴².

Αντίθετα από αυτή την περιορισμένη αναφορά στα δύο εγχειρίδια των Μακεδόνων, ο Λέων Σ' ο Σοφός επανειλημμένα εκφράζει στα προοίμια των *Νεαρών* του (*Νεαρές* 61, 62, 66, 67, 105), αλλά και στα *Τακτικά* του (20.4-6) τις προσωπικές του απόψεις για τον σκοπό και την αποτελεσματικότητα της ποινής. Χαρακτηριστική είναι η εμμονή του Λέοντος στην επανάληψη της παλαιάς αρχής του *Πανδέκτη* (βλ. πιο πάνω) ως προς τη σχέση αναλογίας ανάμεσα στην εγκληματική πράξη και στην ποινή, από την οποία προκύπτει ότι ο αυτοκράτορας ασπαζόταν την άποψη της ανταπόδοσης, κάνοντας ωστόσο ύψη του εκφοβισμού και της γενικής πρόληψης. Χωρίς να ξεχνά την ανταπόδοση ο Λέων, κάνει μία σημαντική παραχώρηση στη σκέψη που είχε εκφράσει πέντε αιώνες πρω-

τύτερα ο Μέγας Βασίλειος, ότι δηλαδή με την ποινή δεν «ξεγίνε-ται» κάτι που ήδη έχει συντελεσθεί. Έτσι εξηγεί στη *Νεαρά* 92, γιατί δεν επιβάλλει σε κάποιον που στη διάρκεια φίλωνικίας τύφλωσε με βιαιότητα άλλον την ποινή της ολικής τύφλωσης, αλλά μόνο την αφαίρεση του ενός οφθαλμού συνδυασμένη με την υποχρέωση, να συντηρεί το θύμα του: «αφού δεν ήταν δυνατόν να αποκαταστήσουμε την απώλεια των οφθαλμών του σε εκείνον που τους έχασε, σκέφθηκα ότι δεν πρέπει να βυθίσουμε τον ένοχο στο ίδιο σκοτάδι, μολονότι θα ήταν δίκαιο να υποστεί και αυτός το ίδιο κακό, αλλά να καθοριστεί η ανταπόδοση της πράξης με τέτοιο τρόπο, ώστε και ο δράστης να φέρει τα σημάδια της τιμωρίας και το θύμα μέσα στην τόση δυστυχία του και στο βαθύ σκοτάδι να έχει κάποια παρηγοριά από τον μόχθο εκείνου που τον τύφλωσε»⁴³.

Από τους διαδόχους του Λέοντος δύο κυρίως αυτοκράτορες εξέδωσαν νόμους με ποινικό περιεχόμενο, ο γιος του Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος και ο Μανουήλ Α' Κομνηνός. Ο πρώτος, σε μία *Νεαρά* που δημοσίευσε γύρω στα μέσα του 10ου αιώνα, με αντικείμενο τους δράστες ανθρωποκτονίας, συγκρίνοντας την αυστηρότητα της πολιτειακής νομοθεσίας, που απέκλειε τους εκουσίους φονείς από την παροχή ασύλου, με την εκκλησιαστική πρακτική, που τους δεχόταν παρά την απαγόρευση, καταλήγει στο ότι αυτή η επιεικής αντιμετώπιση των δραστών αποτελεί για τους τρίτους κίνητρο προς μίμηση, εφόσον, αν εγκλημάτησουν, οι συνέπειες θα είναι μηδαμινές. Ενόψει αυτής της απαράδεκτης κατάστασης εισάγει ο Κωνσταντίνος νέα ρύθμιση: «για το καλό των ιδίων των φονέων και για την προστασία του κοινωνικού συνόλου από τον ζήλο ενδεχόμενων μιμητών λαμβάνει πρόνοια, ώστε και η νομοθεσία να τηρείται, και το μεγάλο και ιερό προνόμιο των εκκλησιών να γίνεται σεβαστό, και να αναστέλλεται η πολλή διάθεση για μίμηση»⁴⁴.

Με αφορμή το ίδιο θέμα — της ανθρωποκτονίας — που περιέπλεξε η ανάμειξη της Εκκλησίας με τον θεσμό του ασύλου, ο Μανουήλ σε μια *Νεαρά* του Απριλίου 1166 υπήρξε πολύ λακωνικός.

43. Πρβλ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Νεαρές*, σελ. 258-259.

44. Πρβλ. Σ.Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Το δίκαιο του ασύλου στο Βυζάντιο», Ο ΙΔΙΟΣ, *Ψηφίδες ιστορίας δικαίου απώτερης και νεότερης*, Αθήνα, 2013, σελ. 55-61 (με βιβλιογραφία).

45. Πρβλ. *JGR*, τόμ. I, σελ. 233.

41. Πρβλ. BURGMANN, *Ecloga*, σελ. 162⁴⁸-51.

42. Πρβλ. *JGR*, τόμ. II, σελ. 361 και 218, αντιστοίχως.

Περιορίστηκε να επισημάνει ότι η σχεδόν εικονική τιμωρία δεν εμποδίζει τους δράστες να επαναλάβουν δύο και τρεις φορές την πράξη τους. Για τον λόγο δε αυτό τόνισε ότι δεν πρέπει να γίνεται αδιακρίτως χρήση της επιείκειας στη μεταχείριση όλων των παραβατών. Αλλά και σε άλλη Νεαρά που εξέδωσε σχετικά με τη λειτουργία των δικαστηρίων την ίδια εποχή υπογράμμισε ότι «οι πολλοί γίνονται πρόθυμοι στο να παρανομούν, βλέποντας να μένει ατιμώρητο το κακό και να μην ασκείται εναντίον τους δίωξη»⁴⁶. Το υλικό αυτό είναι βέβαια ισχνό, επιτρέπει ωστόσο το συμπέρασμα, ότι στο τέλος της μέσης και στην ύστερη βυζαντινή περίοδο η αντεγκληματική πολιτική του κράτους είχε επικεντρωθεί στην πρόληψη, τόσο τη γενική όσο και την ειδική, χωρίς να γίνεται πλέον καμία ύψη για ανταπόδοση. Στο ευρύτερο πλαίσιο του σκοπού της ποινής εντάσσονται και οι έννοιες της ταυτοπάθειας και των ανταποδοτικών ποινών (βλ. πιο κάτω, 7.2.3.11).

7.2.3. Τα είδη των ποινών. — 7.2.3.1. Γενικά. — Λόγω της περιπτώσιολογικής δομής του βυζαντινού ποινικού δικαίου δεν γίνεται διάκριση των εγκλημάτων σε κακουργήματα, πλημμελήματα και πταίσματα, όπως στους νεότερους ποινικούς κώδικες, ούτε και των ποινών που αντιστοιχούν σε κάθε μία από τις κατηγορίες αυτές. Στο ρωμαϊκό δίκαιο μέχρι και τον Ιουστινιανό προβλεπόταν, καταρχήν τουλάχιστον, κάποια αντιστοιχία από άποψη βαρύτητας ανάμεσα στην αξιόποινη πράξη και στην κύρωση, η επιμέτρηση της ποινής ωστόσο γινόταν κατά ανέλεγκτο τρόπο — παρά την ύπαρξη αντίθετων διατάξεων — από τον (ποινικό) δικαστή. Στο δίκαιο της Εκλογής καταβλήθηκε προσπάθεια να δημιουργηθεί μέσα από τις κατά περίπτωση ρυθμίσεις μία στοιχειώδης ομαδοποίηση εγκλημάτων και ποινών (βλ. αναλυτικά πιο κάτω, 7.2.4.1). Στη συνέχεια απαριθμούνται κατά λόγο της βαρύτητάς τους οι ποινές, όπως προβλέπονταν από τη βυζαντινή νομοθεσία, λαμβανόμενη υπόψη και της πρακτικής.

7.2.3.2. Η ποινή του θανάτου. — Το πρώιμο βυζαντινό δίκαιο παρέλαβε τη θανατική ποινή σε όλη της την έκταση, περιλαμβανο-

46. Πρβλ. MACRIDES, «Justice», σελ. 136²¹¹⁻²¹³.

μένων και των εξιδιασμένων μορφών της, από το ρωμαϊκό δίκαιο. Τη θέση του αποκεφαλισμού με πέλεκυ ή ξίφος, που αποτελούσε τον κανόνα, έπαιρναν συχνά απάνθρωπες μέθοδοι εκτέλεσης της ποινής (όπως η σταύρωση⁴⁷, η θηριομαχία, ο διαμελισμός από άλογα, η ρίψη στη θάλασσα ή σε ποταμό μέσα σε σάκκο με φίδια και άλλα ζώα, κλπ.), τις οποίες ακόμη και η χριστιανική διδασκαλία δεν μπόρεσε να εξαφανίσει, παρά τη διάταξη του Πανδέκτη 48.19.8, κατά τη διατύπωση των Βασιλικών 60.51.8: *Μόνω δέ ξίφει, και ούχ έτέρω όργάνω ούτε φαρμάκω δετ' φονεύειν. Ού δετ' φηφίξεσθαι, ώστε τινά βασανιζόμενον άποθανείν, εί και τά μάλιστα πολλοί βασανιζόμενοι άποθνήσκουσιν*⁴⁸. Απαγορευόταν επίσης η θανατική εκτέλεση με κατακρήμνιση (D., 48.19.25 = B., 60.51.23). Στο ιουστινιανείο δίκαιο η ποινή του θανάτου ήταν σε ημερήσια διάταξη, ο δε τρόπος της εκτέλεσης, αν δεν προβλεπόταν ρητώς στον νόμο, καθοριζόταν από τον δικαστή. Διευκρινίζεται ότι ο όρος «κεφαλική ποινή» στις πηγές δεν σήμαινε πάντοτε την ποινή του θανάτου, επειδή νοούνταν και άλλες ποινές, όπως ο «μεταλλισμός» (: καταγκαστικά έργα σε ορυχεία και μεταλλεία) ή η βαριά μορφή εξορίας, που από άποψη αποτελεσμάτων στο πεδίο του δημόσιου δικαίου πλησίαζαν τη θανατική, όπως προέβλεπαν ρητώς τα Βασιλικά (αποδίδοντας διατάξεις του Πανδέκτη) 60.51.2: *Κεφαλική καταδίκη έστιν ή θάνατον ή υπεύθυνον ποινής ή πολιτείας έκπτωσιν έπάγουσα*⁴⁹ (: D., 48.19.2)· 60.51.26: *Έσχάτη τιμωρία έστι τó φουρκισθηναι και καυθηναι και άποκεφαλισθηναι και μεταλλισθηναι και περιορισθηναι· ταύτα γάρ πλησιάζει και μιμείται θάνατον. Τό δέ προσκαιρώς ή διηνεκώς έξορισθηναι ή είς δημόσιον έργον δοθηναι ή ροπαλισθηναι ή άλλως ύποσθηναι ποινήν ούκ έστι κεφαλικόν*⁵⁰ (: D., 48.19.28)⁵¹.

47. Η σταύρωση, για ευνόητους λόγους, καταργήθηκε μετά την επικράτηση του χριστιανισμού. Ωστόσο, περιέργως, διατηρείται σε μία μοναδική διάταξη των Βασιλικών, στο χωρίο 1.1.7.

48. BT, σελ. 3072⁸⁻¹⁰.

49. BT, σελ. 3070¹⁰⁻¹¹.

50. BT, σελ. 3078¹²⁻¹⁶.

51. Εντούτοις υπάρχει και η διάταξη B. 60.51.20: *Μόνος ό θάνατός έστιν έσχάτη τιμωρία* (: D., 48.19.21· BT, σελ. 3077⁷⁻⁸).

Οι συντάκτες της *Εκλογής* προσπάθησαν να περιορίσουν τόσο τις ακρότητες του νόμου όσο και τις αυθαιρεσίες της πρακτικής, καθορίζοντας το είδος και το ύψος της ποινής για κάθε μεμονωμένη πράξη με όσο γινόταν μεγαλύτερη ακρίβεια. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας αντικατέστησαν τη θανατική ποινή σε πολλά αδικήματα με άλλες ποινές. Συγχρόνως, με εξαίρεση δύο περιπτώσεις, εγκατέλειψαν τους εξιδιασμένους τρόπους εκτέλεσης του ρωμαϊκού δικαίου. Οι δύο εξαίρεσεις ήταν ο εμπρησμός (με πρόθεση) μέσα σε πόλη και η ληστεία με φόνο. Στην πρώτη περίπτωση επέσυρε η πράξη την ποινή της θανάτωσης επάνω στην πυρά και στη δεύτερη τον απαγχονισμό με «φούρκα». Αποκλείσθηκε περαιτέρω στην *Εκλογή* σιωπηρώς η θανατική ποινή για εγκλήματα με μόνο οικονομικό αντικείμενο, κάτι που θέσπισε ρητώς ο Λέων ο Σοφός με τη Νεαρά 105. Το σύστημα των ποινών της *Εκλογής*, όπως και γενικότερα το ποινικό της δίκαιο, δεν μεταβλήθηκε στους επόμενους αιώνες. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι διατάξεις της τηρήθηκαν πάντοτε με θρησκευτική ευλάβεια, σύμφωνα τουλάχιστον με τη μαρτυρία των πηγών — χωρίς βέβαια να αποκλείονται και κάποιες υπερβολές στις διηγήσεις των ιστορικών.

7.2.3.3. Η υποδούλωση. — Η απώλεια της ελευθερίας του δράστη ενός εγκλήματος — παρεπόμενη των «κεφαλικών» ποινών στο ρωμαϊκό δίκαιο — σπάνια προβλεπόταν ως αυτοτελής ποινή στη μεταϊουστινιάνεια νομοθεσία. Στην *Εκλογή* 8.4.2 απειλείται μόνον εναντίον λιποτακτών που επιστρέφουν οικειοθελώς. Ο Λέων 5^ς υιοθέτησε την ποινή στη Νεαρά 67, όχι όμως γενικώς, αλλά κατά των καθ' υποτροπήν λιποτακτών. Ο ίδιος προέβλεψε στη Νεαρά 63 την ποινή της υποδούλωσης και εναντίον ναυτών που ως πλήρωμα πλοίου μεταφέρουν εν αγνοία του πλοιοκτήτη και προμηθεύουν στον εχθρό απαγορευμένα (λόγω της στρατιωτικής σημασίας τους) είδη. Δικαιολογητικός λόγος της ποινής αυτής είναι ίσως η αποτελεσματικότερη προστασία της Πολιτείας, εφόσον και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για πράξεις που στρέφονται κατά του κράτους και της ασφάλειάς του.

7.2.3.4. Οι σωματικές ποινές. — 7.2.3.4.1. Ο ακρωτηριασμός. Στην *Εκλογή* προβλέπεται ο ακρωτηριασμός μελών του σώματος για πολλά εγκλήματα, συνήθως μέσης βαρύτητας, πολύ δια-

φορητικά μεταξύ τους ως προς το προστατευόμενο έννομο αγαθό. Κατά κανόνα το μέλος που ακρωτηριάζεται είναι εκείνο, με το οποίο διαπράχθηκε το αδίκημα (ποινή-κάτοπτρο). Έτσι, για παράδειγμα, σε περιουσιακά εγκλήματα (*E.*, 17.10-11, 13-14, 16 και 18), καθώς και στην πρόκληση θανατηφόρων τραυμάτων με χρήση φονικού οργάνου σε συμπλοκή (*E.*; 17.47) προβλέπεται αφαίρεση του (ενός) χεριού, στην ψευδορκία της γλώσσας (*E.*, 17.2). Διαταράσσεται όμως αυτή η αντιστοιχία στα εγκλήματα περί τη γενετήσια ζωή. Αποκοπή του γεννητικού οργάνου απειλείται μόνο κατά των κτηνοβατών (*E.*, 17.39). Σε όλα τα υπόλοιπα (εκτός από τα τιμωρούμενα με θάνατο, όπως οι βαριές περιπτώσεις αιμομειξίας, *E.*, 17.33) προβλέπεται ακρωτηριασμός της μύτης (*E.*, 17.23-28, 30 και 32-34)⁵².

Το γεγονός ότι οι ποινές ακρωτηριασμού απαντούν συχνά στην *Εκλογή* δεν σημαίνει ότι ήταν άγνωστες στο ρωμαϊκό δίκαιο· αντιθέτως μάλιστα φαίνεται ότι κατά την επιβολή τους επικρατούσε ιδιαίτερη σκληρότητα. Αυτό τουλάχιστον προκύπτει από τη Νεαρά 134.13, με την οποία απαγορεύθηκε ο ακρωτηριασμός των δύο χεριών και ποδιών καθώς και η εξάρθρωση των μελών του σώματος για την ίδια πράξη. Οι ποινές ακρωτηριασμού διατηρήθηκαν στις δύο νομοθετικές συλλογές των Μακεδόνων. Πάντως όμως η απαγόρευση της Νεαράς 134.13 επαναλήφθηκε στην *Εισαγωγή* 40.26 και τον *Πρόχειρο Νόμο* 39.23. Επί αδικημάτων που αφορούσαν στο νόμισμα και στο κρατικό μονοπώλιο προβλεπόταν αποκοπή του χεριού και στο *Έπαρχικόν Βιβλίον* (2.5, 3.1-2, 8.4 και 7).

Η εμφάνιση του ακρωτηριασμού ως ποινής χάνεται στα βάθη των αιώνων. Απαντά ήδη στα δίκαια της σφηνοειδούς γραφής και ως προς την προέλευσή του έχουν διατυπωθεί πολλές υποθέσεις. Πιθανώς πρέπει να θεωρηθεί ποινή ειδικής ανταπόδοσης, δηλαδή η γένεσή της να αναζητηθεί στη λαϊκή αντίληψη, ότι ο δράστης πρέπει να τιμωρηθεί με αφαίρεση του μέλους εκείνου, με το οποίο εγκλημάτησε. Στην περίπτωση όμως της *Εκλογής* προβάλλεται, ότι ήταν ένα μέτρο ειδικής πρόληψης. Με τον ακρωτηριασμό απέ-

52. Πρβλ. S.N. TROIANOS, «Tautopáθεια, spiegelnde Strafen und Nasenabschneiden», *Summa. Dieter Simon zum 70. Geburtstag*, Frankfurt am Main, 2005, σελ. 569-578.

βλεπε δηλαδή η έννομη τάξη στη μείωση της επικινδυνότητας του δράστη, με το να του περιορίσει ή και να του αποκλείσει τη φυσική δυνατότητα να επαναλάβει την πράξη του. Ειδικότερα, ως προς τα εγκλήματα γύρω από τη γενετήσια ζωή, η αποκοπή της μύτης στιγμάτιζε τον δράστη κατά χαρακτηριστικό τρόπο, προκαλούσε την παραμόρφωσή του και αποτροπιασμό στη θέα του, ώστε η τέλεση νέων εγκλημάτων αυτής της μορφής (κυρίως μοιχείας) να καθίσταται γι' αυτόν πολύ δύσκολη. Επιπλέον με την ποινή αυτή εξασφαλίζεται ίση μεταχείριση στους δράστες και των δύο φύλων (φαίνεται ότι στα δίκαια αρχαίων λαών απειλούνταν με ρινότμηση μόνον οι μοιχαλίδες). Με βάση τα παραπάνω εξηγείται ικανοποιητικά η επιλογή ενός μέλους του σώματος τελείως άσχετου με τις συγκεκριμένες αξιόποινες πράξεις. Υποστηρίζεται ωστόσο σθεναρά και η άποψη, ότι η σύνδεση της μύτης με την εγκληματικότητα κατά των ηθών έχει ως αφετηρία την αναγωγή της στη λαϊκή συνείδηση σε γενετήσιο σύμβολο.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες των ιστορικών και των χρονογράφων, έκανε η δικαστηριακή (αλλά και η εξωδικαστηριακή) πρακτική κάποτε συχνότερη χρήση του ακρωτηριασμού από την προβλεπόμενη στον νόμο. Αυτό ισχύει κατεξοχήν για την τύφλωση, που υπό την ευρεία έννοια εντάσσεται στις ποινές αυτές απειλούμενη ειδικώς κατά των ιεροσύλων (Ε., 17.15)⁵³. Επειδή για λόγους ιδεολογικούς σε όλα τα άλλα χαρακτηριστικά του αυτοκράτορα, ανήκε και η σωματική τελειότητα, αποτελούσε ο ακρωτηριασμός, ειδικά δε η τύφλωση, όχι μόνο ποινή σε εγκλήματα στρεφόμενα κατά της αυτοκρατορικής εξουσίας, αλλά γενικότερα δραστικό μέσο για την εξουδετέρωση τόσο πραγματικών όσο και εν δυνάμει συνωμοτών και διεκδικητών του θρόνου.

7.2.3.4.2. Ο σωματικός κολασμός. Αυτή η ποινή εμφανίζεται στα βυζαντινά νομικά εγχειρίδια των 8ου-10ου αιώνων τόσο ως κύρια ποινή όσο και ως παρεπόμενη. Στην τελευταία περίπτωση,

53. Πρβλ. ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΛΑΜΨΙΔΗΣ, *Η ποινή της τυφλώσεως παρά Βυζαντινοίς*, Αθήνα, 1949· Ι. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ - ΣΠ. ΜΑΡΚΕΤΟΣ, «Η ποινή της τυφλώσεως στο Βυζάντιο. Ιατρικές παρατηρήσεις», *Βυζαντινά Μελέτα* 2 (1990), σελ. 165-188.

συνδυάζεται με εξορία ή με ακρωτηριασμό. Η ορολογία που χρησιμοποιείται ποικίλλει. Άλλοτε μεν εναλλάσσονται οι ισοδύναμες εκφράσεις «τύπτεσθαι» και «δέρεσθαι», και άλλοτε προβλέπει άριστα ο νόμος «παιδευέσθω» ή «σωφρονιζέσθω» (για παράδειγμα, *Ἐπαρχικόν Βιβλίον*, 1.5, 1.12· *Τακτικά Λέοντος*, 8.2, 8.8-9), εννοώντας και πάλι τον σωματικό κολασμό. Συνήθως δεν καθόριζε με ακρίβεια ο νομοθέτης το ύψος της επιβλητέας ποινής, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν και εξαιρέσεις, στις οποίες οριζόταν ο αριθμός των κτυπημάτων (για παράδειγμα, *Εκλογή*, 17.19-20). Μερικές φορές η ειδική πρόβλεψη συνεπαγόταν επίταση της ποινής: *τυπτέσθω σφοδρῶς* (για παράδειγμα, *Ε.* 17.26· *Εισ.*, 40.6, 45, 51, 60. 69, 71· *Πρ.Ν.*, 39.53).

Στο ρωμαϊκό δίκαιο ήταν η ποινή της μαστίγωσης διαδεδομένη, αλλά με κάποιες διακρίσεις. Άλλη μορφή είχε η εκτέλεση της ποινής στους δούλους και άλλη επί των ελεύθερων προσώπων. Αλλά και από τους ελεύθερους μόνον οι «ευτελείς» ήταν δυνατόν να υποβληθούν σε ατιμωτική ποινή, όπως η μαστίγωση: *Μόνον οί εύτελείς ελεύθεροι ροπαλίζονται* (B., 60.51.26.²⁵⁴ = D., 48.19.28.2). Εξαιρέση γινόταν, ωστόσο, αν επρόκειτο για «έγκλημα καθοσίωσης», δηλαδή εσχάτης προδοσίας (κατά τη σημερινή ορολογία). Στην *Εκλογή* καταβλήθηκε προσπάθεια περιορισμού των ταξικών διαφοροποιήσεων. Ένα παράδειγμα αποτελεί το κεφάλαιο 17.19, που προβλέπει ότι όποιος πορνεύει, μολονότι είναι έγγαμος, θα τιμωρείται με δώδεκα ραβδισμούς, ανεξάρτητα από το αν είναι πλούσιος ή πέννης. Άλλες όμως διατάξεις του ίδιου νομοθετικού κειμένου δείχνουν ότι η απόλυτη κατάργηση των ταξικών ανισοτήτων ήταν ανέφικτη, ιδίως μάλιστα στις περιπτώσεις παραβάσεων που απειλούνταν με ποινή περιουσιακή.

7.2.3.4.3. Το κούρεμα. Το κόψιμο των μαλλιών αποτελούσε για τους Βυζαντινούς ηθική μείωση, γι' αυτό συχνά χαρακτηρίζεται στις πηγές ως ατιμωτικό⁵⁵. Αυτή η ποινή εμφανίζεται στα νομικά εγχειρίδια της μέσης βυζαντινής περιόδου σχεδόν πάντοτε ως

54. BT, σελ. 3078¹⁶⁻¹⁷.

55. Ο ατιμωτικός χαρακτήρας αυτής της ποινής προκύπτει με σαφήνεια από τις Νεκρές 58, 60, 63 και 103 Λέοντος του Σοφού.

παρεπόμενη μαζί με την ποινή είτε του ακρωτηριασμού είτε της μαστίγωσης και, πολλές φορές επιπλέον, εξορίας (όπως για παράδειγμα *Εισ.*, 40.6, 9, 69· *Πρ.Ν.*, 39.6, 7, 40, 45, 58, 65, όπου στερεότυπα ορίζεται «τυπτόμενοι [ή δερόμενοι] και κουρευόμενοι διηνεκῶς ἐξοριζέσθωσαν»⁵⁶). Με αυτή τη μορφή συνιστά επίταση του σωματικού κολασμού. Σε πολύ σπάνιες περιπτώσεις προβλέπεται και ως αυτοτελής ποινή, όπως στη λεγόμενη Νεαρά του πατριάρχη Αθανασίου Α' του έτους 1304/1306 κατά αγάμων γυναικών που συνάπτουν εξώγαμες σχέσεις.

7.2.3.5. Η εξορία. — Αρχετά συχνά προβλέπεται αυτή η ποινή στις βυζαντινές νομικές πηγές, συνήθως για εγκλήματα μέσης βαρύτητας, όπως είναι η ακούσια ανθρωποκτονία, η άμβλωση κ.ά. Το περιεχόμενο της ποινής κατά τη μέση περίοδο και στη συνέχεια είναι ενιαίο. Δεν συνέβαινε το ίδιο όμως και σε παλαιότερες εποχές. Στο κλασικό ρωμαϊκό δίκαιο προβλέπονταν δύο μορφές εξορίας, η *relegatio* και η *deportatio*. Η πρώτη ήταν η ελαφρότερη μορφή που συνεπαγόταν την αναγκαστική απομάκρυνση του καταδίκου από ορισμένο τόπο, η δεύτερη τον υποχρέωνε σε παραμονή σε ορισμένο τόπο και επιπλέον επέφερε δήμευση της περιουσίας του και απώλεια της ιδιότητας του πολίτη.

Όταν εξελληνίστηκαν οι λατινικές πηγές αποδόθηκαν οι δύο όροι, ο πρώτος ως εξορία και ο δεύτερος ως περιορισμός — κάποτε, ωστόσο, με επιβίωση των λατινικών όρων *βελεγατεύεσθαι* και *δεπορτατεύεσθαι*. Στο ιουστινιάνειο δίκαιο υπήρχε ακόμη η βαρύτερη μορφή, η *deportatio*, αλλά ο ισόβιος περιορισμός και η δήμευση δεν επιβάλλονταν με την ίδια απόφαση, όπως στα προηγούμενα χρόνια, επειδή ως ποινές ήταν ανεξάρτητες μεταξύ τους. Με την ενοποίηση του περιεχομένου της ποινής και την αποσύνδεση από τις παρεπόμενες ποινές των Ρωμαίων που καθιέρωσε η βυζαντινή νομοθεσία έπαυσε η εξορία να ανήκει αυτή καθεαυτήν στις κεφαλικές ποινές (βλ. πιο πάνω). Αποφασιστικό ρόλο στην περαιτέρω διαμόρφωση της έννοιας της εξορίας έπαιξε η ελεύθερη εκτίμηση του δικαστή ως προς τον καθορισμό όχι μόνο της διάρκειας της ποινής και του τόπου έκτισης αλλά και παρεπόμενων ποινών. Για

56. *JGR*, τόμ. II, *passim*.

να περιορίσουν τον κίνδυνο αυθαιρεσιών έθεσαν οι Ίσαυροι και οι Μακεδόνες φραγμούς στην παραπάνω ελευθερία, ορίζοντας για κάθε έγκλημα με σαφήνεια τις παρεπόμενες ποινές που συνήθως ήταν σωματικός κολασμός και κούρεμα (βλ. πιο πάνω). Η εξορία επιβαλλόταν είτε με περιορισμένη χρονική διάρκεια είτε ισοβίως. Η βυζαντινή εξορία δεν είχε αντιστοιχία με το μέτρο ασφαλείας του εκτοπισμού που απαντά σε νομοθεσίες των νεότερων χρόνων, γιατί συχνά συνδεόταν με αναγκαστική εργασία. Συγκεκριμένα, οι παρδοσιακές ποινές *μέταλλον*, *έργον μετάλλου*, *δημόσιον έργον*, παρά το ότι δεν αναφέρονται ρητώς στο ποινικό μέρος των νομικών εγχειριδίων της μέσης περιόδου, δεν ήταν άγνωστες στη δικαστηριακή πρακτική, γιατί αποτελούσαν μερικές φορές παρεπόμενη ποινή της μακροχρόνιας εξορίας⁵⁷.

7.2.3.6. Ποινές στερητικές της ελευθερίας. — Ποινές αυτής της μορφής, όπως γίνονται αντιληπτές στο σύγχρονο σωφρονιστικό δίκαιο, δεν γνώριζε καταρχήν το βυζαντινό δίκαιο. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχαν φυλακές⁵⁸, αλλά αυτές αποσκοπούσαν στη φύλαξη των παραβατών του νόμου και όχι στον κολασμό τους, δηλαδή χρησίμευαν για τον εγκλεισμό υποδίκων (*C.J.*, 9.4.1-6, ετών 320-529) ενδεχομένως και των οφειλετών του δημοσίου, όχι όμως καταδίκων. Αυτό τονίζει με πολλή σαφήνεια το σχόλιο 18 στο χωρίο των *Βασιλικών* 60.51.8 (: *D.*, 48.19.8): *Ειῶθαι μὲν οἱ ἄρχοντες καταδικάζειν τινὰ ἐν φυλακῇ εἶναι διηνεκῶς ἢ καὶ ἐν δεσμοῖς. Οὐκ ὀφείλουσι δὲ τοῦτο ποιεῖν αἱ τοιαῦται γὰρ τιμωρία ἀπηγορευμένη εἰσίν. Αἱ φυλακαὶ γὰρ διὰ τὸ φυλάττεσθαι τοὺς ἀν-*

57. Για το περιεχόμενο αυτών των ποινών, βλ. το σχόλιο 6 στο χωρίο *B.* 60.51.8: *Εἰς μέταλλον μὲν οὖν πεμφθῆναι λέγεται ὁ εἰς τὸ ὄρυττειν τὴν γῆν καὶ τὸ μέταλλον ἐξ ἐκείνης ζητεῖν καταδικασθεῖς· εἰς έργον δὲ μετάλλου πεμφθῆναι λέγεται ὅστις εἰς τὸ αὐτὸ τεταγμένος ἐστὶν εἰς τὸ ὄπ' ἄλλου ζητηθῆν ἐκ τῆς γῆς καὶ εἰρεθῆν ἀνακαθαίρειν καὶ χωνεύειν καὶ ποιεῖν δόκιμον, τυχὸν τὸν χρυσὸν ἢ τὸν ἄργυρον* (*BS*, σελ. 388₁₃₋₁₇). Ως διάρκεια του μεταλλισμού προβλέπονταν καταρχήν τα δέκα χρόνια: *Οἱ εἰς μέταλλον καταδικασθέντες χωρὶς χρόνου δεκαετίαν ποιοῦσιν* (*B.*, 60.51.22 = *D.*, 48.19.23· *BT*, σελ. 307₁₃₋₁₄). Πρβλ. και *B.*, 60.51.21 (: *D.*, 48.19.22).

58. Πρβλ. ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΜΠΟΥΡΑΡΑ, «Οἱ βυζαντινές φυλακές», *Έγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο*, σελ. 317-336.

θρώπους εἰσίν, οὐ διὰ τὸ τιμωρεῖσθαι⁵⁹. Τὴν απαγόρευση εἶχε ἐξειδικεύσει καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς τὸ 529, ἀποκλείοντας τὸν ἐγκλεισμὸν τῶν ἐξορίστων σὲ φυλακὲς τοῦ τόπου ἐξορίας (C.J., 9.47.26 = B., 60.51.63). Τὸ ὅτι γίνονταν καταχρήσεις προκύπτει ὄχι μόνον ἀπὸ τὶς μαρτυρίες τῶν ἱστορικῶν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ παραπάνω σχόλιο. Ἄλλωστε, ἡ κράτηση κάποιου γιὰ ἀόριστο χρονικὸ διάστημα χωρὶς δίκη με ἐντολὴ τοῦ τοπικοῦ διοικητῆ ἢ, κάποτε, καὶ τοῦ αυτοκράτορα, μποροῦσε μὲν νὰ εἶναι «παράνομη», ἐλάχιστα ὅμως θὰ διέφερε στὴν πράξη ἀπὸ μία καταδικη σήμερα σὲ κάθειρξη ἢ φυλάκιση. Γιὰ τὸν περιορισμὸ ἀυθαιρεσιῶν αὐτῆς τῆς μορφῆς καταβάλλονταν συνεχῶς προσπάθειες ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ μέχρι τὸν Μανουὴλ Α΄ Κομνηνὸ, ὥστε νὰ μὴ καθυστερεῖ ἡ ἐκδίκαση τῶν ποινικῶν υποθέσεων (βλ. *πιο κάτω*, 8.1.1.1.2). Πάντως, κατὰ τὴν ὕστερη περίοδο κάμπτεται ἡ παραπάνω ἀρχὴ καὶ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους διατάξεις ποὺ προβλέπουν φυλάκιση, πιθανότατα ἐπειδὴ, λόγῳ τῆς ἐδαφικῆς συρρίκνωσης τῆς αυτοκρατορίας καὶ τῶν συχνῶν ἐχθρικών ἐπιδρομῶν, περιορίστηκαν οἱ δυνατότητες ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς τῆς ἐξορίας. Ἔτσι, σὲ Νεαρά που ὁ Μανουὴλ Α΄ ἐξέδωσε τὸ ἔτος 1166 γιὰ τοὺς φονεῖς ὄρισε: *νομοθετεῖ ἡ βασιλεία μου τὸν πεπλημμεληκότα φόνον μεμελετημένον ἐκούσιον ἐν φυλακῇ παρ' ὄλον τὸν τῆς ζωῆς αὐτοῦ χρόνον διάγειν, καὶ μηδέποτ' ἐκεῖθεν ἐξάγεσθαι, μηδ' ἀπὸ βασιλικῆς ἴσως προστάξεως κατὰ λήθην ποριζομένης*⁶⁰.

Ἦδη ἀπὸ τὴν πρώιμη ἐποχὴ ἐμφανίζεται ὡς υποκατάστατο τῆς φυλάκισης ὁ ἐγκλεισμὸς τῶν δραστῶν ὀρισμένων ἐγκλημάτων σὲ μοναστήρια, με ἢ χωρὶς τὴν υποχρέωση νὰ περιβληθοῦν τὸ μοναχικὸ σχῆμα. Δύο λόγοι ὠθησαν τὸν Ἰουστινιανὸ πιθανῶς στὴ θέσπιση τῶν σχετικῶν διατάξεων (Νεαρές 117, 123, 131 καὶ 134). Πρῶτον, ὅτι ἡ κράτηση γυναικῶν σὲ κοινὲς φυλακὲς περιέκλειε τὸν κίνδυνον νὰ υποστοῦν κακοποίηση ἀπὸ τὸ φυλακτικὸ προσωπικὸ. Δεύτερον, ὅτι ἐπὶ τῶν ἐγκλημάτων τῶν σχετικῶν με τὸν γάμο καὶ τὴ γενετήσια ζωὴ διευκόλυνε τὸ περιβάλλον τοῦ μοναστηριοῦ, ὡς τόπου μετανόιας, τῆς βελτίωσης τῶν κρατουμένων. Ἡ ρύθμιση αὐτὴ εἶχε ὡς περαιτέρω συνέπεια, ὅτι με αὐτὸ τὸν τρόπο ἐνισχύθηκε ἡ

59. BS, σελ. 388213-14.

60. MACRIDES, «Justice», σελ. 164125-129.

περιουσία τῶν μονῶν, ἐπειδὴ ἓνα σημαντικό — κατὰ τὶς ἐιδικότερες περιστάσεις — μέρος τῆς περιουσίας τῶν καταδικῶν περιερχόταν ἐκ τοῦ νόμου στὸ ἴδρυμα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραπάνω περιπτώσεις ἀποτελοῦσαν τὰ μοναστήρια τὸν φυσικὸν τόπον ἀπλῆς κράτησης ἢ ἐκτίσης ποινῆς κληρικῶν καὶ μοναχῶν ποὺ εἶχαν διαπράξει ἀδικήματα τοῦ κανονικοῦ ἢ/καὶ τοῦ κοσμικοῦ δικαίου (βλ. τὴ Νεαρά 123, κεφάλαια 10, 11, 20 καὶ 42). Ἡ μονὴ λειτούργησε ὡς τόπος κράτησης καὶ στὸ μεταἰουστινιανεῖο δίκαιο. Σχετικὲς εἶναι οἱ διατάξεις τοῦ κεφαλαίου 17.6 τοῦ *Εκλογαδίου* (: *Ecloga privata aucta*, 17.11), τῶν Νεαρῶν 8, 32, 87 καὶ 111 τοῦ Λέοντος Σ', τῆς δευτέρας Νεαράς γιὰ τοὺς φονεῖς τοῦ Κωνσταντινίου Ζ' καὶ τῆς σχετικῆς Νεαράς τοῦ Μανουὴλ Α΄ (βλ. *πιο πάνω*). Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι δὲν ἀποτελοῦσε ἐκτίση ποινῆς ὁ ἐγκλεισμὸς προσώπων σὲ μονή, στὸν ὁποῖο κατέφευγαν οἱ ηγεμόνες γιὰ νὰ ἐξουδετερώσουν διεκδικητὲς τοῦ θρόνου, συχνὰ καὶ μέσα στὴν ἴδια τὴν οἰκογένειά τους. Τότε ὅμως τὸ μέτρο συνοδευόταν ἀπὸ υποχρεωτικὴ μοναχικὴ κουρὰ, ὥστε ὁ ἐγκλειόμενος — ἐπειδὴ ἀπαγορευόταν ἡ ἀποβολὴ τοῦ μοναχικοῦ σχήματος — νὰ μὴ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἐπανέλθει στὸν κοσμικὸ βίον⁶¹.

7.2.3.7. **Οἱ περιουσιακὲς ποινές.** — Στὸν κατάλογο τῶν περιουσιακῶν ποινῶν πρώτη ἐρχεται ἀπὸ ἀποψη βαρῦτητας ἡ δήμευση, ἡ ὁποία, ἐφόσον εἶναι γενικὴ, συνεπάγεται τὴν ἀφαίρεση καὶ περιέλευση στὸ δημόσιο (αὐτὴ ἡ ἐννοία περιλάμβανε καὶ τὴν περιουσία τοῦ αυτοκράτορα) ολόκληρης τῆς περιουσίας τοῦ καταδικῶ. Ἔτσι ὅμως τιμωρεῖτο οὐσιαστικῶς ὄχι μόνον ὁ δράστης τῆς συγκεκριμένης ἐγκληματικῆς πράξης ποὺ διώκετο, ἀλλὰ ολόκληρη ἡ οἰκογένειά του. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο, ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, περιορίστηκε σταδιακὰ τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τῆς ἐν λόγω ποινῆς, χωρὶς βέβαια νὰ λείπουν καὶ οἱ ἐξαιρέσεις. Αὐτὲς ὅμως ἐπλήτταν κυρίως τὴν ἐγκληματικὴν διάθεση τῶν παραβατῶν, γιὰ τὴν ἀφορούσαν κατὰ κανόνα σὲ ἀδικήματα ποὺ εἶχαν σχέση με τὴν οἰκονομία καὶ

61. Ἰπῆξαν ὡστόσο καὶ ἐξαιρέσεις, ὅπως τῆς αυτοκράτειρας Ζωῆς, τὴν ὁποία ἐπανεφέρε ὁ λαὸς στὸν θρόνον, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Μιχαὴλ Ε' τὴν εἶχε ἐξορίσει στὴν Πριγκηπόνησο καὶ διατάζει τὴν κουρὰ τῆς σὲ μοναχὴ με τὸ πρόσημα τῆς ἐπιβουλῆς ἐναντίον τοῦ.

το εμπόριο. Παράδειγμα αποτελεί το *Επαρχικόν Βιβλίον* Λέοντος Σ' του Σοφού (βλ. πιο πάνω, 1.3.4) που κατά τη ρύθμιση των οικονομικών σχέσεων ανάμεσα στους διάφορους επαγγελματικούς κλάδους της πρωτεύουσας προέβλεψε σε πολλές περιπτώσεις περιουσιακές ποινές, από τις οποίες άλλες μεν αφορούσαν σε συγκεκριμένα αντικείμενα συνδεόμενα με την αξιόποινη πράξη και άλλες στο σύνολο της περιουσίας του δράστη.

Πάντως, κατά την ύστερη περίοδο οι ποινές υπέρ του δημόσιου μπαίνουν στο περιθώριο. Θα μπορούσε να αναζητήσει κανείς την ερμηνεία αυτού του φαινομένου στη σκέψη αφενός ότι οι χρηματικές ποινές ως συστατικό στοιχείο του ποινικού συστήματος δεν διέφεραν ως προς τον σκοπό από τις άλλες ποινές, επομένως δεν απέβλεπαν στο γέμισμα του δημόσιου ταμείου, και αφετέρου στην παρατήρηση ότι οι περιουσιακές ποινές δεν είχαν καμία σημασία — άρα παρέμεναν αλυσιτελείς — για τα οικονομικώς ασθενή κοινωνικά στρώματα. Γι' αυτό και στην κωδικοποίηση του 9ου αιώνα επί Λέοντος Σ' βλέπουμε ότι δεν έχουν θιγεί οι συχνά βαριές χρηματικές ποινές για εγκλήματα περί την υπηρεσία, επειδή έπλητταν εύπορους κρατικούς υπαλλήλους.

Κατά αντίθεση προς όσες χρηματικές ποινές κατέληγαν στο δημόσιο ταμείο που, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, περιορίστηκαν αισθητά, τα νομοθετήματα των σύρων και των μακεδόνων αυτοκρατόρων προβλέπουν σε πολλές περιπτώσεις ότι ο δράστης υποχρεώνεται να καταβάλει στο θύμα ένα χρηματικό ποσό, ανεξάρτητα από την αποζημίωση που του οφείλει για την αποκατάσταση της ζημιάς που προήλθε από την αξιόποινη πράξη. Αν όμως η ζημιά δεν είναι αποτιμητή σε χρήμα, τότε ποινή και αποζημίωση ενοποιούνται σε ένα ποσό. Αυτό είναι συνηθισμένο φαινόμενο στα γενετήσια εγκλήματα (όπως στην αποπλάνηση ξένης δούλης ή ελεύθερης άγαμης γυναίκας ή την κακοποίηση άνθρου κοριτσιού· *E.*, 17.22, 29 και 31· *Eισ.*, 40.54, 56 και 58· *Πρ.Ν.*, 39.61, 65 και 67). Επεκτείνοντας αυτή την τακτική, όρισε ο Λέων Σ' με τη Νεαρά 34 ότι αν φθείρει ο επίτροπος την επιτροπευόμενη, δεν θα δημεύεται η περιουσία του σύμφωνα με τη διάταξη *C.J.* 9.10.1, αλλά θα δίνεται στο θύμα⁶²: καταργούμε το να προσφέρεται στο δημόσιο η περιου-

62. Πρβλ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Νεαρές*, σελ. 139 κ.ε.

σία του φθορέα, ορίζουμε δε να περιέρχεται εκεί, όπου ο κύριος της περιουσίας αδίκησε και σκόρπισε δυστυχία.

7.2.3.8. **Ηθικές μειώσεις εξαιτίας της καταδίκης.** — Στο ρωμαϊκό δίκαιο, η επιβολή ορισμένων ποινών προκαλούσε μία σειρά από ηθικές μειώσεις, τις οποίες εν μέρει διατήρησε το βυζαντινό δίκαιο. Μία από αυτές τις συνέπειες ήταν η απαγόρευση της ταφής των καταδικασμένων σε θάνατο, που με την επικράτηση του χριστιανισμού καταργήθηκε. Μπορούσε ωστόσο και η Εκκλησία να επιβάλει σε περίπτωση αυτοκτονίας στέρηση εκκλησιαστικής κήδευσης⁶³, αλλά με την προϋπόθεση ότι ο αυτοκτελής ήταν κατά τη στιγμή της πράξης ικανός για καταλογισμό (βλ. πιο πάνω, 7.1.3.2). Μερικές από αυτές τις μειώσεις επέρχονταν μετά θάνατο. Πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι «η καταδίκη της μνήμης» (*damnatio memoriae*)⁶⁴, που αρχικά αφορούσε μόνον σε αυτοκράτορες και συνίστατο στην εξαφάνιση από τους δημόσιους τόπους κάθε σημείου που τους θύμιζε (μνημεία, επιγραφές, κλπ.), ενδεχομένως και σε ανάκληση πράξεών τους. Στο Βυζάντιο έπληττε τους δράστες του εγκλήματος της καθοσίωσης (*Στρατιωτικός νόμος*, κεφάλαια 5 ή 23, ανάλογα με τη χειρόγραφη παράδοση) και ορισμένες ομάδες αιρετικών, όπως τους Μανιχαίους (*Eισ.*, 40.31· *Πρ.Ν.*, 39.29). Επίσης, και η ρωμαϊκή «ατιμία» (*infamia*) επιβίωσε μεν ως συνέπεια της ποινής, αλλά μόνο εμμέσως μνημονεύεται στη μεσοβυζαντινή νομοθεσία (*Eισ.*, 40.87· *Πρ.Ν.*, 39.81).

Ενώ σε μερικές περιπτώσεις η ηθική μείωση αποτελούσε την ουσία της ποινής, κύριας ή παρεπόμενης, όπως το κούρεμα (βλ. πιο πάνω, 7.2.3.4.3), σε άλλες η μείωση ήταν συνέπεια του τρόπου εκτέλεσης της ποινής. Έτσι, κυρίως στις διάφορες σαματικές ποινές, υποβάλλονταν οι κατάδικοι σε δημόσιο εξευτελισμό με διαπόμπευση. Οι νομικές πηγές πολύ σπάνια την αναφέρουν⁶⁵, αλλά οι περιγραφές στα ιστορικά έργα είναι γλαφυρές.

63. Πρβλ. Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ, *Το δίκαιο της ταφής στο Βυζάντιο*, σειρά «FzbR. Athener Reihe» (αρ. 3), Αθήνα, 1989, σελ. 40 κ.ε.

64. Πρβλ. BOURDARA, «Quelques cas de damnatio memoriae...», σελ. 337-346.

65. Βλ. *Επαρχικόν Βιβλίον*, 18.5, σχετικά με παράβαση των αρτοποιών: ο τοιοῦτος τήν διὰ δαρμού και κουράς και θριάμβου και διηνεκούς εξορίας ὑπομε-

7.2.3.9. Άλλες συνέπειες στο πεδίο του ιδιωτικού και του δημοσίου δικαίου. — Αναφέρθηκε ήδη πιο πάνω ότι η καταδίκη σε ορισμένες ποινές επέφερε στη Ρώμη απώλεια άλλοτε της ελευθερίας και άλλοτε μόνο της ιδιότητας του πολίτη. Αυτές οι συνέπειες δεν επιβίωσαν μεν στη ρωμαϊκή Ανατολή, αλλά συνήθως η επιβολή μίας ποινής συνεπαγόταν και εκεί διάφορες ανικανότητες που καθιέρωνε ο νόμος είτε γενικώς είτε ειδικώς. Από τις σημαντικότερες ήταν η ανικανότητα να καταθέσει κανείς ως μάρτυρας τόσο ενώπιον δικαστηρίου όσο και κατά την σύνταξη ενός συμβολαίου. Αποκλειόταν επίσης από την κατάληψη οποιουδήποτε δημόσιου αξιώματος ή το απέβαλε, αν το κατείχε, καθώς και από το δικαίωμα να συνηγορεί. Όλες αυτές οι ανικανότητες προβλέπονταν στην κωδικοποίηση και στις Νεαρές του Ιουστινιανού, όταν δε επανακωδικοποιήθηκαν κατά τους επόμενους αιώνες τα νομικά αυτά κείμενα⁶⁶, δεν υπέστησαν καμία ουσιαστική αλλαγή.

Μοναδική στο είδος της είναι μία ανικανότητα που ανάγεται στον αρχόμενο 10ο αιώνα και περιέχεται σε πολλές διατάξεις του Έπαρχικου Βιβλίου. Εκεί εναντίον όσων παραβαίνουν τις θεσπιζόμενες απαγορεύσεις ή επιταγές επιβάλλεται συχνά αποκλεισμός από την άσκηση ορισμένου επαγγέλματος. Η απειλή διατυπώνεται είτε κατά το συγκεκριμένο τρόπο είτε με τη μορφή της εκδίωξης από την πόλη, της διηνεκούς εξορίας ή της αποβολής από το «σύστημα», δηλαδή τη συντεχνία, οπότε η άσκηση του σχετικού επαγγέλματος ήταν πρακτικώς αδύνατη⁶⁷.

7.2.3.10. Οι εκκλησιαστικές ποινές. — Οι διατάξεις που ρυθμίζουν τον έννομο βίο της Εκκλησίας αποτελούν μία διαφορετική έννομη τάξη από εκείνη της πολιτείας. Για τη δίωξη των πράξεων ή των παραλείψεων που συνιστούσαν εκκλησιαστικά αδικήματα, δηλαδή μη τήρηση της συμπεριφοράς που το δίκαιο της Εκκλησίας

νέτω τιμωρίαν (σελ. 130⁶⁹³⁻⁶⁹⁵). Διαπόμπευση των άγαμων γυναικών που διαπράττουν πορνεία προβλέφθηκε και στη λεγόμενη Νεαρά του πατριάρχη Αθανασίου το 1304/1306 (JGR, τόμ. I, σελ. 535).

66. Βλ. το βιβλίο 6 των Βασιλικών γενικώς και Β., 60.51.6-9.

67. Βλ. τα κεφάλαια 1.2, 1.15, 1.17, 1.23, 1.25, 2.11, 5.1-2, 6.10, 6.12, 7.1, 7.5, 8.2, 9.4-7, 10.3-5, 12.3-4, 12.8, 13.5-6, 14.2, 16.2, 17.4, 18.5, 19.4 και 20.2.

επέβαλλε στους λειτουργούς της και στα μέλη της γενικότερα, γινόταν χρήση των κυρώσεων που είχαν καθιερωθεί από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους με τους ιερούς κανόνες.

Αυτές οι κυρώσεις μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες: σε εκείνες που επιβάλλονται σε όλα τα μέλη της Εκκλησίας και σε εκείνες που αφορούν μόνο στους λειτουργούς της. Στην πρώτη κατηγορία ανήκει κατά βάση μόνον ο αφορισμός στις διάφορες διαβαθμίσεις του. Στη δεύτερη, η καθαίρεση, δηλαδή η απώλεια της ιδιότητας του κληρικού, και η αργία, δηλαδή η για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα απομάκρυνση από την ενεργό υπηρεσία, χωρίς απώλεια της ιεροσύνης. Ενδιαμέσως διαμορφώθηκαν και ορισμένες άλλες ποινές με αντικείμενο τη διοικητική εξουσία, όπως η έκπτωση, η απώλεια αξιώματος κλπ.⁶⁸

Πέρα όμως από τις ποινές αυτές που επιβάλλονταν ύστερα από μία δικαστική διαδικασία (*forum externum*) από τα δικαιοδοτικά όργανα της Εκκλησίας (βλ. πιο κάτω, 8.1.1.2), υπήρχαν στο πλαίσιο του μυστηρίου της εξομολόγησης ή της μετάνοιας (*forum internum*) και τα διάφορα επιτίμια, που παρουσίαζαν έναν ιδιόρρυθμο ποινικό χαρακτήρα. Επειδή όμως τα όρια ανάμεσα στην πολιτειακή και στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία ήταν ρευστά, απέκτησε η εξομολογητική πρακτική μεγάλη σημασία. Τα επιτίμια απέβλεπαν στη βελτίωση όσων παρέβαιναν τις επιταγές ή απαγορεύσεις των ιερών κανόνων και, επομένως, με το καθαρώς πνευματικό τους περιεχόμενο (αυστηρές νηστείες που μπορούσαν να φθάσουν μέχρι πλήρους ξηροφαγίας, γονυκλισίες σε συνδυασμό με πρόσθετη προσευχή, καταπόνηση του σώματος με άσκηση, κλπ.) εξυπηρετούσαν θεραπευτικούς σκοπούς. Όπως προκύπτει από την αυτοκρατορική νομοθεσία και τις αποφάσεις εκκλησιαστικών δικαστηρίων της ύστερης περιόδου, ο ρόλος των επιτιμίων υπήρξε σημαντικός στην αντιμετώπιση των περιπτώσεων εγκληματιών, κυρίως φονέων, που κατέφευγαν στην Εκκλησία με επίκληση των διατάξεων περί ασύλου⁶⁹.

68. Πρβλ. Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, Σύστημα του εκκλησιαστικού δικαίου κατά την εν Ελλάδι ισχύν αυτού, τόμ. Γ': Το ποινικόν δίκαιον της Εκκλησίας, Αθήνα, 1962 (ανατύπωση, Θεσσαλονίκη, 1999), σελ. 264-340.

69. Πρβλ. ΤΡΙΑΝΟΣ, «Το δίκαιο του ασύλου...» (ό.π., σημ. 44).

7.2.3.11. Ταυτοπάθεια και *ποινές-κάτοπτρο*. — Η ταυτοπάθεια⁷⁰ προβλεπόταν ρητώς στις πηγές του βυζαντινού δικαίου με συγκεκριμένες διατάξεις, και μάλιστα τόσο στο κοσμικό όσο και στο εκκλησιαστικό δίκαιο. Οι συκοφάντες, σύμφωνα με τις παραπάνω διατάξεις, υπέκειντο στην ίδια ποινή που επέσυρε το έγκλημα, για το οποίο αδικώς και ψευδώς είχαν κατηγορήσει κάποιον άλλο (Ε., 17.27 και 51· Εισ., 40.18· Πρ.Ν., 39.15· καθώς και κανόνες 6 της Δεύτερης και 4 της Έβδομης Οικουμενικής Συνόδου). Ταυτοπάθεια (υπό την ευρεία έννοια του όρου) προβλεπόταν ωστόσο και για άλλες αξιόποινες πράξεις εκτός από τη συκοφαντία (Εισηγήσεις, 4.4.7 και 9· Νεαρά 142 του Ιουστινιανού, κατά την οποία τιμωρείτο με ταυτοπάθεια ο παράνομος ενουχισμός· Νεαρά 92 Λέοντος Σ' του Σοφού).

*Ποινή-κάτοπτρο*⁷¹ είναι η ανταποδοτική ποινή, με την οποία τιμωρείται (με εξουδετέρωση ή εξαφάνιση) το μέλος εκείνο του σώματος του δράστη που έδρασε κατά την τέλεση της εγκληματικής πράξης (όπως ο ακρωτηριασμός του χεριού επί κλοπής). Κάποτε η ιδέα του «κάτοπτρου» εμφανίζεται όχι σε αυτή την ίδια την ποινή, αλλά στον τρόπο εκτέλεσής της (έτσι, κατά την Ε. 17.41, ο εκ προθέσεως εμπρησμός σε κατοικημένη περιοχή επισύρει θάνατο επί της πυράς). Οι ανταποδοτικές ποινές έπαιξαν σημαντικό ρόλο σε συνδυασμό με την ιδέα της ειδικής πρόληψης.

7.2.4. Η πρόβλεψη των ποινών και η επιμέτρησή τους. — 7.2.4.1. Γενικά. — Κατά την ιουστινιάνεια περίοδο απέχειτο η επιλογή της επιβλητέας ποινής στη σχεδόν απεριόριστη διακριτική ευχέρεια του δικαστή. Αυτή αποτελούσε χαρακτηριστικό της έκτακτης διαδικασίας (*extraordinaria cognitio*), η οποία είχε εισαχθεί αρχικά νωρίς για τη δίωξη ορισμένων αξιόποινων πράξεων. Το χαρακτηριστικό αυτό εμφανίστηκε στην πράξη και στην ταχτική διαδικασία. Μοναδικό αποτελεσματικό περιορισμό εισήγαγε η Νεαρά

70. Για την προέλευση και τη νομοθετική εξέλιξη της αρχής της ταυτοπάθειας, βλ. Α. STEINWENTER, «Der antike kirchliche Rechtsgang und seine Quellen», *SZ Kan. Abt.* 23 (1934), σελ. 1-116 (εδώ σελ. 77 κ.ε.).

71. Πρβλ. Κ.Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, «Μερικές σκέψεις για τις ποινές κάτοπτρο στον ελληνικό μεσαιωνικό χώρο», *Ανοχή και καταστολή...*, σελ. 285-312· ΤΡΟΙΑΝΟΣ, «Ταυτοπάθεια, spiegelnde Strafen...» (ό.π., σημ. 52).

134, που εξέδωσε ο Ιουστινιανός περί τα τέλη της βασιλείας του (556), με τις απαγορεύσεις ή έστω υποδείξεις σε σχέση με τις ποινές ακρωτηριασμού (βλ. πιο πάνω, 7.2.3.4.1).

Πρέπει να διευκρινιστεί ότι δεν ήταν στο ρωμαϊκό δίκαιο άγνωστες διατάξεις που εξασφάλιζαν τη δίκαιη απονομή της ποινικής δικαιοσύνης — ακόμη και σύμφωνα με τις νεότερες σχετικές αντιλήψεις. Τέτοιες διατάξεις απαντούν κυρίως στον Πανδέκτη, ο οποίος προέβλεπε ότι ο δικαστής έπρεπε να κρίνει ανάλογα με τη βαρύτητα της πράξης και να μην είναι ούτε ιδιαίτερα αυστηρός ούτε ιδιαίτερα επιεικής (48.19.11.1 = Β., 60.51.11) ή ότι με την ερμηνεία των νόμων έπρεπε οι ποινές να γίνονται όχι περισσότερο επαχθείς αλλά μάλλον υποφερτές (48.19.42 = Β., 60.51.39). Φαίνεται όμως ότι στην πρακτική αυτές οι διατάξεις είχαν μάλλον θεωρητική μόνο σημασία.

Στη μείωση των δυσμενών επιπτώσεων αυτής της απεριόριστης ελευθερίας του ποινικού δικαστή απέβλεψαν οι σύροι αυτοκράτορες με την ποινική τους μεταρρύθμιση. Έτσι, από τις ποινικές διατάξεις της *Εκλογής* συνάγεται ότι οι συντάκτες της προσπάθησαν κατά βάση να προσαρμόσουν τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης των διαφόρων εγκλημάτων προς τις κοινωνικές συνθήκες της εποχής τους. Σε αυτή την προσπάθεια δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στη μεταβαλλόμενη αξιολόγηση του κάθε φορά προσβαλλόμενου έννομου αγαθού σε συνδυασμό με τη συναφή εκτίμηση του βαθμού της εγκληματικής διάθεσης του δράστη. Με τη διάπλαση της αντικειμενικής υπόστασης στα επιμέρους αδικήματα και τον καθορισμό των αντίστοιχων ποινών επιδιώχθηκε η διαμόρφωση ορισμένων γενικών αρχών. Χωρίς να διατυπώνονται ρητώς στο κείμενο της *Εκλογής* οι αρχές αυτές, εκφράζονται ωστόσο κατά έμμεσο τρόπο με μία συστηματοποίηση της ύλης, σύμφωνα με την οποία διαγράφονται ορισμένες κατηγορίες εγκλημάτων.

Αυτές οι διακρίσεις προέκυψαν από τον περιορισμό της μέχρι τότε απόλυτης ελευθερίας εκτίμησης των ποινικών δικαστών, με τον δεσμευτικό προσδιορισμό της ποινής από τον ίδιο τον νομοθέτη, τόσο ως προς το είδος της όσο και ως προς το ύψος της. Το γεγονός ότι στην *Εκλογή* προβλέπονται οι ποινές κατά κανόνα μεμονωμένες και όχι — κατά το ιουστινιάνειο πρότυπο — συνδυασμένες μεταξύ τους (εννοούνται οι κυρίως ποινές και όχι οι παρεπόμενες), οδήγησε σε κάποιες μορφής ομαδοποίηση των εγκλημάτων με βά-

ση τον άδικο χαρακτήρα των επιμέρους πράξεων και την αυστηρότητα του κολασμού τους. Έτσι, για παράδειγμα, παρατηρούμε ότι δεν απειλείται θανατική ποινή για εγκλήματα κατά της περιουσίας, ή ότι κλιμακώνεται η ποινή στα εγκλήματα τα σχετικά με τη γενετήσια ηθική ανάλογα με την αξία του προσβληθέντος έννομου αγαθού. Καταφεύγοντας στα κριτήρια αυτά διακρίνουμε τα εγκλήματα σε απειλούμενα με θάνατο, με ακρωτηριασμό, με εξορία ή με σωματικό κολασμό.

Μολονότι οι ποινικές διατάξεις της Εκλογής δεν επέφεραν σε πολλές περιπτώσεις ουσιαστική αλλαγή του προϊσχύοντος δικαίου, αλλά συνιστούσαν απλά και μόνο νομιμοποίηση της ακολουθούμενης — και μη προβλεπόμενης από τον νόμο — πρακτικής, αποτέλεσαν ωστόσο σημαντική πρόοδο. Αρκεί να αναλογιστεί κανείς τη σχεδόν ολοκληρωτική κατάργηση των απάνθρωπων τρόπων εκτέλεσης της θανατικής ποινής, τη σε πολλές περιπτώσεις εξατομίκευση της ποινικής μεταχείρισης, τον περιορισμό των ταξικών ανισοτήτων, τη δέσμευση του δικαστή με τον καθορισμό από τον νόμο του πλαισίου της ποινής, κ.ο.κ.

Η ποινική νομοθεσία των Ισαύρων δεν ανατράπηκε από τους Μακεδόνες, παρά την αποδοκιμασία που οι τελευταίοι εξέφρασαν για το νομοθετικό έργο εκείνων. Στο πεδίο του ποινικού δικαίου τα νομοθετήματα του Βασιλείου Α' και του Λέοντος Σ' ελάχιστα απομακρύνθηκαν από την Εκλογή, οι ποινικές διατάξεις της οποίας παρέμειναν στις γενικές τους γραμμές ισχυρές μέχρι τέλους της βυζαντινής περιόδου.

7.2.4.2. Ποινή και συμμετοχική δράση. — Είναι αυτονόητο ότι αν περισσότεροι συναποφάσισαν και εκτέλεσαν από κοινού ένα έγκλημα, ο θάνατος ενός από τους συναυτουργούς δεν επηρεάζει την ποινική αγωγή. Αυτό διατυπώνεται με σαφήνεια στον Κώδικα 9.6.2 ως προς τους πλαστογράφους, αλλά είναι προφανές ότι με τη διάταξη θεσπίζεται γενική αρχή: *Κάν ο εις τών ένεχομένων επί πλαστογραφία τελευτήσει, οί κατασχεθέντες άμα αύτῶ τιμωροῦνται* (B., 60.41.34⁷²).

Στο θέμα της δίωξης και τιμωρίας των εγκλημάτων που είχαν διαπραχθεί με τη σύμπραξη περισσότερων προσώπων, η βυζαντινή θεωρία και πράξη δεν απομακρύνθηκε κατά βάση από τη σχετική ρωμαϊκή διδασκαλία, σύμφωνα με την οποία δεν επικρατούσε απόλυτη ομοιομορφία στην αντιμετώπιση της συμμετοχικής δράσης. Ειδικότερα, στην περίπτωση της πατροκτονίας, ενώ κατά τη διάταξη D. 48.9.6 (: B., 60.40.5) *οὐ μόνον οί φονεύοντες, αλλά και οί συνίστορες, κἀν ὧν έξωτικοί, τῇ τιμωρία τῶν πατροκτόνων υπόκεινται*⁷³, κατά τη διάταξη D. 48.9.2 (: B., 60.40.2) ο συνίστωρ αδελφός του δράστη απλώς εξορίζεται. Η ίδια ποινή απειλείτο κατά των συνιστόρων και συνεργών και επί συνωμοσίας (C.J., 9.8.5.6 = B., 60.36.19.6), μαγείας (C.J., 9.18.9· Εισ., 40.16· Πρ.Ν., 39.13 = B., 60.39.30) και ορισμένων αιρέσεων (C.J., 1.5.16, 1.11.7· Εισ., 40.30, 32· Πρ.Ν., 39.28, 30 = B., 1.1.28). Οι ίδιες ποινές έπλητταν επίσης και τους ηθικούς αυτουργούς (D., 48.8.15 = B., 60.39.11· Εισ., 40.8, 10· Πρ.Ν., 39.8).

Διαφοροποίηση στην ποινική μεταχείριση αυτουργών και απλών συμμετόχων παρατηρείται και στην περίπτωση της αρπαγής γυναίκας (C.J., 9.13.1· Εισ., 40.45· Πρ.Ν., 39.40 = B., 60.58.1), καθώς και επί μοιχείας (Εισ., 40.51· Πρ.Ν., 39.45). Διαφορετικά είδε όμως το θέμα ο Ιουστινιανός στη Νεαρά 134.10 προοίμιο: *Εἴ ποτε δὲ μοιχείας ἔγκλημα φανερώς ἀποδειχθεῖη, κελεύομεν ἐκείνας τὰς ποινὰς τοῖς ἀμαρτάνουσιν ἐπάγεσθαι, ὡς Κωνσταντῖνος ὁ τῆς εὐσεβοῦς λήξεως διετύπωσε· κάκεινων τὰς ὁμοίας ὑπομενόντων ποινὰς, οἵτινες μέσοι ἢ ὑπουργοὶ τῶ τοιοῦτῶ ἀσεβεῖ ἔγκληματι γεγονάσι*⁷⁴. Η ρύθμιση επαναλήφθηκε με τη Νεαρά 142.1 για τους ευνουχίζοντες και τους συνεργούς τους. Στην ίδια γραμμή κινήθηκε και ο Λέων Σ', εκδίδοντας τη Νεαρά 70 για τη δίωξη της συγκρότησης συμμορίας: *Τοιγαροῦν και ἡμεῖς τοῖς προτεθεσπισμένοις συμφεγγόμενοι περὶ τῶν ἅμα και κοινῇ ἔφοδον κατά ζωῆς ἀνθρώπων πεποιημένων ὀρίζομεν, ὥστε πάντας, ὅποσοι δ' ἂν και εἶεν, τῇ αὐτῇ καθυποβάλλεσθαι δίχη, εἰ και μὴ ὡσαύτως ἐνήργηται παρά πάντων ἢ πρᾶξις*⁷⁵. Έτσι, η διάκριση ανάμεσα στη συ-

72. BT, σελ. 3023¹¹⁻¹².73. BT, σελ. 3012⁵⁻⁷.74. CIC, τόμ. III, σελ. 685¹⁻⁶.75. ΤΡΙΑΝΟΣ, Νεαρές, σελ. 226¹⁷⁻²¹.

νατουργία και την ηθική αυτοουργία ή την απλή συνέργεια δεν αποτέλεσε στο βυζαντινό δίκαιο τον κανόνα.

Με βάση αυτή την αντιμετώπιση για όλες τις μορφές εμφάνισης της εγκληματικής σύμπραξης, συμπεριλαμβανομένης και αυτής των απλών «συνειδότητων», όσων δηλαδή γνώριζαν μόνο τα της πράξης, είτε στο στάδιο της προπαρασκευής είτε και της εκτέλεσης, προέβλεπε ο νόμος συνήθως τις ίδιες ποινές. Η βασική αυτή αρχή απαντά και στους ιερούς κανόνες. Στη νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της ύστερης περιόδου διαπιστώνουμε ωστόσο αποκλίσεις από την αρχή αυτή. Την ίδια ποινή με τους αυτοουργούς προέβλεπε σε μερικές περιπτώσεις η ποινική νομοθεσία και για όσους παρείχαν μετά την πράξη καταφύγιο στους δράστες και τους απέκρυπταν. Αυτή η εξομοίωση παρατηρείται ιδίως στα εγκλήματα βίας, κατεξοχήν επί ληστείας⁷⁶, επειδή οι δράστες τους αποτελούσαν σοβαρό κίνδυνο για το κοινωνικό σύνολο.

7.2.4.3. Η επιμέτρηση της ποινής. — Εκτός από την καθιέρωση της αρχής της εύνοιας προς τον κατηγορούμενο σε περίπτωση ισοψηφίας των δικαστών (D., 42.1.38 = B., 9.3.38· βλ. πιο κάτω, 8.2.1), διατάξεις που κατά περίπτωση επηρέαζαν την επιμέτρηση της ποινής, όπως οι ελαφρυντικές ή οι επιβαρυντικές περιστάσεις, η συρροή, κλπ., δεν απαντούν καταρχήν στη βυζαντινή κοσμική νομοθεσία. Η εκτίμηση της συνδρομής των συνθηκών αυτών απέκειτο στην ελεύθερη κρίση του δικαστή, η δε τάση για τον περιορισμό της από τον φόβο αυθαιρεσιών (βλ. πιο πάνω) δεν ξεπέρασε το σημείο της θέσπισης κάποιων κατευθυντήριων γραμμών που είχαν όμως περισσότερο συμβουλευτικό χαρακτήρα και λιγότερο δεσμευτικό: *Ἐξετάζεται δὲ ταῦτα κατὰ τρόπους ἐπτά ἀπὸ αἰτίας, ἀπὸ προσώπου, ἀπὸ τόπου, ἀπὸ καιροῦ, ἀπὸ ποιότητος, ἀπὸ ποσότητος, ἀπὸ τῆς ἐκβάσεως* (B., 60.51.15⁷⁷ = D., 48.19.16). Μόνο για την υποτροπή συναντάμε μεμονωμένες — συνήθως για εγκλήματα κατά της περιουσίας — διατάξεις⁷⁸, στις οποίες η επεικής αντιμετώπιση του πρώτου χροῦσματος υπέκρυπτε, κατά κά-

ποιον τρόπο, το «ελαφρυντικό του πρότερου έντιμου βίου» (κατά τη σημερινή ορολογία).

Ο κανονικός νομοθέτης αντιθέτως επέδειξε μεγαλύτερη ευαισθησία στα θέματα αυτά. Από το κείμενο των ιερών κανόνων του 4ου αιώνα προκύπτει ότι ο σωματικός και ο ψυχολογικός καταναγκασμός, όπως οι βάσανοι σε περιόδους διωγμών ως προς τους αποστάτες, λαμβάνονταν σοβαρά υπόψη κατά την επιμέτρηση της (εκκλησιαστικής) ποινής (κανόνες 1-8 της συνόδου της Αγκύρας). Το ίδιο σκεπτικό εφαρμόστηκε σε ανάλογες περιπτώσεις και στους μέτεπειτα χρόνους (κανόνες 49 και 81-82 του Μεγάλου Βασιλείου). Την επίδραση ελαφρυντικών ή επιβαρυντικών συνθηκών, όπως ψυχολογική πίεση, σωματική βία, ένδεια ή αντιθέτως πλεονεξία, προβάλλει στους κανόνες του 2-4 και 7 ο Γρηγόριος Νύσσης. Σε επιβολή μειωμένης ποινής οδηγούσε εξάλλου και η έμπρακτη μετανοια, σύμφωνα με τους κανόνες 14 (απαίτηση τόκων) και 61 (κλοπή) του Μεγάλου Βασιλείου.

7.2.5. Η εκτέλεση της ποινής. — 7.2.5.1. Έναρξη και παύση της ποινής. — Όσες διατάξεις σε σχέση με τον χρόνο εκτέλεσης της ποινής βρίσκουμε στις βυζαντινές νομικές πηγές (κυρίως στα Βασιλικά, 60.51) είναι όλες ρωμαϊκής προέλευσης. Σημαντική είναι μία διάταξη του Θεοδοσίου Α' (έτους 382), σύμφωνα με την οποία για την εκτέλεση των πολύ βαριών ποινών έπρεπε να παρέλθουν τριάντα ημέρες από την έκδοση της σχετικής απόφασης, ώστε να δοθεί ο χρόνος για την εκδίκαση ενδίκων μέσων ή ενδεχομένως για τη μείωση της ποινής ή την αλλαγή της σε άλλο είδος με την απονομή χάρης (C.J., 9.47.20)⁷⁹. Το ίδιο περιεχόμενο είχε η Νεαρά του Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη (Δεκέμβριος του 1079), η οποία

79. Βλ. B., 60.51.57: *Ἐὰν τιμωρίαν ἐξενεχθῆναι κατὰ τινων αὐστηρῶν ἢ κατὰ τὴν ἡμετέραν συνθήειαν πρὸς τὴν τῆς αἰτίας ἐξέτασιν κελεύσωμεν, οὐ βουλόμεθα ἐκείνους εὐθέως ὑπεισιέναι τὴν τιμωρίαν ἢ δέχεσθαι τὴν ἀπόφασιν, ἀλλ' ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν ὁ κλῆρος καὶ ἡ τύχη ἐν ἡρτημένῳ ἔστω. Τοὺς μέντοι ὑπευθύνους δεχέσθω καὶ δεσμείτω ἢ φυλακῆ ἢ ἀγρυπνίας ἐντρεχέσι σπουδαίως παραφυλαττέτω* (BT, σελ. 308520-30865). Κατά τη γνώμη του σχολαστικού Θεοδώρου (BS, σελ. 39024a), η πιο πάνω διάταξη ίσχυε είτε η καταδικαστική απόφαση είχε εκδοθεί από τον αυτοκράτορα είτε από άλλαν δικαστή.

76. Βλ. B., 60.27.1 (: D., 47.16.1) και 60.27.3-4 (: C.J., 9.39.1-2).

77. BT, σελ. 30761.3.

78. E., 17.11 και 13· Eισ., 40.6 και 72-73· Πρ.Ν., 39.6, 54 και 56.

απαγόρευε την εκτέλεση ποινής θανατικής ή ακρωτηριασμού πριν την πάροδο τριάντα ημερών από την έκδοσή της⁸⁰. Εντούτοις, σε μερικές περιπτώσεις επέβαλλε το δημόσιο συμφέρον την άμεση εκτέλεση της ποινής (D., 49.1.16 = B., 9.1.16· βλ. και πιο κάτω, 8.2.4). Ποινές που έχουν χρονική διάρκεια λήγουν με την πάροδο του χρόνου, για τον οποίο έχουν καταγνωσθεί. Ειδικά για την ποινή του μετάλλου ορίζεται ότι αν έχει επιβληθεί αορίστως, δηλαδή χωρίς χρονικό προσδιορισμό, λήγει μετά δέκα χρόνια (B., 60.51.21-22 = D., 48.19.22-23). Με τη λήξη της ποινής έχουν οι διοικητές των επαρχιών την υποχρέωση να απελευθερώνουν τους εξοριστούς, που εκτίουν την ποινή στην περιοχή τους (B., 60.51.60-61 = C.J., 9.47.23-24).

7.2.5.2. Διακοπή και άφεση της ποινής.

Ειδική βιβλιογραφία. — ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Μ., «Περί της απονομής χάριτος κατά το βυζαντινόν και μεταβυζαντινόν δίκαιον μέχρι και του Καποδιστρίου», *ΕΚΕΙΕΔ* 20-21 (1973/1974 [1976]), σελ. 3-13. ΤΡΟΙΑΝΟΣ, S.N., «Ein Synodalkonkordat Michaels III. zum Begnadigungsrecht», *FM VI*, σελ. 205-218.

Μετά τον θάνατο του δράστη δεν είναι δυνατή η εκτέλεση της ποινής και επομένως δεν έχει νόημα η επιβολή της. Έτσι ο θάνατος αποτελούσε στην πράξη κατά τις περιστάσεις, είτε λόγο για την παύση της δίωξης είτε λόγο για τη μη εκτέλεση της ποινής ή για τη διακοπή της, αν η εκτέλεση είχε αρχίσει. Η αρχή ωστόσο αυτή είχε εξαιρέσεις τόσο στο κοσμικό όσο και στο κανονικό δίκαιο επί αιρέσεων (*Οί Μανιχαίοι και μετά θάνατον ἐλέγχονται* [Eισ., 40.31· Πρ.Ν., 39.29⁸¹]). Επίσης, παρεπόμενες ποινές ή άλλες μειωτικές συνέπειες σε σχέση με την τιμή του προσώπου ήταν δυνατόν να επιβληθούν και μεταθανατίως ή να εκδηλωθούν μετά τον θάνατο του καταδικασμένου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσε η «καταδίκη της μνήμης» (*damnatio memoriae*). Άλλη εξαίρεση

ήταν η γενική δήμευση, σε όσα εγκλήματα εξακολουθούσε να προβλέπεται και στα μεταϊουστινιάνεια χρόνια (όπως κάθοσιωση και προδοσία), η οποία εκτελείτο σε βάρος των κληρονόμων του αποβιώσαντος δράστη: *Σβέννυται τὰ ἐγκλήματα τῆ τελευταῖ τοῦ κατηγορουμένου χωρὶς τοῦ περι καθοσιώσεως ἀπὸ τοῦ κεφαλαίου τῆς προδοσίας καὶ τῆς κατὰ βασιλέως ἐπιβουλῆς· ἐπὶ τούτων γάρ, ἐὰν μὴ καθαρισθῆ ἀπὸ τῶν κληρονόμων, δημεύεται ἡ κληρονομία. Ἀπὸ δὲ τῶν λοιπῶν τοῦ νόμου κεφαλαίων τῆ τελευταῖ σβέννυται τὸ ἐγκλημα* (B., 60.36.13⁸² = D., 48.4.11). Ανεξάρτητα όμως από την παραπάνω ειδική εξαίρεση, τα οικονομικά επακόλουθα των εγκλημάτων που διέπραξε εν ζωή ο νεκρός βάρυναν συχνά τους κληρονόμους του (βλ. Eισ., 40.31· Πρ.Ν., 39.29). Στον εκκλησιαστικό χώρο ήταν καταρχήν νοητή η επιβολή της ποινής του αφορισμού και μετά θάνατον, καθώς και της στέρησης της εκκλησιαστικής κήδευσης που, ούτως ή άλλως, μόνο σε νεκρό μπορεί να επιβληθεί (βλ. πιο πάνω).

Η εκτέλεση της ποινής έπαυε όχι μόνο σε περίπτωση θανάτου του καταδικασμένου, αλλά και σε περίπτωση άφεσής της. Γενικώς, η διακοπή εκτέλεσης της ποινής, η μείωσή της ή ενδεχομένως η άρση των κάθε μορφής συνεπειών μπορούσε να επέλθει με την απονομή χάρις από τον αυτοκράτορα ή γενικής συγχωρήσεως (βλ. πιο πάνω, 7.1.4). Είναι αυτονόητο ότι κατά την έκδοση τέτοιου τύπου πράξεων δεν υπέκειντο οι ηγεμόνες σε οποιοσδήποτε δεσμεύσεις, εκτός από τις προσπάθειες αυτοπεριορισμού ορισμένων αυτοκρατόρων για την αποφυγή καταχρήσεων (όπως C.J., 9.47.14 = B., 60.51.51). Πέρα όμως από τη δυνατότητα αυτή της έκδοσης ατομικής πράξης, υπήρχε και μία γενική διάταξη με αρκετά περιορισμένο πεδίο εφαρμογής. Πρόκειται για νόμο των αυτοκρατόρων Θεοδοσίου Α', Γρατιανού, Βαλεντινιανού και Αρκαδίου (385), σύμφωνα με τον οποίο κατά την ημέρα του Πάσχα απολύονταν αυτοδικαίως, χωρίς δηλαδή την ανάγκη να σταλεί ειδική διαταγή, όλοι οι κρατούμενοι εκτός από τους ιερόσυλους, τους μοιχούς, τους άρπαγες γυναικών, τους τυμβωρύχους, τους μάγους, τους παραχαράκτες, τους φονείς και τους συνωμότες κατά του αυτοκράτορα ή της ασφάλειας του κράτους (C.J., 1.4.3 = B., 7.17.26). Επρό-

80. DÖLGER - WIRTH, *Regesten*, αρ. 1047.

81. *JGR*, τόμ. II, σελ. 362 και 219, αντιστοίχως. Πρβλ. C.J., 1.5.15.

82. *BT*, σελ. 2967-11.

κειτο δηλαδή για μέτρο που αφορούσε κυρίως σε υποδίκους, αλλά μόνο για αξιόπρινες πράξεις μέσης βαρύτητας.

Στο εκκλησιαστικό δίκαιο ίσχυε άλλη ρύθμιση. Εκεί αρμόδιο για τη διακοπή, τη μείωση ή την άρση της ποινής ήταν το δικαστήριο, πολυμελές ή μονομελές, που την είχε επιβάλει. Οι λεπτομέρειες προβλέπονται τόσο ως προς το ουσιαστικό όσο και το διαδικαστικό τους μέρος από τους ιερούς κανόνες και τις άλλες διατάξεις που εξέδιδαν τα νομοθετικά όργανα της Εκκλησίας⁸³.

Η εκτέλεση της ποινής μπορούσε να επηρεαστεί και από την αναστολή της. Τέτοια ήταν η περίπτωση γυναικών σε κατάσταση εγκυμοσύνης, των οποίων η εκτέλεση αναβαλλόταν, αν είχαν καταδικαστεί σε θάνατο, μέχρι τον τοκετό (D., 48.19.3 = B., 60.51.3), χωρίς ωστόσο να προσδιορίζεται στον νόμο για πόσο ακριβώς χρονικό διάστημα μετά τη γέννηση του παιδιού.

7.3. Οι αξιόπρινες πράξεις

Ενδεικτική βιβλιογραφία. — SINOLOWITZ, B., *Studien zum Strafrecht der Ekloge*, σειρά «Πραγματεΐαι της Ακαδημίας Αθηνών» (αρ. 21), Αθήνα, 1956, σελ. 40 κ.ε. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ.Ν., *Ο «Ποινάλιος» του Εκλογαδίου. Συμβολή εις την ιστορίαν της εξέλιξεως του ποινικού δικαίου από του Corpus Iuris Civilis μέχρι των Βασιλικών*, σειρά «FzbR» (αρ. 6), Frankfurt am Main, 1980. Ο ΙΔΙΟΣ, *Κεφάλαια βυζαντινού ποινικού δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, σελ. 57-109.

7.3.1. Γενικά. — Η «εγκληματοποίηση» ορισμένης συμπεριφοράς προϋποθέτει ότι αυτή θίγει κάποια αγαθά, τα οποία κρίνεται ότι πρέπει, στο πλαίσιο μίας έννομης τάξης, να τύχουν προστασίας. Τα αγαθά αυτά, πάντοτε άυλα, χαρακτηρίζονται ως «προστατευόμενα έννομα αγαθά». Η διαδικασία που ακολουθήθηκε μέσα σε κάθε δικαιοταξία για την επιλογή αυτών των αγαθών και τα κριτήρια της επιλογής ερευνώνται — από διαφορετική βέβαια για κάθε

επιστημονικό κλάδο οπτική γωνία — τόσο από την εγκληματολογική θεωρία όσο και από την κοινωνιολογία του δικαίου, αλλά και από την κοινωνική ανθρωπολογία.

Στη συνέχεια θα περιγραφούν χαρακτηριστικές κατηγορίες αξιόπινων πράξεων στο βυζαντινό δίκαιο με την παρουσίαση αφενός των στοιχείων που συνθέτουν την αντικείμενική τους υπόσταση και αφετέρου των απειλούμενων κυρώσεων στο ποινικό σύστημα καθεμιάς περιόδου.

Στην εξέλιξη του ποινικού δικαίου της ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας τρεις υπήρξαν οι κύριοι σταθμοί: το ιουστινιάνειο δίκαιο, το δίκαιο της Εκλογής, με την οποία οι σύροι αυτοκράτορες επιχείρησαν ευρείας έκτασης ποινική μεταρρύθμιση (βλ. πιο πάνω, 7.2.4.1) και το δίκαιο της μακεδονικής δυναστείας, στο οποίο παρατηρείται επάνοδος μέχρι ενός σημείου στο ιουστινιάνειο δίκαιο (*ἀνακάθαρσις τῶν παλαιῶν νόμων*), με σεβασμό ωστόσο των βασιικών αρχών του (ποινικού) δικαίου της Εκλογής. Μέχρι την κατάλυση του βυζαντινού κράτους δεν υπήρξαν ουσιαστικές αλλαγές, επειδή ελάχιστα νομοθετήματα των τελευταίων πριν από την άλωση αιώνων είχαν ως αντικείμενο θέματα ποινικού δικαίου.

7.3.2. Εγκλήματα κατά της Πολιτείας.

Ειδική βιβλιογραφία. — ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ, ΚΑΛΛΙΟΠΗ (ΚΕΛΛΥ) Α., *Καθοσίωσις και τυραννίς κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους. Μακεδονική δυναστεία (867-1056)*, Αθήνα-Κομοτηνή, 1981. Η ΙΔΙΑ, *Καθοσίωσις και τυραννίς κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους (1056-1081)*, Αθήνα, 1984. Η ΙΔΙΑ, «Το έγκλημα καθοσίωσεως στην εποχή των Κομνηνών», *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, τόμ. Α', Ρέθυμνο, 1986, σελ. 211-229. Η ΙΔΙΑ, «Τα εγκλήματα κατά της Πολιτείας στο βυζαντινό δίκαιο», *Αρμενόπουλος, ΕΕΔΣΘ* 21 (2000), σελ. 257-262. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, Α., «Αίμα στο παλάτι», *Έγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο*, σελ. 257-272. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ.Ν., «Η πολιτική δολοφονία στο Βυζάντιο», στον ΙΔΙΟ, *Ψηφίδες ιστορίας δικαίου απώτερης και νεότερης*, Αθήνα, 2013, σελ. 243-250. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ, ΚΑΛΛΙΟΠΗ (ΚΕΛΛΥ) Α., «Το έγκλημα καθοσίωσεως την περίοδο της εικονομαχίας», *Αντικλήνωρ*, ό.π., σελ. 1035-1110.

83. Πρβλ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ. «Ein Synodalakt...», ό.π., σελ. 211 κ.ε.

Εξαιτίας της πεποίθησης ως προς τη θεία προέλευση της βασιλικής εξουσίας χαρακτηρίστηκε το εν λόγω έγκλημα ως «καθοσίωσις», προβλεπόμενο από τη *Lex Iulia maiestatis*, στην οποία αφιερώθηκαν οι τίτλοι 48.4 του Πανδέκτη και 9.8 του Κώδικα. Η αντικειμενική υπόσταση της καθοσίωσης προσδιορίζεται ειδικώς στις διατάξεις *D.* 48.4.1-6 και 10. Οι υπόλοιπες διατάξεις του τίτλου αφορούν σε θέματα δικονομικά. Πολύ συνοπτικότερη διατύπωση προέκριναν οι συντάκτες της *Εκλογής* (17.3): 'Ο κατά βασιλέως φατριάζων ή βουλευόμενος ή συνωμοσίας κατ' αυτού ή της πολιτείας τών χριστιανών ποιών, τόν μὲν τοιοῦτον ήρμοξε κατά τήν ὥραν θανατοῦσθαι ὡς τήν τοῦ παντός κατάλυσιν μελετήσαντα, ἀλλ' ἵνα μή τινες καί ἐχθρωδῶς πολλάκις διαχειόμενοι πρός τινας ἀκρίτως φονεύσωσιν ἀπολογίαν ἐσχάτως προσφέροντες, ὡς κατά τῆς βασιλείας ἐλάλησεν, δέον τόν τοιοῦτον κατά τόν τόπον ὑπό στερεάν παραφυλακὴν γίνεσθαι καί τὰ περί αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ ἀναφέρεσθαι καί καθὼς λοιπὸν αὐτὸς ἀνακρινεῖ καί βουλευέσεται ποιεῖν⁸⁴. Πρέπει να θεωρηθεῖ βέβαιο ὅτι ἡ παραπάνω διάταξη δὲν θίγει ἐκείνες τῆς ἰουστινιάνειας κωδικοποίησης που ρυθμίζουν τὴν ἐφαρμοστέα ἐπὶ καθοσίωσης ἀποδεικτικὴ διαδικασία. Τὸ *Εκλογάδιον* (17.4), ναί μὲν δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν *Εκλογὴν* ὡς πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ὑπόσταση τοῦ ἐγκλήματος, παραλείποντας ὅμως ὅλες τὶς διατάξεις ἐκείνης ὡς πρὸς τὴ μεταχείριση τοῦ δράστη μέχρι τῆς βασιλικῆς κρίσης, προβλέπει θανατικὴ ποινὴ (ξίφει τιμωρεῖσθαι).

Οἱ νομοθετικὲς συλλογές τῶν Μακεδόνων περιορίστηκαν σὴν ἀπειλὴ θανατικῆς ποινῆς καὶ δήμευσης ἐναντίον ὅσων ἐμελέτησαν κατὰ τῆς σωτηρίας τοῦ βασιλέως (*Εισ.*, 40.12· *Πρ.Ν.*, 39.10)⁸⁵. Τὰ *Βασιλικά* (60.36.1-20) ἐπανελάβαν ὅλο το σχετικὸ με τὴν ἀπόπειρα κατάλυσης τῆς κρατικῆς ἐξουσίας περιεχόμενον τῆς κωδικοποίησης τοῦ 6ου αἰῶνα. Σημαντικὴ εἶναι ἡ διάταξη *B.* 60.36.20, κατὰ τὴν ὁποία: Οἱ ἡμαρτηκότες καθοσίωσιν καὶ μετὰ τελευτὴν ἐνέχονται καὶ δημεύεται ἡ οὐσία αὐτῶν, καὶ μετὰ τελευτὴν τοῦτο τὸ ἐγκλημα ἄρχεται κινεῖσθαι καὶ ἡ μνήμη τοῦ τελευτήσαντος κα-

84. BURGMANN, *Ecloga*, σελ. 226773-780. Πρβλ. καὶ *C.J.*, 9.7.1 = *B.*, 60.36.14, ὅπου προβλέπεται ἡ διὰ λόγων προσβολῆ τοῦ προσώπου τοῦ αυτοκράτορα (βλ. καὶ ἀμέσως πρὸ κάτω).

85. *JGR*, τόμ. II, σελ. 361 καὶ 217, ἀντιστοίχως.

ταδικάζεται καὶ τὰ πράγματα αὐτοῦ ἐκ τῶν κληρονόμων λαμβάνονται⁸⁶ (*C.J.*, 9.8.6).

Ανώνυμοι λιβέλλοι κατὰ τοῦ αυτοκράτορα μπορούσαν νὰ ἀποτελέσουν κίνητρο γιὰ τὴν οργάνωση συνωμοσιῶν ἢ στάσεων καὶ γενικότερα γιὰ τὴ διάπραξη τοῦ ἐγκλήματος τῆς καθοσίωσης. Μολονότι ἡ ρωμαϊκὴ νομοθεσία τιμωροῦσε αυστηρὰ ὅποιον εὑρίσκει τέτοιο κείμενο καὶ δὲν το κατέστρεφε παραχρῆμα (*C.J.*, 9.36.1-2 = *B.*, 60.63.1-2), προκειμένου γιὰ λιβέλλους στρεφόμενους κατὰ τοῦ αυτοκράτορα δὲν προβλεπόταν ποινὴ, σύμφωνα με νόμο τῶν Θεοδοσίου Α', Ἀρκαδίου καὶ Ονωρίου (*C.J.*, 9.7.1, ἔτους 395), που ἀποδίδεται περιληπτικὰ σὴν *Αυξημένη Ἰδιωτικὴ Ἐκλογὴ* (17.3, ἐδάφιο 2) ὡς ἐξῆς: 'Ο διαλοιδρωτῶν ἢ κακῶς μνημονεύων τοῦ βασιλέως, ὑπ' οὐδενὸς μὲν τιμωρεῖσθαι, ἀλλὰ τὰ περί αὐτοῦ ἀναφερέσθαι τῷ βασιλεῖ καὶ παρ' αὐτοῦ τὴν κρίσιν προέρχεσθαι⁸⁷. Μόνο στο *Εκλογάδιον* (17.20) ἀπαντᾷ διάταξη με συγκεκριμένη ποινὴ: 'Ο φάμουσον κατὰ βασιλέως ποιῶν ἢ εὑρίσκων καὶ μὴ σχίζων ἀλλὰ δημοσιεύων αὐτό, ξίφει τιμωρεῖσθαι⁸⁸.

Ὡς καθοσίωση ὑπὸ τὴν ευρύτετη ἔννοια τοῦ ὅρου ἀντιλαμβάνονταν οἱ Ρωμαῖοι τὴ χρῆση ἀπὸ τοὺς υπηκόους ἀντικειμένων που προσιδίαζαν στους φορεῖς τῆς αυτοκρατορικῆς ἐξουσίας. Κατεξοχὴν εἶχε αὐτὴ τὴν ιδιότητα ἡ πορφύρα (: χρωστικὴ ὕλη προερχόμενη ἀπὸ θαλάσσια κογγύλια ἢ ὄστρακα που προσέδιδε βαθύ κόκκινο χρῶμα), γι' αὐτὸ καὶ εἶχε ἀπαγορευθεῖ ὑπὸ τὴν ἀπειλὴ κεφαλικῆς ποινῆς (ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνα) ὁποιαδήποτε συναλλαγὴ με πορφύρα υφάσματα (*C.J.*, 4.40.1 καὶ 11.9.3-4). Αὐτοὺς τοὺς νόμους κατήργησε ὁ Λέων Σ' με τὴ Νεαρά 80, ἐπιτρέποντας νὰ διατίθενται στο εμπόριο μεγαλύτερα ἢ μικρότερα κομμάτια πορφυρῶν υφασμάτων που ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ προσφέρουν στους υπηκόους κάποια πολυτέλεια σὴν ἐμφάνισή τους. Με τὴν ἴδια λογικὴ ἀπαγορευόταν, ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἀπειλὴ κεφαλικῆς ποινῆς (*C.J.*, 11.12.1.1), ὁποιαδήποτε ἐργασία με χρυσὸ καὶ πολύτιμους λίθους, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατασκευὴ γυναικείων κοσμημάτων. Με τὴ Νεαρά 81 περιορίσε ὁ Λέων τὴν ἐκταση ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ νόμου ἐνό-

86. *BT*, σελ. 29703.6.

87. *JGR*, τόμ. VI, σελ. 40.

88. SIMON - TROIANOS, «*Eklogadion*», σελ. 72.

φει της κατασκευής εκκλησιαστικών σκευών ή αντικειμένων που δεν θα ξεπερνούσαν τα όρια του αξιώματος και της τάξης των ιδιωτών.

Με διάταξη του Μαρκιανού (C.J., 4.41.2) είχε απαγορευθεί υπό την απειλή κεφαλικής ποινής και γενικής δήμευσης η πώληση σε αλλογενείς βαρβάρους (*alieni genis barbaris*) κάθε είδους όπλων, είτε επιθετικών είτε αμυντικών, ή σιδήρου. Με τη Νεαρά 85 όρισε ο Ιουστινιανός ότι η κατασκευή όπλων επιτρεπόταν να διενεργείται μόνο στα κρατικά οπλοποιεία (έν ταῖς ἱεραῖς φάβριξιν) και απαγόρευσε οποιαδήποτε δικαιοπραξία με αντικείμενο όπλα. Η πιο πάνω απαγόρευση του Μαρκιανού επαναλήφθηκε στη νομοθεσία των Μακεδόνων (Εισ., 40.11· Πρ.Ν., 39.9· Β., 19.1.86). Με τη Νεαρά 63 προσάρμοσε ο Λέων Σ' την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος στις συνθήκες της εποχής του, απαγορεύοντας ειδικότερα και τη δια θαλάσσης εξαγωγή πολεμικού υλικού στον εχθρό. Παράλληλα προέβλεψε για τους υπαίτιους του εγκλήματος αντί κεφαλικής ποινής άλλες κυρώσεις πέρα βεβαίως από τη δήμευση του φορτίου. Αν ο κύριος του πλοίου ενήργησε χωρίς γνώση του πληρώματος, απώλεια του ενός τρίτου της περιουσίας υπέρ του δημοσίου· αν οι ναύτες χωρίς γνώση του πλοιοκτήτη, μαστίγωση και κούρεμα, επιπλέον δε, αν ήταν εύποροι, το τετραπλάσιο της αξίας του φορτίου, αλλιώς, αν ήταν δηλαδή άποροι, κατάδικη σε υποδούλωση.

Παρεμφερής είναι η διάταξη του Κώδικα 9.47.25 (έτους 419) που αφορά στην εξαγωγή στον εχθρό όχι υλικού, αλλά γνώσης: 'Ο τούς βαρβάρους ναῦς κατασκευάζειν διδάσκων κεφαλικῆ τιμωρίᾳ υπόκειται (Β., 60.51.62⁸⁹). Η διάταξη δεν απαντά στην Εκλογή, αλλά στην *Αυξημένη Ιδιωτική Εκλογή* (17.60), καθώς και στην *Εισαγωγή* (40.40) και στον *Πρόχειρο Νόμο* (39.38).

Τους ανήκοντες στο στράτευμα διείπε ιδιαίτερο ποινικό δίκαιο που στην ιουστινιάνεια κωδικοποίηση συγκεντρώθηκε στον τίτλο 49.16 του *Πανδέκτη*, «De re militari», και σε εξελληνισμένη διάτυπωση στον τίτλο 57.1 των *Βασιλικών*, «Περὶ πραγμάτων στρατιωτῶν, κλπ.». Με αυστηρότητα διωκόταν η πώληση όπλων, ιδίως σε καιρό πολέμου, με ποινή κυμαινόμενη κατά περίπτωση από κεφαλική μέχρι μαστίγωση (D., 49.16.3 και 14 = Β., 57.1.

89. ΒΤ, σελ. 3087¹¹⁻¹².

3 και 14). Πολλές σχετικές διατάξεις απαντούν και στους λεγόμενους στρατιωτικούς νόμους (βλ. πιο πάνω, 1.3.3-4):

Η κατασκοπεία προς όφελος του εχθρού απειλείτο με κεφαλική ποινή είτε με βάση τη *Lex Iulia maiestatis* είτε ως ιδιώνυμο αδίκημα προβλεπόμενο από τον *Πανδέκτη*, ειδικότερα στο χωρίο 49.16.6.5, που επανεμφανίζεται στο *Εκλογάδιον* 17.7⁹⁰, όχι όμως στην *Εκλογή*. Οι νομοθετικές συλλογές των Μακεδόνων περιέλαβαν γενική διάταξη, με απώτερη καταγωγή τον *Πανδέκτη* 49.16.38.1: *Οἱ πρὸς τοὺς πολεμίους παραγινόμενοι [Πρ.Ν.: αὐτομολοῦντες] καὶ τὰς ἡμετέρας βουλὰς ἀναγγέλλοντες [Πρ.Ν.: ἐπα-] ἢ ἀνασκοποῦνται [Πρ.Ν.: εἰς φοῦρκαν ἀναρτῶνται] ἢ καίονται (Εισ., 40.20· Πρ.Ν., 39.17)⁹¹. Υπό τη διατύπωση αυτή πρόκειται περί συρροῆς δύο εγκλημάτων, αυτομολίας και κατασκοπείας. Η εγκατάλειψη των φίλιων τάξεων και η μετάβαση στις εχθρικές γραμμές τιμωρείτο με θάνατο κατά τρόπο ατιμωτικό, με απαγχονισμό ή ρίψη στα θηρία (D., 48.4.1-3). Με κεφαλική ποινή απειλείτο και η απόπειρα (D., 49.16.3.11). Η *Εκλογή* (17.53) δεν προέβλεψε την κατασκοπεία αλλά την αυτομολία, υπό την απειλή ποινής θανάτου με ξίφος. Η διάταξη επαναλήφθηκε κατά λέξη στο *Εκλογάδιον* (17.8). Οι συντάκτες των δύο νομοθετικών συλλογών των Μακεδόνων δεν αρκέστηκαν στις παραπάνω διατάξεις όπου από κοινού αντιμετωπίζονταν αυτομολία και κατασκοπεία, αλλά επανήλθαν και με άλλα μέτρα κατά των αυτομόλων (Εισ., 40.3 και 22· Πρ.Ν., 39.3 και 19). Τα *Βασιλικά* επανέλαβαν στους τίτλους 57.1, 60.36, 60.39 και 60.51 εξελληνισμένες τις σχετικές με αυτομολία και κατασκοπεία διατάξεις του *Πανδέκτη*.*

Σημαντική αλλαγή στην ποινική μεταχείριση των αυτομόλων επέφερε ο Λέων Σ' με τη Νεαρά 67. Θεωρώντας ότι η ποινή που προέβλεπαν οι παραπάνω διατάξεις ήταν υπερβολικά αυστηρή και άδικη, επιπλέον δε ότι αποτελούσε σοβαρό ανασχετικό παράγοντα για όσους αυτομόλους μετανόησαν και ήθελαν να επιστρέψουν, όρισε τα εξής: *ἄπαξ μὲν τοῦτο ποιήσας, συγγνώμης τυγχάνετω· δεῦτερον δέ, εἰς τριετῆ δουλείαν διαπωλείσθω· ἐκ τρίτου δὲ ποιησάμε-*

90. Επίσης, βλ. τα κεφάλαια 27 και 40 των στρατιωτικών νόμων (*JGR*, τόμ. II, σελ. 77 κ.ε.).

91. *JGR*, τόμ. II, σελ. 361 και 218, αντιστοίχως.

νος τὴν αὐτομολίαν, εἶτα ἐπαναζεύξας, εἰς διηνεκὴ καὶ αἰδίδιον οἰκετείαν πιπρασκέσθω⁹². Ἡ ευνοϊκὴ αὐτὴ ρύθμιση δεν ἰσχυρε, ἀν ὁ αὐτόμολος ἐπαναπατριζόταν υποχρεωτικὰ ὕστερα ἀπὸ σύλληψη. Μετὴ Νεαρά του Λέοντος ἡ ἐμπρακτὴ μετάνοια ἀνάγεται σε λόγο ἀρσῆς του ἀξιοποίνου.

Κατὰ τῆς Πολιτείας στρέφονταν καὶ τὰ ἐγκλήματα περὶ τὴν υπηρεσίαν, κατεχοχὴν ἢ πλημμελὴς ἐκτέλεσὴ τῆς μέχρι καὶ τῆς παρὰ βίας καθήκοντος. Σε μεγάλο ἀριθμὸ ἰουστινιάνειων Νεαρῶν προβλέπονται υψηλὲς χρηματικὲς ποινές⁹³, κάποτε ἀνερχόμενες σε δέκα λίβρες χρυσοῦ, σε βάρος κρατικῶν ὀργάνων, σε περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποία ἤθελαν κριθεῖ ὑπεύθυνα γιὰ τὴ μὴ πιστὴ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων. Κατὰ σαφέστερο τρόπο διατυπώνεται τὸ σκεπτικὸ γιὰ τὴν εὐθύνη τῶν ὀργάνων στὴ Νεαρά 58 του Λέοντος Σ': 'Ἐπὶ ταύτῃ δὲ τῇ δίκῃ καὶ τοὺς ἐκάστη πόλει ἐπάρχοντας μὴ ἀφείσθαι ἀνεγκλήτους προστάσσομεν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς, οὐκ ἂν γὰρ τοῦτο παρενομεῖτο εἰ τῶν πρέποντι δραστηρίῳ ἀρχικοῖς ἀνδράσι τὴν ἀρχὴν διεκόσμου, δέκα λιτρῶν χρυσοῦ ζῆμιαν ὑπέχειν τῆς ἀμελοῦς καὶ βραθύμου τῶν ὑποχειρίων ἐπιστασίας⁹⁴.

7.3.3. *Εγκλήματα στρεφόμενα κατὰ τῆς ὀρθόδοξης πίστεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας.*

Εἰδικὴ βιβλιογραφία. — ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ.Ν., «Τὰ περὶ τὴν θρησκείαν ἐγκλήματα εἰς τὰ νομοθετικὰ κείμενα τῶν μέσων βυζαντινῶν χρόνων», *Δίπτυχα* 1 (1979), σελ. 168-193.

Στὰ ἐγκλήματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀνήκουν:

7.3.3.1. *Ἡ ἀποστασία, ἡ εἰδωλολατρεία καὶ ὁ προσηλυτισμὸς.* — Ἢδὴ ἀπὸ τὰ μέσα του 4ου αἰῶνα εἶχε θεσπιστεῖ ἡ θανατικὴ ποινὴ (C.J., 1.11.1) κατὰ τῶν δραστῶν τῶν παραπάνω ἐγκλημάτων. Ἡ Ἐκλογὴ (17.6) περιορίστηκε στὴν πρόβλεψη τῆς ακούσιας ἀποστασίας ἐπὶ αἰχμαλωσίας με συνέπεια τὴν ἐπιβολὴ ἐκκλησια-

στικῶν μόνο ποινῶν. Οἱ δύο νομοθετικὲς συλλογὲς τῶν Μακεδόνων υποβάλλουν σε ἐσχάτη τιμωρία τοὺς ἀποστάτες (Εἰσ., 40.35-Πρ.Ν., 39.33), ἐνῶ στὰ Βασιλικά καταχωρίστηκαν ὅλες οἱ σχετικὲς διατάξεις τῆς κωδικοποίησης του 6ου αἰῶνα καὶ οἱ προβλεπόμενες κυρώσεις ποινικὲς, ἀστικὲς καὶ διοικητικὲς. Στὸ μέτρο που ἡ Ἐκκλησία θεώρησε τὴν προσέγγιση υπερφυσικῶν δυνάμεων με μαγικὲς πρακτικὲς ὡς ἀποστασία συναφὴ εἶναι καὶ τὰ ἐγκλήματα τῆς μαγείας καὶ τῆς δεῖσιδαιμονίας (βλ. πῶ κατῶ, 7.3.6).

7.3.3.2. *Ἡ αἵρεση.* — Στὴ δίωξιν τῆς αἵρεσης ἀφοροῦν πολλὲς διατάξεις τῆς αυτοκρατορικῆς νομοθεσίας συγκεντρωμένες στὸν τίτλο 1.5 του Κώδικα, που ἐπικύρωσε ὁ Ἰουστινιανὸς με τὴ Νεαρά 132. Στὴν Ἐκλογὴ (17.52) ἀπειλεῖται θανατικὴ ποινὴ μόνο κατὰ τῶν Μανιχαίων καὶ τῶν Μοντανιστῶν, ἐνῶ ἡ Εἰσαγωγὴ (40.29-30) καὶ ὁ Πρόχειρος Νόμος (39.27-28) προέβλεψαν γενικῶς κατὰ τῶν αἰρετικῶν θανατικὴ ποινὴ. Τὰ Βασιλικά ἐπανάλαβαν τὶς διατάξεις του Κώδικα.

7.3.3.3. *Ἡ ἱεροσυλία.* — Ἡ ἱεροσυλία ἀπειλεῖτο ἀπὸ ἕναν Ἰούλιο νόμο (*Lex Iulia peculatus et de sacrilegis*) με κεφαλικὴ ποινὴ, ὁ ὁποῖος δεν μεταβλήθηκε ἐπὶ Ἰουστινιανού. Ὡς ἱεροσυλία θεωρήθηκε ἡ ἀφαίρεση ἱερῶν πραγμάτων (*res sacrae*) ἀπὸ δημόσιον τόπον λατρείας. Με τὸν χρόνο ὁμως χρησιμοποιοῦντο ὁ ἴδιος ὅρος καὶ γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ κάθε πράξεως ὑβριστικῆς γιὰ τὸν Θεὸ ἢ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἡ Ἐκλογὴ (17.15) εἰσήγαγε μίαν σημαντικὴν διάκριση: τέλεση τῆς πράξεως μέσα στο θυσιαστήριον ἢ ἔξω ἀπὸ αὐτό. Στὴν πρώτη περίπτωσιν ἡ ποινὴ εἶναι τύφλωσις, στὴ δευτέρῃ ἀπειλοῦνται σωρευτικῶς μαστίγωσις, κούρεμα καὶ ἐξορία. Τὴ διάταξιν τῆς Ἐκλογῆς ἐπανάλαβαν ἡ Εἰσαγωγὴ (40.69) καὶ ὁ Πρόχειρος Νόμος (39.58) με μικρὲς φραστικὲς ἀλλαγές.

7.3.3.4. *Ψευδορκία.* — Κατὰ διάταξιν του αυτοκράτορα Ἀλέξανδρου (C.J., 4.1.2) ἡ τιμωρία τῆς ψευδορκίας ἐπαφίεται στὸν Θεὸ (*Iurisiurandi contempta religio satis deum ultorem habet*)⁹⁵. Ἡ ἰουστινιάνεια Νεαρά 123.20 τιμωρεῖ με καθάρσιον ἢ με

92. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Νεαρές*, σελ. 218³⁸⁻⁴¹.

93. N. VAN DER WAL, *Manuale Novellarum Justiniani. Aperçu systématique du contenu des Nouvelles de Justinien*, Groningen, 1998, σελ. 49.

94. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Νεαρές*, σελ. 198²⁴⁻²⁹.

95. *CIC*, τόμ. II, σελ. 149.

τριετή αργία την ψευδομαρτυρία των κληρικών, ανάλογα με το αν η μαρτυρική κατάθεση δόθηκε σε αστική ή ποινική υπόθεση. Αρχετούς αιώνες αργότερα ο Λέων Σ', αποσαφηνίζοντας την παραπάνω ρύθμιση, ορίζει με τη Νεαρά 76 ότι, αν η μαρτυρία ήταν ένορκη, ο κληρικός υποβάλλεται σε καθάιρεση σύμφωνα με τον κανόνα 25 των «Αποστόλων» που καθαιρεί τους επίορκους κληρικούς.

Η *Εκλογή* 17.2 επεξέτεινε τη ρύθμιση και επί των λαϊκών: 'Ο έκ δικαστικής φήφου ή και επί μαρτυρία παραγόμενος ή εξ επαγωγής αντιδίκου έφαπτόμενος τών άγιών του Θεού εὐαγγελίων και έφομύμενος [sic], έπίορκος δέ μετά ταῦτα άποδεικνύμενος, γλωσσοκοπέισθω⁹⁶. Τη διάταξη επανέλαβαν με επουσιώδεις διαφορές ως προς τη διατύπωση τόσο η *Εισαγωγή* (40.70) όσο και ο *Πρόχειρος Νόμος* (39.46).

7.3.3.5. *Διατάραξη της θείας λατρείας.* — Με κεφαλική ποινή τιμωρείτο, σύμφωνα με διάταξη του 395, όποιος εισέβαλλε σε δημόσιο ναό και επήγε ύβρι κατά των θρησκευτικών λειτουργών ή της λατρείας και του τόπου (*C.Th.*, 16.2.31 = *C.J.*, 1.3.10). Την ύβρι κατά κληρικών οποιουδήποτε βαθμού στη διάρκεια ιεροτελεστίας ή λιτανείας τιμωρούσε και η ιουστινιάνεια Νεαρά 123.31 με βασανισμό και εξορία: αν όμως από την πράξη διαταράχθηκε η τελετή, με κεφαλική ποινή. Η διάταξη της Νεαράς επαναλήφθηκε στα *Βασιλικά* (3.1.47), ενώ οι νομοθετικές συλλογές των Μακεδόνων δεν περιέλαβαν κάτι σχετικό.

7.3.3.6. *Η παραβίαση του ασύλου.* — Ποινικές κυρώσεις κατά των υπαιτίων της παραβίασης των διατάξεων περί ασύλου φαίνεται ότι θεσπίστηκαν μόλις τον 5ο αιώνα (*C.J.*, 1.12.2, 3 και 6) και συνίσταντο είτε σε παραπομπή στις διατάξεις για την ιεροσυλία είτε στην απειλή κεφαλικής ποινής. Με τη νομοθεσία του Ιουστινιανού (Νεαρές 17.7, 37.10, 117.15.1, 161.1.2) εισήχθησαν κυρίως περιορισμοί στην άσκηση του δικαιώματος. Με την *Εκλογή* (17.1) υπέστη το δίκαιο του ασύλου σημαντική τροποποίηση, γιατί η εκκλησιαστική αρχή υπεχρεούτο να παραδώσει τον πρόσφυγα στα αρμόδια πολιτειακά όργανα, εφόσον τα τελευταία παρείχαν εγγυήσεις

ότι θα τηρήσουν τον νόμο κατά την εκδίκαση της κατηγορίας εναντίον του. Κατά των παραβατών απειλείτο ποινή μόνό δώδεκα ραβδισμών. Η εξέλιξη στα μεταγενέστερα νομοθετικά κείμενα δεν ήταν απαλλαγμένη παλινδρομήσεων. Επί των Μακεδόνων η βίαιη απόσπαση από τον ναό τιμωρείτο με μαστίγωση, κούρεμα και εξορία (*Εισ.*, 40.9 *Πρ.Ν.*, 39.7) χωρίς πρόβλεψη για την τύχη του πρόσφυγα. Στα *Βασιλικά* (5.1.13 και 60.45.18) διαπιστώνεται μερική επάνοδος στο ιουστινιάνειο δίκαιο⁹⁷. Ο Ιωάννης Ε' Παλαιολόγος με πρόσταγμα που εξέδωσε τον Μάρτιο 1343 ανανέωσε τις παλαιές διατάξεις περί ασύλου — χωρίς να τις προσδιορίσει — ιδίως ως προς την ασφάλεια των προσφύγων, οι οποίοι όφειλαν να διαμένουν σε προς τούτο ορισμένο τόπο (προσφύγεια) και όχι μέσα στον ναό της Αγίας Σοφίας⁹⁸.

7.3.3.7. *Τυμβωρυχία.* — Ενώ αστική προστασία του τόπου ενταφιασμού των νεκρών παρεχόταν στο ρωμαϊκό δίκαιο με περισσότερα μέσα του πραιτορικού δικαίου, ποινική προστασία παρεσχέθη αρχικώς με την έκτακτη διαδικασία (*cognitio extraordinaria*). Με την υπαγωγή της φθοράς μνήματος υπό την έννοια της δημόσιας βίας, αποτέλεσε η εν λόγω πράξη δημόσιο έγκλημα με ποινή εκτεινόμενη από θανατική, αν έγινε σύληση νεκρού από ενόπλους ή από δράστη ευτελή, μέχρις εξορίας σε νήσο ή καταναγκαστικά έργα, αν ο δράστης ήταν έντιμος (*D.*, 47.12.3 και 11). Η *Εκλογή* (17.14) προέβλεψε ακρωτηριασμό του χεριού όσων παραβίαζαν τάφους και εξέδυαν τους νεκρούς, περιορίζοντας έτσι σημαντικά την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος, κάτι που δικαιολογεί και τη σε σύγκριση με τη διάταξη του *Πανδέκτη* μειωμένη ποινή. Η ρύθμιση της *Εκλογής* παρέμεινε αναλλοίωτη τόσο στην *Εισαγωγή* (40.68) όσο και στον *Πρόχειρο Νόμο* (39.57). Με τη Νεαρά 96 του Λέοντος Σ' ορίστηκε ως ποινή κατά τών διερευνημένων τας τών άποβιούτων θήκας η μαστίγωση και το κούρεμα, αλλά μόνο σε περίπτωση υποτροπής. Τα *Βασιλικά* επανέλαβαν το σύνολον σχεδόν των οικείων διατάξεων του *Πανδέκτη* (47.12) και του *Κώδικα* (9.19). Όπως είναι ευνόητο, η τυμβω-

96. BURGMANN, *Ecloga*, σελ. 226170-172.

97. Πρβλ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Το δίκαιο του ασύλου», ό.π. (σημ. 44).

98. *PRK*, τόμ. II, αρ. 141, σελ. 308 κ.ε.

ρυχία απασχόλησε και τον κανονικό νομοθέτη που υπέβαλε τους τυμβωρύχους σε μακρές ποινές ακοινωνησίας (κανόνες 66 του Μεγάλου Βασιλείου και 7 του Γρηγορίου Νύσσης)⁹⁹.

7.3.4. Εγκλήματα κατά της ζωής.

Ειδική βιβλιογραφία. — SINOLOWITZ, B., «Die Tötungsdelikte im Recht der Ekloge Leons III. des Isauriers», *SZ Rom. Abt.* 74 (1957), σελ. 316-344. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Μ., *Το φονικόν και η αποζημίωσις του παθόντος*, Αθήνα, 1960. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ.Ν., «Η άμβλωση στο βυζαντινό δίκαιο», *Βυζαντιακά* 4 (1984), σελ. 169-189. Ο ΙΔΙΟΣ, *Η άμβλωση κατά το δίκαιο της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήνα, 1987.

Η ανθρωποκτονία τιμωρείτο στο ρωμαϊκό δίκαιο με θάνατο βάσει του καταστρωμένου στον *Πανδέκτη* (48.8) *Κορνήλιου νόμου* (*Lex Cornelia de sicariis et veneficiis*, του 18 π.Χ.) που προϋπέθετε πρόθεση (*animus occidendi*). Στην εφαρμογή αυτού του νόμου είναι αφιερωμένες πολλές διατάξεις συγκεντρωμένες στον τίτλο 9.16 του *Κώδικα*. Η *Εκλογή* (17.45-49) εισήγαγε μεν διάκριση των φόνων σε εκούσιους και ακούσιους με καθιέρωση δικαστικών τεκμηρίων για τη διαπίστωση του βαθμού της υπαιτιότητας, χωρίς ωστόσο να απομακρυνθεί ουσιωδώς από το ιουστινιάνειο δίκαιο. Η σημαντικότερες παρεκκλίσεις αφορούν στην ανθρωποκτονία *έν θυμῷ*, την οποία η *Εκλογή* υπήγαγε σε διαφορετική μεταχείριση, εξαιρώντας την από την εφαρμογή του Κορνήλιου νόμου, και στην ανθρωποκτονία σε συμπλοκή, που ενέταξε στην έννοια του ακούσιου φόνου. Στις εξαιρετικά λιτές διατάξεις του *Εκλογαδίου* (17.2-3 και 22· πρβλ. και 17.14) εκδηλώνεται τάση επανόδου στις ιουστινιάνειες ρυθμίσεις, η οποία συνεχίστηκε και επί των Μακεδόνων, χωρίς ωστόσο να τεθεί εκποδών το δίκαιο της *Εκλογής*. Έτσι στην *Εισαγωγή* και στον *Πρόχειρο Νόμο*, οι ποινές κυμαίνονται μεταξύ θανάτου και εξορίας. Συγκεκριμένα, *Εισαγωγή*, 40.85: 'Ο

99. Αντί για άλλους, βλ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ, *Το δίκαιο της ταφής...*, ό.π. (σημ. 63), σελ. 399-531.

φονεύων εκουσίως οὐκ ἐν μάχῃ, οἰασάν εἴη ἡλικίας τὴν ἐπταετίαν παρελθούσης, ξίφει τιμωρείσθω. — 88: 'Ο μετὰ ξίφους πλῆττων τινά, ἐὰν φονεύσῃ, ξίφει τιμωρείσθω· εἰ δὲ ὁ πληγείξ· ὑὸ τελευτήσῃ, ὁ τὴν πληγὴν δεδακῶς χειροκοπέισθω, διότι ὄλως μετὰ ξίφους δοῦναι ἐτόλμησεν. — 89: Μάχης μεταξύ τινων γενομένης, ἐὰν συμβῆ θάνατον προελθεῖν, τηρείτωσαν τὰ ὄργανα οἱ ἀκροαταί, δι' ὧν ἐπράχθη ὁ θάνατος· καὶ εἰ εὔρωσι διὰ ξύλων τελείων ἢ λίθων μεγάλων ἢ λακτισμάτων τὸν φόνον γεγεννημένον, τὸν διαπραξάμενον χειροκοπέισθω· εἰ δὲ δι' ἐλαφροτέρων ποινῶν (τινῶν;) συμβῆ γενέσθαι τὸν θάνατον, τυπτέτωσαν τοῦτον καὶ ἐξορίζετωσαν. — 90: 'Εὰν ἐν μάχῃ μετὰ χειρὸς τύψῃ τις καὶ φονεύσῃ, τυπτόμενος ἐξορίζεσθω. — 91: 'Εὰν τις τὸν ἴδιον οἰκέτην λῶροις ἢ βάρβδοις τύψῃ, καὶ ἐκ τούτων συμβῆ ἐκεῖνον τελευτήσῃ, οὐ κατακρίνεται ὡς ἀνδροφόνος· εἰ δὲ ἀμέτρως αὐτὸν ἐβασάνισεν ἢ φαρμάκῳ ἀνείλεν ἢ προσέκαυσεν, ὡς φόνον πεποικῶς τιμωρεῖται. — 92: 'Ο ακουσίως φόνον ποιήσας ἐξορίζεται¹⁰⁰. Τα ἴδια προέβλεπε και ο *Πρόχειρος Νόμος*, 39.79-86¹⁰¹. Τα Βασιλικά ελάχιστες διατάξεις αφιέρωσαν στη βασική αντιμετώπιση της ανθρωποκτονίας (60.39.3 για τον εκούσιο φόνο και 60.51.15 για τον ακούσιο), όπου όμως λήφθηκαν υπόψη οι ρυθμίσεις των 8ου-10ου αιώνων.

Στο εγκλημα της ανθρωποκτονίας αφορούν δύο Νεαρές που εξέδωσε ο Κωνσταντίνος Ζ' μεταξύ των ετών 945-959. Στην πρώτη από αυτές τονίζονται μεταξύ άλλων οι διαφορές που κατά περίπτωση εμφανίζονται στην αντικειμενική και, κυρίως, την υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος, οι οποίες επηρεάζουν αμέσως την ποινική μεταχείριση των εκάστοτε υπαιτίων: 'Επει δὲ πολυσχιδῆς καθίσταται τις ὁ τῆς μαιφονίας τρόπος (ἢ γὰρ ἐκουσίως καὶ ἀπὸ προνοίας καὶ παρασκευῆς ἀμαρτάνει τις, ὡς ὁ εὐτρεπίζων ξίφος εἰς τὸ φονεῦσαι ἄνθρωπον· ἢ ἀπὸ θυμοῦ, ὡς ἐν ἐφόδῳ, ὅτε σκοπεῖται καὶ το παρ' αὐτοῦ ἐπιφερόμενον ὄπλον καὶ ἢ ἐγγχείρησις· ἢ κατὰ τύχην, ὡς ἐν κυνηγεσίῳ ῥίψας μὲν κατὰ θηρὸς τὸ βέλος, ἄνθρωπον δὲ ἀναιρήσας ἐξ ἀγνοίας, ἢ ἐν μάχῃ μετὰ χειρὸς πλήξας, ἢ ἀπὸ μέθης τινά φονεύσας, ὅστις καὶ ἐπὶ πενταετίαν ἐξορίζεται), πρὸς τὰς τῶν αὐτῶν διαιρέσεις καὶ τὰς κατὰ μέρος αἰτίας ἔχομεν σαφῶς καὶ

100. *JGR*, τόμ. II, σελ. 367 κ.ε.

101. *JGR*, τόμ. II, σελ. 226 κ.ε.

κατά τὸ προσήκον καὶ τὴν ἐκ τοῦ νόμου ἀπόφασιν¹⁰². Στη δεύτερη Νεαρά, σε συγκερασμό των θέσεων της Εκκλησίας ως προς το ἄσυλο καὶ της σχετικῆς κοσμικῆς νομοθεσίας, θεσπίζεται ὡς ποινὴ ἰσόβια ἐξορία ἀπὸ τον τόπο του ἐγκλήματος καὶ, με ἐπιφύλαξη των δικαιωμάτων της συζύγου (προίκα, θεώρητρο) καὶ των τέκνων του δράστη, ἀπώλεια της περιουσίας του, που περιέρχεται κατὰ τὸ ἕνα ἢ τα δύο τρίτα, κατὰ περίπτωσιν, στο μοναστήρι, στο ὁποῖο ἐνδεχομένως ἐγκλείεται υποχρεωτικῶς, ἀν ἔδρασε με πρόθεση ὁ δράστης καὶ στην οἰκογένεια του θύματος¹⁰³. Τις περιουσιακῆς κυρώσεις της Νεαράς του Κωνσταντίνου ἐπικύρωσε ὁ Μανουήλ Α΄ με Νεαρά που ἐξέδωσε τὸ 1166, προβλέποντας ὁμως γιὰ τους ἐκ προθέσεως φονεῖς ὄχι υποχρεωτικὴ μοναχικὴ κουρά, ἀλλὰ ἰσόβια κάθειρξη (βλ. πιο πάνω, 7.2.3.6).

Ἡ ἀμβλωση χαρακτηρίστηκε ὡς ἐγκλημα στρεφόμενο κατὰ της ζωῆς κατὰ τον 4ο μὲν αἰῶνα στην κανονικὴ νομοθεσία (κανόνες 2 καὶ 8 του Μεγάλου Βασιλείου) καὶ ὄχι στην κοσμικὴ, στην ὁποία αὐτὸ τὸ στοιχεῖο δεν προβάλλεται στις οἰκείες διατάξεις της (E., 17.36· Eισ., 40.65· Πρ.Ν., 39.71· B., 60.22.4).

Με βάση τον προαναφερθέντα Κορνήλιο νόμο διώκονταν καὶ τα ἐγκλήματα τα σχετικὰ με τὴ μαγεία καὶ τὴ φαρμακεία, γιὰτί ὑπὸ την ευρεία τους ἔννοια ἐντάσσονταν στα ἐγκλήματα κατὰ της ζωῆς (βλ. πιο κάτω, 7.3.6).

7.3.5. Τα ἐγκλήματα βίας. — 7.3.5.1. Ἡ ληστεία. — Ἡ ληστεία ὑπὸ τὴ σημερινὴ ἔννοια του ὅρου διωκόταν στο ρωμαϊκὸ δίκαιο ἀνάλογα προς τις ἐιδικότερες συνθήκες, κάτω ἀπὸ τις ὁποῖες διαπράχθηκε, με βάση τὴ νομοθεσία εἴτε γιὰ τὴν ἀνθρωποκτονία εἴτε γιὰ τὴ βία εἴτε γιὰ τὴν κλοπὴ. Κοινὸ πάντως στοιχεῖο ἦταν ἡ ἄσκηση βίας καὶ ἡ ὑπάρξη σχετικῶς δόλου, δοθέντος ὅτι τα ὅρια

102. JGR, τόμ. I, σελ. 230 κ.ε. Σε παρεμφερείς διακρίσεις προβαίνει καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος στον κανόνα 8. Πολύ λεπτομερέστερα ὁμως πραγματεύεται τὸ θέμα της διάκρισης των φόνων ὁ Κωνσταντῖνος Γαριδάς (11ος αἰῶνας) σε μικρὴ πραγματεία που ἔχει καταχωριστῆ ὡς σχόλιο 4 στο χωρίο των Βασιλικῶν 60.39.3: Τοῦ Γαριδά πρὸς τὸν βασιλέα κυρὸν Κωνσταντῖνον τὸν Δοῦκαν περὶ διακρίσεως φόνων καὶ τῶν προσφευγόντων τῇ τοῦ θεοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ (BS, σελ. 37471-34-37481-10).

103. Βλ. JGR, τόμ. I, σελ. 232-235.

ἀνάμεσα στην ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση καθενὸς ἀπὸ αὐτὰ τα ἀδικήματα εἶναι τις πιο πολλὲς φορές ἀσαφῆ.

Αυτοτελὴς διαμόρφωση της ἔννοιας της ληστείας σὲ ὑποτυπώδη μορφή ἀπαντᾶ στον Πανδέκτη (50.16.118): *Hostes hi sunt, qui nobis aut quibus nos publice bellum decrevimus: ceteri latrones aut praedones sunt*¹⁰⁴ (: Ἐχθροὶ εἶναι ἐκεῖνοι που δημοσίᾳ μας κήρυξαν πόλεμο ἢ εμεῖς ἐναντίον τους. Οἱ λοιποὶ εἶναι ληστές). Ἀπὸ τὴ σύγκριση των δύο ἐννοιῶν, ἐχθρῶν καὶ ληστῶν, συναγεται ὅτι κοινὸ τους χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ ἀνάληψη ἐνοπλης ἐπιθετικῆς δράσης κατὰ των πολιτῶν. Σε ἄλλη διάταξη (C.Th., 9.14.2. = C.J., 3.27.1, ἔτους 391) προστίθεται καὶ τὸ στοιχεῖο της ἐνέδρας. Κατὰ των ληστῶν ἀπειλεῖτο ποινὴ θανάτου με ἀνασκολοπισμὸ (φούρκα) ἢ με ρίψη στα θηρία. Ἀν οἱ δράστες ἦταν ὑπότροποι, δηλαδή γνωστοὶ ὡς ὑπαίτιοι πράξεων αὐτῆς της μορφῆς (*famosi*), ἐξετελεῖτο ἡ ποινὴ, κυρίως γιὰ λόγους γενικῆς πρόληψης, στον τόπο ὅπου διαπράχθηκε ἡ ληστεία. Με βάση τὴ χρῆση βίας διακρίνεται στη Νεαρά 134.13.1 του Ιουστινιανοῦ ἡ ληστεία ἀπὸ τὴν κλοπὴ: *Κλέπτας δὲ καλοῦμεν τοὺς λάθρα καὶ ἄνευ ὄπλων τὰ τοιαῦτα πλημμελοῦντας· τοὺς γὰρ βιαίως ἐπερχομένους ἢ μετὰ ὄπλων ἢ χωρὶς ὄπλων, ἐν οἴκῳ ἢ ἐν ὁδῷ ἢ ἐν θαλάσῃ, τὰς ἀπὸ τῶν νόμων κελεύομεν ὑπομένειν ποινάς*¹⁰⁵. Με πολλὲς διατάξεις παρεχόταν στον ἀμυνόμενο τὸ δικαίωμα θανάτωσης ὁποιοῦδήποτε ἐπιτίθετο ὡς ληστής (C.J., 9.16.3· B., 60.39.15· Eισ., 40.13· Πρ.Ν., 39.11· βλ. καὶ πιο πάνω, 7.1.2).

Ἡ Ἐκλογὴ (17.50) διατήρησε ὡς ποινὴ τὸ «φούρκισμα», μετέβαλε ὁμως τὴν ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση, στα στοιχεῖα της ὁποίας προστέθηκε ἡ ἀνθρωποκτονία: *Ὁ ληστεύων καὶ ἐνεδρα ποιῶν καὶ φονεύων, ἐν ᾧ κρατεῖται τόπω φουρκιζέσθω*. Ὁ συντάκτης του Ἐκλογαδίου (17.9) δεν ἀπομακρύνθηκε ουσιαδῶς ἀπὸ τὸ κείμενο της Ἐκλογῆς: *Ὁ ληστής, ἤγουν ὁ ἐνέδρας πρὸς ἐπιβουλήν ἀνθρώπων ποιῶν, ἐπὶ τοῦ τόπου φουρκιζέσθω*¹⁰⁶.

Ἐπάνοδος στο ἰουστινιανεῖο δίκαιο χαρακτηρίζει τις δύο νομοθετικῆς συλλογῆς των Μακεδόνων, τὴν Εἰσαγωγὴν (40.13 καὶ 19)

104. CIC, τόμ. I, σελ. 861.

105. CIC, τόμ. III, σελ. 688²⁷⁻³¹.

106. SIMON - TROIANOS, «Eklologia», σελ. 71.

και τον *Πρόχειρο Νόμο* (39.11 και 16). Στα *Βασιλικά* συναντάμε πάλι όλες τις σχετικές με τη ληστεία διατάξεις του *Πανδέκτη* και του *Κώδικα*. Η βασική διάταξη βρίσκεται στο κεφάλαιο *B. 60.51.26.15*: *Οι περιβόητοι λησται εν οϊς ελήστευσαν τόποις φουρξίζονται*¹⁰⁷. Τις ίδιες ποινές με τους ληστές προέβλεπε η νομοθεσία και για όσους τους έκρυβαν ή τους βοηθούσαν να διαφύγουν (*B. 60.27.1 = D., 47.16.1*).

7.3.5.2. Η αρπαγή γυναικών.

Ειδική βιβλιογραφία. — GORIA, F., «Ratto (Diritto romano)», *Enciclopedia del Diritto*, τόμ. 38, Milano, 1987, σελ. 707-724. DESSANTI, L., «Giustiniano e il ratto», *Annali dell'Università di Ferrara* (n.s., sez. V: «Scienze giuridiche») 1 (1987), σελ. 187-201. KARLIN-HAYTER, PATRICIA, «Further Notes on Byzantine Marriage: Raptus — αρπαγή or μνηστεία?», *Homo Byzantinus. Papers in Honor of Alexander Kazhdan [: Dumbarton Oaks Papers 46* (1992), σελ. 133-154]. HAASE, R., «Justinian I. und der Frauenraub (raptus)», *SZ Rom. Abt. 111* (1994), σελ. 458-470. ΔΕΛΗΣ, Δ., *Η αρπαγή γυναίκας στο βυζαντινό δίκαιο*, σειρά «FzbR. Athener Reihe» (αρ. 16), Αθήνα-Κομοτηνή, 2005.

Η αρπαγή έγινε ιδιώνυμο αδίκημα επί Μεγάλου Κωνσταντίνου με διάταξη που απειλούσε τον δράστη, αλλά και τη γυναίκα, αν η αρπαγή ήταν εκούσια, με θάνατο στην πυρά. Και αν ακόμη δεν συναινούσε η γυναίκα, εφόσον παρέλειπε να καλέσει σε βοήθεια με κραυγές, υφίστατο περιουσιακές κυρώσεις (*C.Th., 9.24.1*, έτους 320). Προηγούμενος διωκόταν η αρπαγή είτε ως έγκλημα βίας γενικώς είτε ως ιδιωτικό αδίκημα με την αγωγή περί ύβρεως. Επειδή η διάταξη του 320 αφορούσε μόνο σε γυναίκες με ιδιότητα λαϊκού, επεκτάθηκε στη συνέχεια το περιεχόμενό της και στις παρθένους και στις χήρες, καθώς και στις άλλες κατηγορίες γυναικών που ήταν αφιερωμένες στον Θεό (*C.Th., 9.25.1*).

107. BT, σελ. 30807.

Το ιουστινιάνειο δίκαιο προέβλεπε για τους άρπαγες γυναικών, ανεξάρτητα από την κοινωνική ή τη νομική τους θέση, κεφαλική ποινή που συνοδευόταν για τους αυτοργούς (όχι τους συνεργούς) από την παρεπόμενη ποινή της δήμευσης (*C.J., 9.13.1*, έτους 533· *Εισηγήσεις*, 4.18.8· *Νεαρές* 123.43, έτους 546, και 143/150, έτους 563). Παράλληλα καθιερώθηκε το ανεύθυνο των θυμάτων, ακόμη και αν αποδεικνυόταν ότι είχαν συναινέσει στην αρπαγή. Εξυπακούεται ότι επί αρπαγής έγγαμων γυναικών υπήρχε συρροή αρπαγής και μοιχείας.

Στην *Εκλογή* (17.24) διαπιστώνονται μεταβολές τόσο ως προς την αντικειμενική υπόσταση, με την εισαγωγή του στοιχείου της φθοράς του θύματος, όσο και ως προς τις κυρώσεις, με αντικατάσταση της θανατικής ποινής με ακρωτηριασμό της μύτης για τους αυτοργούς και με εξορία για τους συνεργούς. Το *Εκλογάδιον* (17.5) επανέρχεται κατά βάση στην ιουστινιάνεια ρύθμιση (θανατική ποινή). Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος εξαντλείται στην αρπαγή οποιασδήποτε γυναίκας, είτε αφιερωμένης στον Θεό είτε κοσμικής, συμπεριλαμβανομένης και της μνηστής του άρπαγος· δεν γίνεται μνεία φθοράς της αρπαγείσας. Στα νομοθετήματα των Μακεδόνων (*Εισ., 40.45 / Πρ.Ν., 39.40*) καθοριστικό ρόλο έπαιξε η χρήση όπλων κατά την αρπαγή, που συνεπαγόταν θανατική ποινή για τους αυτοργούς και μαστίγωση με ακρωτηριασμό της μύτης για τους συνεργούς. Για την άοπλη αρπαγή οι ποινές ήταν ηπιότερες: ακρωτηριασμός του χεριού για τους αυτοργούς, μαστίγωση και εξορία για τους συνεργούς. Με τη *Νεαρά* 35 ο Λέων Σ' δεν θέσπισε νέο δίκαιο, αλλά επιβεβαίωσε τις προηγούμενες διατάξεις ιδίως ως προς τις περιουσιακές κυρώσεις. Ο τίτλος 60.58 των *Βασιλικών* είναι αφιερωμένος στην αρπαγή. Εκεί (*B., 60.58.1*) ενοποιούνται οι διατάξεις του *Κώδικα* (9.13.1) αφενός και των παραπάνω νομοθετημάτων των Μακεδόνων αφετέρου.

Λόγω της βαρύτητας του εγκλήματος αποκλείονταν οι άρπαγες από την προστασία του ασύλου (ιουστινιάνειες *Νεαρές* 17.7 και 37.10), καθώς και από το προνόμιο της απόλυσης κρατουμένων κατά την ημέρα του Πάσχα (*C.J., 1.4.3.2 = B., 7.17.26*· βλ. πιο πάνω). Για λόγους γενικής πρόληψης απαγορευόταν απολύτως η σύναψη γάμου μεταξύ του δράστη και της αρπαγείσας, ακόμη και αν συναινούσαν οι γονείς της (*C.J., 9.13.1.2*· ιουστινιάνεια *Νεαρά* 143/150· *Εισ., 17.29*· *Πρ.Ν., 7.27*· *B., 28.5.24* και 60.58.4, 7).

7.3.5.3. Η απελασία.

Ειδική βιβλιογραφία. — ΝΑΚΟΣ, Γ., «Ζωοκλέφτες και καταπατητές στο Βυζάντιο», *Εγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο*, σελ. 141-156.

Η απελασία (*abigatus*) διακρίνεται για πρώτη φορά από την απλή κλοπή, στην οποία μέχρι τότε εννοιολογικώς εντασσόταν, στα πρώτα χρόνια της δεσποτείας. Από τον *Πανδέκτη* προκύπτει, ότι παρέχονταν εξουσία στους κατά τόπους δικαστές να επιβάλουν ποινές ανάλογα με τη συχνότητα διάπραξης απελασίας στην περιφέρειά τους. Για την αποφυγή ωστόσο καταχρήσεων όρισαν οι σχετικές διατάξεις ότι ο απελάτης αφαιρεί όχι μεμονωμένα ζώα, όπως ο ζωοκλέπτης, αλλά είτε ολόκληρη αγέλη είτε μέρος της, και ότι αυτό το κάνει όχι ευκαιριακά αλλά κατ' επάγγελμα (*D.*, 47.14.1 = *B.*, 60.25.1). Ως προς την έννοια της αγέλης αναφέρει ο νόμος ενδεικτικά ότι δέκα πρόβατα ή πέντε χοίροι αποτελούν κατά την κοινή αντίληψη αγέλη. Πάντως, εκπροσωπείται η άποψη ότι η αφαίρεση και ενός μόνο ζώου, αν αυτό είναι μεγάλο (άλογο ή βόδι), στοιχειοθετεί κατά περίπτωση απελασία (*D.*, 47.14.3 = *B.*, 60.25.3). Αποκλειόταν όμως ο άδικος χαρακτήρας της πράξης, αν ο δράστης διεκδικούσε με αγωγή τα ζώα, πιστεύοντας ότι είναι δικά του, αν δηλαδή συνέτρεχε λόγος πραγματικής συγγνωστής πλάνης (*D.*, 47.14.1.4 = *B.*, 60.25.1.4 βλ. και πιο πάνω, 7.1.3.2). Κατά των απελατών απειλείτο, ιδίως εκεί όπου το έγκλημα είχε ενδημική μορφή, θανάτωση με ξίφος. Άλλως κυμαινόταν η ποινή από καταναγκαστικά έργα σε μεταλλείο μέχρι θηριομαχία, αν οι απελάτες ήταν οπλισμένοι. Οι άοπλοι, μάλιστα οι έντιμοι, αντιμετώπιζαν εξορία.

Η χρήση όπλων δεν λαμβάνεται υπόψη στην *Εκλογή* (17.13), η οποία εισήγαγε κλιμάκωση της ποινής σε περίπτωση υποτροπής: μαστίγωση, εξορία σε πρώτη υποτροπή, ακρωτηριασμός του χεριού σε δεύτερη υποτροπή. Η ρύθμιση αυτή διατηρήθηκε και από τις δύο νομοθετικές συλλογές των Μακεδόνων (*Εισ.*, 40.73· *Πρ.Ν.*, 39.56). Τα *Βασιλικά* περιέλαβαν στον τίτλο 60.25 τις διατάξεις του *Πανδέκτη* με προσαρμογή όμως των ποινών σε όσα προέβλεπε η νομοθεσία των επόμενων αιώνων.

7.3.5.4. Η αρπαγή γης ή κινητών πραγμάτων.

Ειδική βιβλιογραφία. — ΝΑΚΟΣ, Γ., «Ζωοκλέφτες και καταπατητές στο Βυζάντιο» (ό.π., βιβλιογραφία 7.3.5.3). ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ.Ν., «Τα ναυάγια, η Νεαρά 64 Λέοντος του Σοφού και το κείμενο των Βασιλικών», στον *ΙΔΙΟ*, *Νεαρές*, σελ. 515-526.

Η ιουστινιάνεια κωδικοποίηση περιέλαβε διατάξεις τόσο στον *Πανδέκτη* (47.11.9 και 47.21.1-3) όσο και στον *Κώδικα* (9.2.1) που τιμωρούσαν, και μάλιστα με ποινές αυστηρές (σε ορισμένες περιπτώσεις με ποινή κεφαλική) τη μετάθεση των ορίων. Η *Εκλογή* δεν προέβλεπε στο ποινικό της μέρος αυτό το έγκλημα. Έτσι, στο παράρτημα της *Εκλογής* (*appendix Eclogae*) καταχωρίστηκαν υπό την επικεφαλίδα «Περὶ ὄρων καὶ ὁροθεσιῶν ἀγρῶν» εξελληνισμένες επιτομές των παραπάνω διατάξεων της κωδικοποίησης. Η νομοθεσία των Μακεδόνων, μη αγνοώντας τις αξιόποινες πράξεις αυτής της κατηγορίας, προέβλεπε τόσο στην *Εισαγωγή* (40.74) όσο και στον *Πρόχειρο Νόμο* (39.48) τη διπλή απόδοση της γης που υπήρξε αντικείμενο αρπαγής. Τα *Βασιλικά* (60.31.1-4) επανέλαβαν τις ποινικές διατάξεις του *Πανδέκτη*.

Από πολλές διατάξεις της κωδικοποίησης, κυρίως του *Πανδέκτη* (47.9.1 κ.ε.), αλλά και του *Κώδικα* (6.2.18), προκύπτει ότι η αρπαγή, η κατάληψη ή και η υποδοχή πραγμάτων που προέρχονταν από ναυάγιο ή γενικότερα από πλοίο που βρισκόταν σε κίνδυνο (όπως στην περίπτωση αβαρίας), οπουδήποτε και αν ετελείτο η πράξη, στη θάλασσα δηλαδή ή και στην ακτή, συνεπάγονταν κυρώσεις τόσο αστικές (ευθύνη από αδικοπραξία) όσο και ποινικές κατά περίπτωση, στο μέτρο δηλαδή που συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις (αντικειμενική υπόσταση, κλπ.) των οικείων εγκλημάτων. Εναντίον όσων ιδιοποιούνταν ναυάγια απειλούνταν οι ποινές του *Κορνήλιου νόμου* περί φονέων: αν ήταν έντιμοι, γενική δήμευση και εξορία· αν ήταν ευτελείς, θάνατος (*D.*, 48.3.4-5).

Η *Εισαγωγή* (40.28) και ο *Πρόχειρος Νόμος* (39.25) προέβλεψαν εναντίον όσων αρπάζουν πράγματα από έμπρησμού ή καταπτώσεως ή ναυαγίου και των κλεπταποδόχων μόνο χρηματικές ποινές. Στην επιβολή περιουσιακών ποινών περιόρισε τις κυρώσεις και ο Λέων Σ' ο Σοφός με τη Νεαρά 64 για την αρπαγή πραγμά-

των από ναυάγιο, αποκλείοντας τη θανατική ποινή, αν οι ζημιές ήταν μόνον υλικές. Από τον συνδυασμό των διατάξεων του Πανδέκτη και της Νεαράς του Λέοντος προήλθε το βασικό κείμενο των Βασιλικών (53.3.25) που διατήρησε το διπλό σύστημα κυρώσεων. Την αρπαγή πραγμάτων σε περίπτωση πυρκαγιάς προέβλεπαν και ειδικές διατάξεις του Πανδέκτη (48.6.3.3/5 = B., 60.18.3.3/5) με βάση τον Ιούλιο νόμο περί βίας δημοσίας.

7.3.5.5. Άλλα εγκλήματα βίας. — Από τον προαναφερθέντα Ιούλιο νόμο περί βίας δημοσίας τιμωρείτο επίσης η σύσταση συμμορίας για τη διάπραξη εγκλημάτων βίας (D., 48.6.1-3 = B., 60.18.3). Τη διατάραξη δημόσιων συγκεντρώσεων απειλούσαν, επί υποτροπής, με την επιβολή πρόσκαιρης ή και διηνεκούς εξορίας οι νομοθετικές συλλογές των Μακεδόνων (Εισ., 40.6. Πρ.Ν., 39.6). Στα εγκλήματα βίας εντάσσεται και η αυτοδικία, η επιδίωξη δηλαδή της ικανοποίησης ιδιωτικού δικαιώματος από τον δικαιούχο με την άσκηση βίας, η οποία τιμωρείτο με απώλεια του δικαιώματος (C.J., 8.4.7). Από την Εκλογή (17.5) προστέθηκε και ποινή μαστιγώσεως, οι δε Μακεδόνες επανήλθαν στη ρύθμιση του Κώδικα (Εισ., 40.75. Πρ.Ν., 39.49. B., 60.3.55).

Στο Εκλογάδιον 17.14 περιλαμβάνεται η ακόλουθη διάταξη: 'Ο βία εις οίκους ή άγρους μεθ' όπλων έπερχόμενος, εάν φόνου αίτιος γένηται, ξίφει τιμωρείσθω¹⁰⁸. Πρόκειται για τροποποιημένη επανάληψη διάταξης του Μεγάλου Κωνσταντίνου (C.Th., 9.10.1 = C.J., 9.12.6, έτους 317), η οποία δεν απαντά μεν στην Εκλογή, αλλά στο παράρτημά της (appendix Eclogae, II.8). Με αυτή τη διάταξη σκοπήθηκε — νομίζουμε — να καλυφθεί αποτελεσματικότερα κενό στον Κορνήλιο νόμο περί φονέων ως προς τον ενδεχόμενο δόλο επί ανθρωποκτονίας.

Στη νομοθεσία της πρώιμης περιόδου ανάγεται και η διάταξη του Εκλογαδίου 17.15: 'Ο βίαν ποιών ίερεύσιν έν έκκλησία ή έν λιτή ξίφει τιμωρείσθω¹⁰⁹. Προέρχεται από διάταξη των Αρκαδίου και Ονωρίου (C.Th., 16.2.31 = C.J., 1.3.10, προίμιο και § 1, έτους 398). Ανάλογα προς τις συνθήκες διάπραξης του εγκλήματος

κλιμακώνεται η ποινή στην ιουστινιάνεια Νεαρά 123.31 από βασανισμού και εξορίας μέχρι κεφαλικής. Επειδή όμως εδώ πρόκειται για συρροή εγκλήματος βίας και εγκλήματος που αφδρά στη θρησκεία, βλ. πιο πάνω, 7.3.3.5.

7.3.6. Μαγεία, μαντεία και δεισδαιμονία.

Ειδική βιβλιογραφία. — FÖGEN, MARIE THERES, *Die Ent-eignung der Wahrsager*, Frankfurt am Main, 1993 (στις σελ. 340-359 εξαντλητική παράθεση των πηγών και της ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας). CLERC, J.-B., *Homines Magici. Étude sur la sorcellerie et la magie dans la société romaine impériale*, Bern, etc., 1995. ZEDDIES, NICOLE, *Religio et sacrilegium. Studien zur Inkriminierung von Magie, Häresie und Heidentum (4.-7. Jahrhundert)*, Frankfurt am Main, etc., 2003. — Από την ελληνόγλωσση βιβλιογραφία, βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ-ΝΟΤΑΡΑ, ΦΑΩΡΕΝΤΙΑ, «"Οποῖόν ἐστι τὸ μέρος τῆς ἀστρολογίας κακιζόμενόν τε καὶ ἀποτρόπαιον." (Ἀστρολογία-αστρονομία καὶ οἱ σχετικὲς ἀντιλήψεις κατὰ τὸν 12ο αἰώνα)», *Το Βυζάντιο κατὰ τὸν 12ο αἰώνα*, σελ. 447-463. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ.Ν., *Μαγεία καὶ δίκαιο στο Βυζάντιο*, Αθήνα, 1997. Ο ΙΔΙΟΣ, «Μαγεία καὶ διάβολος ἀπὸ τῆ Ρώμῃ στο Βυζάντιο», *Digesta Τμήματος Νομικῆς Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης* 3 (2000), σελ. 1-33. ΒΑΚΑΛΟΥΔΗ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ, *Η εξέλιξη τῆς μαγείας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες*, Αθήνα, 2001. Η ΙΔΙΑ, *Η μαγεία ὡς κοινωνικὸ φαινόμενο στο πρώιμο Βυζάντιο (4ος-7ος αἰ.)*, Αθήνα, 2001.

Στη Ρώμη είχε ποινικοποιηθεί η μαγεία από πολύ νωρίς, με επίκεντρο δύο κυρίως πράξεις: την άσκηση λατρείας μη ανεκτής από την έννομη τάξη και την οποιαδήποτε σχέση με δηλητηριώδεις ουσίες, επειδή οι συνέπειες από τη χρήση αυτών των ουσιών αποδίδονταν στην επενέργεια υπερφυσικών δυνάμεων. Έτσι, ο όρος «φαρμακός» κατέληξε να είναι συνώνυμος του «μάγος». Από τον Πανδέκτη (48.8.1.1, 48.8.3.1 και 48.8.13) προκύπτει ότι ο Κορνήλιος νόμος περί φονέων προέβλεπε και τις δύο αυτές κατηγορίες πράξεων. Στους τίτλους 9.16 του Θεοδοσιανού και 9.18 του Ιου-

108. SIMON - TROIANOS, «Eklogadion», σελ. 71.

109. SIMON - TROIANOS, «Eklogadion», σελ. 71.

στινιάνειου Κώδικα είναι συγκεντρωμένες οι αυτοκρατορικές διατάξεις των ετών 319-389 που ορίζουν την αντικειμενική υπόσταση των παραπάνω πράξεων και την ποινή, κατά κανόνα θανατική. Την τέλεση θυσιών έχουν ως αντικείμενο και οι τίτλοι 16.10 του Θεοδοσιανού και 1.11 του Ιουστινιάνειου Κώδικα. Παράλληλα προς την αυτοκρατορική νομοθεσία στράφηκε κατά των μάγων και των μάντεων και η Εκκλησία, προβλέποντας με τους ιερούς κανόνες ποινές μακροχρόνιας ακοινωνησίας εναντίον όσων ενέμεναν στις κάθε μορφής ειδωλολατρικές πρακτικές.

Τις κυρώσεις που προβλέπονταν κατά των μάγων και των φαρμακών κατέστρωσε ο συντάκτης της *Εκλογής* στα κεφάλαια 17.42-44, με τα οποία απειλείτο αφενός μεν θανατική ποινή για όσους χορηγήσουν ποτό σε κάποιον με συνέπεια τον θάνατό του και γι' αυτούς που επικοινωνούν με δαίμονες επί βλάβη ανθρώπων, αφετέρου δε εξορία και δήμευση για όσους αισχροκερδούν σε βάρος των αφελών κατασκευάζοντας φυλακτά (περίαπτα). Οι σχετικά λιτές διατάξεις της *Εκλογής* συμπληρώθηκαν στο παράρτημά της, ένα σημαντικό μέρος του οποίου είναι αφιερωμένο στην αποστασία, την αίρεση, τη μαγεία και τη φαρμακεία (*appendix Eclogae*, III, V, VI και VII).

Τα τρία κεφάλαια της *Εκλογής* επανέλαβαν οι νομοθετικές συλλογές των Μακεδόνων (*Εισ.*, 40.2 και 83-84· *Πρ.Ν.*, 39.2 και 77-78), με ορισμένες αποκλίσεις ως προς την υποκειμενική υπόσταση των οικείων εγκλημάτων (για παράδειγμα, *Εισ.*, 40.24· *Πρ.Ν.*, 39.21: *Οί εις βλάβην ανθρώπων δαίμονας έπικαλούμενοι, εί μη κατά άγνοιαν τούτο πράξωσι*)¹¹⁰, εμπλουτίζοντάς τα με επιτομές από τις σχετικές διατάξεις της ιουστινιάνειας κωδικοποίησης. Στην περαιτέρω παράδοση της τελευταίας με τα Βασιλικά, στα οποία σημειώθηκαν σημαντικές αποκλίσεις, ουσιαστικό ρόλο έπαιξε η Νεαρά 65 Λέοντος Σ' του Σοφού που χαρακτήρισε ως ολέθρια κάθε μαγική πρακτική. Έτσι καταργήθηκε η εισαχθείσα από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο (*C.Th.*, 9.16.3 = *C.J.*, 9.18.4) διάκριση της μαγείας σε κακή και σε επωφελή, δηλαδή καλή.

Ειδικότερη μορφή της απασχόλησης με μαγικές τέχνες αποτελούσε η κατασκευή περιάπτων (δηλαδή, φυλακτών), συνήθως από

μεταξωτό ύφασμα, που έφεραν εσωτερικώς ευχές, ρήσεις, σχήματα, κλπ. Επειδή υποτίθεται ότι με αυτά επιδιωκόταν η προστασία των ανθρώπων από κάθε κακό, αλλά κατ' ουσίαν η εκμετάλλευση της δεισιδαιμονίας τους, δεν ενέπιπταν στις απαγορεύσεις της αυτοκρατορικής νομοθεσίας του 4ου αιώνα. Δοθέντος όμως ότι η χρήση τους ερχόταν σε αντίθεση προς τη χριστιανική διδασκαλία, παρενέβη ο κανονικός νομοθέτης που αποδοκίμασε τα φυλακτά με τον κανόνα 36 της Λαοδικείας υπό την απειλή παντελούς αφορισμού των παραβατών. Η απαγόρευση επαναλήφθηκε στον κανόνα 61 της Πενθέκτης συνόδου. Το παράδειγμα του κανονικού νομοθέτη δεν άργησε να ακολουθήσει και ο κοσμικός στην *Εκλογή* 17.44: *Οί ποιούντες φυλακτά τὸ δοκεῖν ἐπ' ὠφελεία ανθρώπων διά ιδίαν αίσχροκερδείαν δημευόμενοι έξορίζεσθωσαν*¹¹¹. Στη συνέχεια το μεν *Εκλογάδιον* 17.23 μείωσε την ποινή σε μαστίγωση, ενώ οι νομοθετικές συλλογές των Μακεδόνων διατήρησαν την ποινή της *Εκλογής* (*Εισ.*, 40.84· *Πρ.Ν.*, 39.78).

Λόγω της συνάφειας που εμφανίζει προς τη μαγεία, αποδοκιμάστηκε ήδη από τα τέλη του 3ου αιώνα με διάταξη των αυτοκρατόρων Διοκλητιανού και Μαξιμιανού (294) η αστρολογία ως *ars mathematica*, διαστελλόμενη όμως από τη γεωμετρία (*C.J.*, 9.18.2 = *B.*, 60.39.23). Αυτή η διάταξη επαναλαμβάνεται σταθερά σε όλα τα νομικά εγχειρίδια μέχρι την άλωση. Αλλά ως προς τη δίωξη της αστρολογίας και τον συσχετισμό της με τη μαγεία άρχισαν σταδιακά να διατυπώνονται αντιρρήσεις ακόμη και από εκκλησιαστικούς κύκλους.

7.3.7. Εγκλήματα περί τη γενετήσια ζωή και τον γάμο.

Ειδική βιβλιογραφία. — ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, Μ., *Παρθενοφθορία και εύρεσις θησαυρού*, Αθήνα, 1963. DALLA, A., «Ubi Venus mutatur», *Omosessualità e diritto nel mondo romano*, 1987. CANTARELLA, EVA, «Etica sessuale e diritto. L'omosessualità maschile a Roma», *Rechtshistorisches Journal* 6 (1987), σελ. 263-292. LEONTSINI, STAVROULA, *Die Prostitution im frühen Byzanz*, Wien, 1989. TROIA-

110. *JGR*, τόμ. II, σελ. 361 και 218, αντιστοίχως.

111. BURGMANN, *Esloga*, σελ. 240⁹²⁰⁻⁹²¹.

NOS, S.N., «Kirchliche und weltliche Rechtsquellen zur Homosexualität in Byzanz», *JÖB* 39 (1989), σελ. 29-48. (: Ο ΙΔΙΟΣ, *Historia et Ius*, τόμ. II, σελ. 53-77). ΛΑΙΟΥ, ANGELIKI, *Mariage, amour et parenté à Byzance aux XIe-XIIIe siècles*, Paris, 1992. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, Κ., «Η θέση των ομοφυλοφίλων στη βυζαντινή κοινωνία», *Οι περιθωριακοί στο Βυζάντιο*, Αθήνα, 1993, σελ. 171-269. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ.Ν., «Τύποι ερωτικής "επικοινωνίας" στις βυζαντινές νομικές πηγές», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συμποσίου «Η επικοινωνία στο Βυζάντιο»*, Αθήνα, 1993, σελ. 237-273. KISLINGER, E., «Sexualität. II. Byzanz», *LexMA VII* (1995), στ. 1813-1816. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ.Ν., «Έρωτας και νόμος στο Βυζάντιο», *Έγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο*, σελ. 173-201. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, Κ., «Σχετικά με το έγκλημα της κτηνοβασίας στο βυζαντινό δίκαιο: τρία ερμηνευτικά σημειώματα στις πηγές», *Τμητικός τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, τόμ. Β', Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 1275-1298. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, «Το έγκλημα της "φθοράς" και η αγωγή "περί ύβρεως" στο χωρίο 49.4 της Πείρας», *Κατευόδιον. In memoriam Nikos Oikonomides*, σειρά «FzhR. Athener Reihe» (αρ. 15), Αθήνα, 2008, σελ. 81-106.

Κατά την πολιτειακή έννομη τάξη επιτρέπονταν οι γενετήσιες σχέσεις μεταξύ ετερόφυλων προσώπων του ίδιου κατ' αρχήν καθεστώτος από πλευράς ελευθερίας (*status libertatis*), εφόσον οι σχέσεις αυτές εμφάνιζαν το στοιχείο της μονιμότητας, ως γάμος ή ως παλλακεία. Με σχετική ακρίβεια προκύπτει το περίγραμμα του ποινικού δικαίου των γενετήσιων σχέσεων κατά την κωδικοποίηση του βου αιώνα από τις *Εισηγήσεις* (4.18.4). Με βάση τον *Ιούλιο νόμο για τη δίωξη της μοιχείας (Lex Iulia de adulteriis coercendis)* τιμωρείτο η μοιχεία, η ανδρική ομοφυλοφιλία και η πορνεία, δηλαδή η φθορά χωρίς χρήση βίας (άλλως διωκόταν ως έγκλημα βίας· βλ. πιο πάνω). Ως ποινή οριζόταν για τα δύο πρώτα εγκλήματα θάνατος και για το τρίτο επί μεν εντίμων δήμευση της μισής περιουσίας του δράστη, επί δε ευτελών μαστίγωση και πρόσκαιρη εξορία. Σε άλλο χωρίο των *Εισηγήσεων* (1.10.12) προβλεπόταν το έγκλημα της αιμομειξίας με παραπομπή ως προς τις ποινές στην (περιεχόμενη στον *Κώδικα*) αυτοκρατορική νομοθεσία.

Κύριο στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης των πιο πάνω εγκλημάτων αποτελούσε η εξώγαμη συνουσία, υπό την έννοια ότι γάμος που ενδεχομένως είχε μεσολαβήσει, αν ήταν απαγορευμένος (όπως γάμος μοναχής ή γάμος αιμομεικτικός), δεν επηρέαζε το αξιόποινο της πράξης. Σημειωτέον ότι μοιχεία στοιχειοθετούσαν οι εξώγαμες σχέσεις της έγγαμης μόνο γυναίκας.

Στην ιουστινιάνεια νομοθεσία διατηρήθηκαν οι πιο πάνω ποινές για τη μοιχεία και επιπλέον θεσπίστηκε ότι δεν αποτελεί άδικη πράξη η θανάτωση του μοιχού από τον σύζυγο, αν η μοιχεία ήταν αυτόφωρη, σύμφωνα με τα αμάχητα τεκμήρια που καθιέρωνε η Νεαρά 117.15. Για τη μοιχαλίδα συνεπαγόταν η καταδίκη, εκτός από βαριές περιουσιακές κυρώσεις και εγκλεισμό σε μοναστήρι, αρχικώς προσωρινό που μπορούσε να μετατραπεί σε οριστικό με μοναχική κουρά (Νεαρά 134.10 και 12).

Κατά το δίκαιο της *Εκλογής* (17.27) επιβαλλόταν στους δύο συνενόχους ακρωτηριασμός της μύτης. Η ίδια ποινή διατηρήθηκε στο *Εκλογάδιον* (17.25) και στη συνέχεια στις νομοθετικές συλλογές των Μακεδόνων (*Εισ.*, 40.51· *Πρ.Ν.*, 39.45) επαυξημένη με μαστίγωση και κούρεμα. Στα Βασιλικά καταχωρίστηκαν οι διατάξεις του βου αιώνα συνδυασμένες με εκείνες των Ισαύρων και των Μακεδόνων. Από δικονομική άποψη η *Εκλογή* κατήγγησε τον περιορισμό που επέβαλε ο Μέγας Κωνσταντίνος ως προς τα πρόσωπα των κατηγορών, σε τρόπο ώστε εκτός από τον σύζυγο, τον πατέρα, τη μητέρα, τους αδελφούς και τους θείους της μοιχαλίδας, μπορούσε να κατηγορήσει υπό προϋποθέσεις και κάθε τρίτος. Στη μοιχεία είναι αφιερωμένα τα χωρία V.2 και 5 του παραρτήματός της *Εκλογής*. Στο δεύτερο εξελληνίζονται οι διατάξεις του *Κώδικα* 9.9.22 και 28, κατά τις οποίες εξαιρείται από την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος η συνεύρεση με (έγγαμη) γυναίκα που διάγει βίο πορνικό ή υπηρετεί σε (καπηλικό κυρίως) κατάστημα (εργαστήριον)¹¹².

Ο *Ιούλιος νόμος* περί μοιχείας (βλ. πιο πάνω) τιμωρούσε με την ποινή που απειλείτο κατά των μοιχών και την προαγωγή, και

112. Πρβλ. Σ.Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Καπηλεία και εγκληματικότητα στον κόσμο του Βυζαντίου», *Τμητικός τόμος Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη*, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σελ. 1285-1300 (εδώ σελ. 1290 κ.ε.).

δηλαδή τη συμπεριφορά του συζύγου, ο οποίος με οποιονδήποτε τρόπο και για οποιονδήποτε λόγο ανέχθηκε τη μοιχεία της γυναίκας του (*Ienocinium mariti*), εκτός αν την αγνοούσε έστω και από αμέλεια (*D.*, 4.4.37, 48.2.3.3, 48.5.2, 9, 12, 30 και, ως προς τη σύζυγο του μοιχού, 34· *C.J.*, 2.4.18, 9.9.2, 11 και 17). Παράλληλα όμως ο Ιουστινιανός με τη Νεαρά 134.10, όχι από επιείκεια, αλλά για χάρη της διατήρησης του γάμου, επέτρεψε στον σύζυγο να αναλάβει εντός διετίας τη μοιχαλίδα σύζυγό του, η οποία στο μεταξύ είχε εγκλεισθεί σε μοναστήρι, και να συνεχίσει την συμβίωση μαζί της χωρίς να κατηγορηθεί για προαγωγή. Η *Εκλογή* 17.28 και το *Εκλογάδιον* 17.31 προβλέπουν για τον άνδρα που συγγινώσκει και παραχωρεί μοιχεία στη σύζυγό του μαστίγωση και εξορία, χωρίς όμως να συνάγεται κατάργηση της Νεαράς 134.10.

Με την υπό στενή έννοια μοιχεία εξομοιώνονταν η σύναψη γενετήσιων σχέσεων με γυναίκες αφιερωμένες στη θεία λατρεία. Στη Νεαρά 6.6 του Ιουστινιανού προβλεπόταν και για τους δύο συναυτουργούς, έστω και αν είχε προηγηθεί γάμος, θανατική ποινή, η οποία αργότερα (Νεαρά 123.43) διατηρήθηκε μόνο για τον άνδρα, ενώ ως προς τη γυναίκα αντικαταστάθηκε με έγκλειση σε άλλο μοναστήρι σε συνδυασμό με περιουσιακές κυρώσεις. Στο μεταϊουστινιανό δίκαιο επέσυρε η πράξη την ποινή της μοιχείας (*E.*, 17.23· *Eis.*, 40.59· *Πρ.Ν.*, 39.62).

Η σύναψη ερωτικών σχέσεων με μη (ή όχι πλέον) έγγαμη, ελεύθερη και έντιμη γυναίκα συνιστούσε πορνεία. Έξω από αυτή την έννοια παρέμεναν η παλλακεία, η συνεύρεση με δούλη (εκτός αν προσέκρουε σε άλλες διατάξεις) και ο κατά επάγγελμα εταιρισμός. Υπό την επίδραση των κανόνων της Πενθέκτης συνόδου (εν Τρούλλω), πολλοί από τους οποίους αναφέρονταν στη γενετήσια ηθική, διευρύνθηκε στην *Εκλογή* (17.20-22) η αντικειμενική υπόσταση της πορνείας με το να περιληφθούν στις ερωτικές συντρόφους τόσο οι μη ελεύθερες όσο και οι εταιριζόμενες γυναίκες. Οι ποινές κλιμακώνονταν ανάλογα αφενός μεν με το αν ο άνδρας ήταν έγγαμος, οπότε η ποινή ήταν αυστηρότερη, αφετέρου δε με την ιδιότητα της συναυτουργού. Σε περίπτωση συνεύρεσης με δούλη, οι ποινές ήταν κατά βάση περιουσιακές. Αυτό δεν ίσχυε όμως στην αντίστροφη περίπτωση, σχέσης δηλαδή ελεύθερης γυναίκας με δούλο, οπότε οι κυρώσεις ήταν ιδιαίτερα βαριές. Ασυνήθιστο συνδυασμό κοσμικής και εκκλησιαστικής ποινής εμφανίζει η διάταξη του

Εκλογαδίου 17.32: 'Ο ἔχων γυναίκα και πορνεύων τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἐπιτιμίαις ὡς πόρνος καταδικαζέσθω· εἰ δὲ τὰ ἐπιτεθησόμενα αὐτῷ καταφρονῶν μὴ παραφυλάξῃ κανονικὰ ἐπιτίμια, τὸ ἥμισυ μέρος τῆς αὐτοῦ περιουσίας τῷ δημοσίῳ μέρει εἰσοκομιζέσθω¹¹³.

Η Εισαγωγή (40.57-58) και ο Πρόχειρος Νόμος (39.59-61) απομακρύνθηκαν από τις διατάξεις της *Εκλογής* σε επουσιώδη μόνο σημεία, διατύπωση που περιελήφθη και στα Βασιλικά (60.37.82). Μετά την παραπάνω διεύρυνση στην *Εκλογή* μεταβλήθηκε η σχέση αξιόποινης πορνείας και φθοράς. Ενώ στο ιουστινιανό δίκαιο οι δύο έννοιες ταυτίζονταν, στη νομοθεσία των Ισαύρων και των Μακεδόνων η αξιόποινη πορνεία κατέστη έννοια ευρύτερη από τη φθορά, η οποία, εν πάση περιπτώσει, δεν σήμαινε οπωσδήποτε αφαίρεση της παρθενίας, εφόσον φθορά μπορούσε να διαπραχθεί και σε βάρος χήρας (*B.*, 60.37.8.1 = *D.*, 48.5.6.1).

Το αξιόποινο της φθοράς ποίκιλλε κατά περίπτωση. Γενικώς απαγορευόταν η ερωτική προσέγγιση των κοριτσιών πριν από τη συμπλήρωση των δώδεκα χρόνων τους. Η παιδοφθορία επέσυρε στο ιουστινιανό δίκαιο επί μεν εντίμων περιορισμό σε νήσο ή εξορία, επί δε ευτελών καταναγκαστικά έργα. Αξιόποινη ήταν η φθορά παρθένου και μετά την ήβη, αλλά υπό την απειλή ηπιότερων ποινών.

Ιδιαίτερα αυστηρός δείχθηκε ο Ιουστινιανός στους προαγωγούς (όχι υπό τη στενή έννοια του Ιούλιου νόμου περί μοιχείας· βλ. πιο πάνω) και τους μαστροπούς (πορνοβοσκούς)¹¹⁴, προβλέποντας στη Νεαρά 14, με την οποία διευρύνεται η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος, την ποινή του θανάτου: Προαγορευόμεν δὲ ὡς, εἴ τις τοῦ λοιποῦ τολμήσειεν ἄκουσαν κόρην λαβεῖν καὶ ἔχειν πρὸς ἀνάγκην ἀποτρεφομένην τε καὶ ἐκ πορνείας αὐτῷ προσάγουσαν πόρους, τοῦτον ἀνάγκη παρὰ τῶν περιβλέπτων πραιτῶρων τοῦ δήμου τῆς εὐδαίμονος ταύτης πόλεως συνεχόμενον τὰς πασῶν ἐσχάτας ὑπομένειν ποινάς¹¹⁵. Παρά τη διατύπωση του κειμένου που απευθυνόταν στους κατοίκους της πρωτεύουσας, από την κοινοποίηση ιστούπου στον μάγιστρο (των θείων οφφικίων) προκύπτει ότι ο νόμος έπρε-

113. SIMON - TROIANOS, «Eklogadion», σελ. 73.

114. Βλ. τις παλαιότερες διατάξεις στον *C.J.* 11.41.6 (έτους 428) και 7 (έτους 457-467).

115. *CIG*, τόμ. III, σελ. 107²⁸⁻³⁴ (: *B.*, 60.38.3).

πε να ισχύει σε όλη την επικράτεια (ὡς ἂν μὴ μόνον ἐπὶ ταύτης τῆς εὐδαιμόνου πόλεως, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἕξω φυλάττειτο τόποις).

Κατὰ την *Εκλογή* επιβαλλόταν στον φθορέα ἀνηβης κόρης ἢ ἐφηβης μὲν, ἀλλὰ με χρήση βίας, ἀκρωτηριασμός της μύτης καὶ υποχρέωση να ἀποζημιώσει την παθούσα με τη μισή περιουσία του. Σε περίπτωση που ἡ γυναίκα εἶχε συναινέσει, ἀντιμετωπιζόταν το θέμα σε οικονομική βάση (17.29-32). Το ἴδιο σύστημα κυρώσεων διατηρήθηκε με μικρές διαφοροποιήσεις καὶ ἐπὶ των Μακεδόνων (*Εισ.*, 40.53-56· *Πρ.Ν.*, 39.65-68). (Για το συγγενές ἐγκλημα της ἀρπαγῆς, βλ. πιο πάνω, 7.3.5.2.)

Οἱ ἐρωτικές σχέσεις ἀνάμεσα σε πρόσωπα ἀρσενικοῦ φύλου διώκονταν ἀρχικά στο πλαίσιο της ἐκτακτῆς διαδικασίας. Ἐντατικότερη ἔγινε ἡ δίωξη το 342 ἐπὶ Κωνσταντίου με την πρόβλεψη θανατικῆς ποινῆς (*C.Th.*, 9.7.3 = *C.J.*, 9.9.30· *C.Th.*, 9.7.6), ἡ οποία στις *Εισηγήσεις* συνδέθηκε με τον *Ιούλιο νόμο* περὶ μοιχείας (βλ. πιο πάνω). Τυπικῶς διατήρησε ἡ διάταξη αὐτὴ την ἰσχύ της ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες. Ἀπὸ φιλολογικῆς ὡστόσο πηγῆς μαρτυρεῖται ὅτι συχνὰ ἐπιβαλλόταν στους δράστες ἀκρωτηριασμός του γεννητικοῦ ὀργάνου, ἴσως ὑπὸ την ἐπίδραση συνδουασμοῦ εἰδικῆς πρόληψης καὶ ποινῆς-κατόπτρου.

Στην *Εκλογή* (17.38) διατηρήθηκε μὲν ἡ θανατικὴ ποινὴ, ἀλλὰ συγχρόνως λήφθηκε πρόνοια για τὰ κάτω των 12 ἐτῶν θύματα των παιδεραστῶν με την καθιέρωση ἀμάχητου τεκμηρίου ἔλλειψης ικανότητας για καταλογοισμό (βλ. πιο πάνω, 7.1.3.1). Αὐτὴ ἡ εἰδικὴ μεταχείριση διατηρήθηκε (με μικρές διαφοροποιήσεις ὡς προς την ηλικία) καὶ στις ἐπόμενες δεκαετίες στη νομοθεσία των Μακεδόνων (*Εισ.*, 40.66· *Πρ.Ν.*, 39.73). Το *Εκλογάδιον* 17.6 παρεξέκλινε ἀπὸ την παραπάνω ρύθμιση, αὐξάνοντας το ὄριο ηλικίας στα δεκαπέντε ἔτη καὶ προβλέποντας ραβδισμό καὶ ἐγκλειση σε μοναστήρι¹¹⁶. Τὶς ὁμοφυλοφιλικῆς σχέσεις ἀνάμεσα σε γυναῖκες ὁ πολιτειακὸς νομοθέτης δεν θεώρησε ὡς ποινικῶς ἀξιόλογες.

Ὁρολογικὴ συγγένεια προς την ὁμοφυλοφιλία ἐμφανίζει ἡ κτηνοβασία, ἐπειδὴ οἱ δύο πράξεις χαρακτηρίζονται συχνὰ στις βυζαντινὲς νομικῆς πηγῆς ὡς ἀσέλγεια (καὶ ὡς ἀσελγείες οἱ δράστες), ὅπως στην *Ιουστινιανεία Νεαρά* 77. Στὸ παλαιὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο

ἦταν ἡ χρησιμοποίηση ζώων για την πρόκληση γενετήσιας ἀπολαυσης ποινικῶς ἀδιάφορη. Στὸ *Ιουστινιανεῖο δίκαιο* προβλέφθηκε για πρώτη φορά, μάλλον ὑπὸ την ἐπίδραση του κανονικοῦ δικαίου (κανόνες 16 καὶ 17 της συνόδου της Ἀγκύρας¹¹⁷, 63 του Μεγάλου Βασιλείου, 4 του Γρηγορίου Νύσσης) ἡ ἐπιβολὴ ἐσχάτης τιμωρίας γενικῶς κατὰ των ἀσελγῶν. Ἡ πρώτη ρητὴ διάταξη για την κτηνοβασία ἀπαντᾶ στην *Εκλογή* (17.39) με ποινὴ τον ἀκρωτηριασμό του γεννητικοῦ ὀργάνου που διατηρήθηκε καὶ ἐπὶ των Μακεδόνων (*Εισ.*, 40.67· *Πρ.Ν.*, 39.74· *B.*, 60.37.84).

Ὡς προς την αἰμομειξία ἀρχικά οἱ κυρώσεις ἦταν κυρίως περιουσιακῆς (*C.J.*, 5.4.17) με σκλήρυνση της στάσης του νομοθέτη κατὰ τον 6ο αἰῶνα (Νεαρές 12.1 καὶ 154). Δύο αἰῶνες ἀργότερα ἀνταποκρινόμενος ὁ πολιτειακὸς νομοθέτης στὴν επέκταση των γαμικῶν κωλυμάτων ἀπὸ την Πενθέκτη σύνοδο (βλ. πιο πάνω, 5.1.4) θέσπισε στην *Εκλογή* ὅτι στοιχειοθετοῦσε αἰμομειξία κάθε γενετήσια σχέση ἀνάμεσα σε συγγενεῖς ἐξ αἵματος μὲν μέχρι καὶ τον 6ο βαθμὸ, ἐξ ἀγχιστείας δὲ ἢ οἰονεῖ ἀγχιστείας μέχρι καὶ τον 4ο, καθὼς καὶ ἀνάμεσα σε πρόσωπα συνδεδεμένα με πνευματικὴ συγγένεια λόγω βαπτίσματος. Παράλληλα κατέστησε ἀξιόποινες καὶ ὀρισμένες «τριγωνικῆς» σχέσεις, ὅπως του ἴδιου ἀνδρα, συγχρόνως ἢ διαδοχικῶς, με δύο ἀδελφές ἢ με μητέρα καὶ θυγατέρα (17.25-26, 33-34 καὶ 37). Οἱ ποινές, ἀνάλογα με τὴ στενότητα της συγγένειας, κυμαίνονταν ἀπὸ θάνατο μέχρι ἀκρωτηριασμοῦ της μύτης ἢ μαστίγωσης στις πιο ελαφρῆς περιπτώσεις. Οἱ ποινικὴ αὐτὴ μεταχείριση διατηρήθηκε μέχρι την κατάλυση του βυζαντινοῦ κράτους (*Εισ.*, 40.60-62· *Πρ.Ν.*, 39.63, 69 καὶ 72· *B.*, 60.37.74-75 καὶ 77). Το *Εκλογάδιον* 17.11 (πρβλ. καὶ 17.12α) παρεξέκλινε, προβλέποντας θανατικὴ ποινὴ για οἰοιαδήποτε περίπτωση αἰμομειξίας μεταξύ ἐξ αἵματος συγγενῶν ανεξαρτήτως βαθμοῦ.

Ἡ διαγαμία, ἡ σύναψη δηλαδὴ νέου γάμου πριν λυθεῖ ὁ προηγούμενος, ποινικοποιήθηκε μόλις ἐπὶ Διοκλητιανοῦ (*C.J.*, 5.5.2), χωρὶς ὅμως ρητὴ πρόβλεψη κυρώσεων. Στις *Εισηγήσεις* 1.10.6-7 ἀναφέρεται ὡς ποινὴ ἡ κεφαλικὴ. Ἡ *Εκλογή* 17.35 προέβλεψε για τον μὲν ἀνδρα μαστίγωση, για τὴ συναυτουργὸ δὲ γυναίκα μόνο

¹¹⁶ Πρβλ. ΤΡΙΑΝΟΣ, «Ἡ μονὴ ὡς τόπος κράτησης...», ὅ.π., σελ. 526.

¹¹⁷ Πρβλ. τὴν ἐρμηνεία του κανόνα ἀπὸ τον ΠΙΤΣΑΚΗ, «Σχετικὰ με τὸ ἐγκλημα της κτηνοβασίας...», σελ. 1277 κ.ε.

αστικές κυρώσεις, δηλαδή άμεση εκδίωξη από τον συζυγικό οίκο μαζί με τα παιδιά της. Την παραπάνω ρύθμιση υιοθέτησε και ο συντάκτης του *Εκλογαδίου* (17.13). Επί των Μακεδόνων, η *Εισαγωγή* περιέλαβε δύο διατάξεις που δεν εναρμονίζονται μεταξύ τους. Στην πρώτη (40.63) ακολούθησε την *Εκλογή*. Στη δεύτερη (40.64) προσαρμόστηκε προς την κανονική νομοθεσία που εξομοιώνει τη διγαμία με τη μοιχεία. Ο *Πρόχειρος Νόμος* (39.70) όπως και τα *Βασιλικά* (60.37.83) επανέλαβαν τη δεύτερη διάταξη της *Εισαγωγής*, απειλώντας τους διγάμους με την ποινή της μοιχείας, με εξαίρεση τη γυναίκα, αν τελούσε σε συγγνωστή πραγματική πλάνη ως προς το ότι υπήρχε νόμιμη σύζυγος. Κατά παρόμοιο τρόπο παρέμενε στο απυρόβλητο και η γυναίκα που συνήπτε εν αγνοία της αθέμιτο γάμο. Τις σχετικές αστικές και ποινικές κυρώσεις είχε «κωδικοποιήσει» ο Ιουστινιανός στη Νεαρά 12, η οποία καταχωρίστηκε ολόκληρη στα *Βασιλικά* 28.6 «περί άθεμιτογαμιών».

7.3.8. *Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας*. — 7.3.8.1. **Η κλοπή**. — Το συνηθέστερο έγκλημα αυτής της κατηγορίας είναι η κλοπή, η δίωξη της οποίας περιοριζόταν αρχικά στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου. Η σχετική αγωγή (*actio furti*), ανάλογα με το αν η πράξη ήταν φανερή ή όχι, κατευθυνόταν στο τετραπλάσιο ή το διπλάσιο του αντικειμένου της κλοπής. Από την ύστερη όμως κλασική περίοδο, με πρώτες τις περιπτώσεις διακεκριμένης κλοπής, όπως αν διαπράχθηκε νύκτα ή από ένοπλο, άρχισε η διαφοροποίηση της διαδικασίας που κατέληξε στη διαμόρφωση της κλοπής σε δημόσιο έγκλημα εκδικαζόμενο κατά την έκτακτη διαδικασία. Οι ποινές ποίκιλλαν, ανάλογα προς τις συνθήκες τέλεσης, από μαστίγωση μέχρις εξορίας ή και θανάτου επί δούλων (βλ. κυρίως τον τίτλο 47.2 του *Πανδέκτη*). Με τη Νεαρά 134.13.1 διέκρινε ο Ιουστινιανός την κλοπή από τη ληστεία (βλ. 7.3.5.1: ληστεία) και θέσπισε φραγμό στην αυθαιρέσια των ποινικών δικαστών ως προς την ποινή της κλοπής: *Υπέρ κλοπής δέ ού βουλόμεθα παντελώς οιδονήποτε μέλος τέμνεσθαι ή άποθνήσκειν, άλλ' έτέρως αύτόν σωφρονίζεσθαι*¹¹⁸.

Οι συντάκτες της *Εκλογής* προσπάθησαν σε τρία κεφάλαια να καλύψουν τις συνηθέστερες περιπτώσεις κλοπής: 17:10. *Ο κλέπτων έν φοσσάτω ήτοι έν έξπεδίτω, εί μέν όπλα τυπέσθω, εί δέ άλλογον χειροκοπέσθω*. — 17.11. *Ο κλέπτων έν έτέρω τόπω τής πολιτείας, έν πρώτοις μέν τούτο ποιών, εάν έλεύθερός έστι και εύπορεί, πρòς τή άποκαταστάσει τού κλαπέντος μετά τούτο διπλήν τήν τού κλαπέντος τιμήν παρεχέτω εί δέ άπορός έστι, τυπέσθω και έξοριζέσθω* δεύτερον δέ χειροκοπέσθω. — 17.12. *Ο τού κλέπτου δούλου κύριος, εί μέν βούλεται έχειν τόν τοιοϋτον οικήτην, τó άζήμιον ποιείτω τώ κλαπέντι μή βουλόμενος δέ έχειν οικήτην, τούτον άποδιδότω είς τελείαν δεσποτείαν τώ τήν κλοπήν ύπομείναντι*¹¹⁹. Τις διατάξεις της *Εκλογής* επανέλαβε κατά λέξη (με εξαίρεση τον ακρωτηριασμό του χεριού επί υποτροπής) το *Εκλογάδιον* 17.39-41. Η διάταξη *Ε*. 17.10 είναι γενική και δεν αφορά ειδικώς σε στρατιωτικούς. Επομένως διακρίνεται από τις πράξεις που αναφέρονται πιο πάνω (7.3.2). Η *Εισαγωγή* 40.71-72 και 76 και ο *Πρόχειρος Νόμος* 39.53-55 δεν απομακρύνθηκαν από το δίκαιο της *Εκλογής*. Τα *Βασιλικά* επανέλαβαν στον τίτλο 60.12 όλες τις διατάξεις του *Πανδέκτη* για τις κλοπές που διαπράττονταν από ελεύθερους και στον τίτλο 60.5 από δούλους.

Την κατεχοχήν διακεκριμένη περίπτωση κλοπής αποτελούσε και αποτελεί η αφαίρεση ιερών σκευών από ναό, η οποία στο κανονικό δίκαιο χαρακτηρίζεται ως ιεροσυλία. Επειδή όμως στις βυζαντινές νομικές πηγές έχει διευρυνθεί η έννοια της ιεροσυλίας, ώστε να περιλαμβάνει και άλλες εγκληματικές πράξεις, βλ. σχετικά πιο πάνω, 7.3.3.3.

Εφόσον ενήργησε με δόλο, γνώριζε δηλαδή την προέλευση των πραγμάτων που παρέλαβε, διώκετο και ο κλεπταποδόχος, όπως συνάγεται από τις διατάξεις της *Εισαγωγής* 40.28 και του *Προχείρου Νόμου* 39.25, που προβλέπουν την κλεπταποδοχή κατά παρέκκλιση των αρχικών διατάξεων *Δ*. 47.9.1 και *С.Ј*. 6.2.18.

7.3.8.2. **Άλλα εγκλήματα με περιουσιακό αντικείμενο**. — Υπό την ευρεία του όρου έννοια περιουσιακό αντικείμενο έχει και ο ανδραποδισμός (*plagium*), δηλαδή ο σφετερισμός του δικαιώματος

118. *СIC*, τόμ. III, σελ. 688²⁵⁻²⁷.

119. *BURGMANN, Ecloga*, σελ. 228⁸⁰¹-230⁸⁰⁹.

εξουσίασης επί ρωμαίου πολίτη, ή επί απελευθέρου ή επί δούλου, διωκόμενος από τη *Lex Fabia de plagiariis* (D., 48.15) αρχικά μόνο με χρηματική ποινή. Βαθμηδόν όμως επικράτησαν στην πράξη αυστηρότερες ποινές, μέχρι θανατικής, με τη υπαγωγή των σχετικών υποθέσεων στην έκτακτη διαδικασία. Στις Εισηγήσεις 4.18.10 γίνεται μεν μνεία της θανατικής ποινής, αφήνεται όμως περιθώριο και για αντικατάστασή της με άλλη ελαφρότερη.

Στην Εκλογή προβλέφθηκαν οι δύο τυπικές μορφές διάπραξης του εγκλήματος: 17.16. 'Ο σώμα ἐλεύθερον κλέπτων καὶ πιπράσκων χειροκοπέισθω. — 17.17. 'Ο ὑπονοθεύων καὶ κρύπτων καὶ ἀφανῆ ποιῶν ἀλλότριον οἰκέτην πρὸς τῇ ἀποκαταστάσει τοῦ τοιούτου δούλου καὶ ἕτερον τῶ κυρίῳ αὐτοῦ οἰκέτην ἢ τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ τιμὰς διδόντω¹²⁰. Από τις δύο διατάξεις, η μεν πρώτη δεν παρεκκλίνει από τις προβλεπόμενες στην Εκλογή ποινές για περιπτώσεις διακεκριμένης κλοπής, ενώ η δεύτερη είναι προανατολισμένη στη διάταξη C.J. 6.1.4 προοίμιο. Το Εκλογάδιον 17.37-38 επανέλαβε πιστά τη δεύτερη διάταξη της Εκλογής, ενώ στην πρώτη αντικατέστησε τον ακρωτηριασμό με θανατική ποινή.

Επί των Μακεδόνων οι δύο νομοθετικές τους συλλογές απομακρύνονται από το δίκαιο της Εκλογής τόσο ως προς την αντικειμενική υπόσταση του ανδραποδισμού όσο και εν μέρει ως προς τις ποινές, επανερχόμενες στο ιουστινιάνειο δίκαιο. Έτσι, η εν γνώσει (βλ. πιο πάνω, 7.1.3.2) επιχείρηση οποιασδήποτε δικαιοπράξιας με αντικείμενο ελεύθερο πρόσωπο επισύρει ποινή ακρωτηριασμού του χεριού (Εισ., 40.5· Πρ.Ν., 39.5 = D., 48.15.4). Επίσης, ακρωτηριασμός με μαστίγωση και κούρεμα αναμένει τον δούλο ή τον απελευθέρου που υποδουλώνει ελεύθερο πρόσωπο (Εισ., 40.25· Πρ.Ν., 39.22 = C.J., 9.20.15). Παράλληλα, οι δύο συλλογές περιέλαβαν διάταξη για τον υποδεχόμενο φυγάδα δούλο, η οποία θυμίζει την αντίστοιχη διάταξη της Εκλογής (Εισ., 40.27· Πρ.Ν., 39.24 = C.J., 6.1.4). Τα Βασιλικά κατέταξαν τις διατάξεις περί ανδραποδισμού στον τίτλο 60.48 «Νόμος Φάβιος περί ανδραποδιστών», όπου συγκεντρώθηκαν οι σχετικές διατάξεις του Πανδέκτη και του Κώδικα προσαρμοσμένες στις τροποποιήσεις του 9ου/10ου αιώνα. Ο Λέων Σ' ο Σοφός, για να αποφύγει εφαρμογή

της αντίθετης προς τις αρχές του διάταξης C.J. 9.20.7 που προέβλεπε θανατική ποινή, όρισε με τη Νεαρά 66, ότι όποιος αποδειχθεί πως έχει εξανδραποδίσει ξένο δούλο (όχι φυγάδα) θα καταδικάζεται στην επιστροφή του δούλου και στην καταβολή της αξίας του, επιπλέον δε και στην απόδοση της προσόδου που θα είχε ο κύριος του δούλου από την εργασία του τελευταίου στο διάστημα που είχε στερηθεί τις υπηρεσίες του¹²¹.

Ως φθορά ξένης ιδιοκτησίας — κατά τη σημερινή ορολογία — θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ο «αποκλεισμός αλλοτρίων θρεμμάτων» και η καταδίκη τους σε θάνατο από λιμό ή άλλη αιτία του κεφαλαίου 17.8 της Εκλογής, προερχόμενου από τον Κώδικα (3.35.3). Η πράξη επέσυρε καταδίκη του υπαιτίου στο διπλάσιο της αξίας των ζώων. Απώτερη προέλευση από τον Πανδέκτη (47.7.1) έχει άλλη διάταξη της Εκλογής (17.40), η οποία τιμωρεί τους λαθροϋλοτόμους που ενδεχομένως βάζουν φωτιά στο ξένο δάσος με το διπλάσιο της ζημίας που προκάλεσαν.

Θεσπίζοντας να μην επιβάλλεται θανατική ποινή για εγκλήματα με οικονομικό αντικείμενο, αφιέρωσε ο Λέων Σ' ο Σοφός δύο Νεαρές (την 61η και την 62η), στη δίωξη εγκλημάτων αυτής της μορφής. Με την πρώτη τιμωρεί τους εισπράκτορες δημόσιων φόρων, αν απαιτήσουν μεγαλύτερο ποσό από το νόμιμο, με την υποχρέωση να επιστρέφουν το διπλάσιο του παρανόμως εισπραχθέντος ή το τετραπλάσιο σε υποτροπή (αντί θανατικής ποινής που προβλεπόταν μέχρι τότε στον C.J., 10.20.1) με τη δεύτερη καταδικάζεται όποιος εκποιεί δημόσιο αγαθό να καταβάλλει το τετραπλάσιο της αξίας του εκποιηθέντος πράγματος (αντί θανατικής ποινής κατά τον C.J., 4.40.3-4).

7.3.9. Εγκλήματα περί τα έγγραφα και το νόμισμα.

Ειδική βιβλιογραφία. — DÖLGER, FR., «Urkundenfalscher in Byzanz», στον ΙΔΙΟ, *Byzantinische Diplomatik*, Ettal, 1956, σελ. 384-402. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ.Ν., «Περί

120. BURGMANN, *Ecloga*, σελ. 230(818-82).

121. Βλ. και τη Νεαρά 59 Λέοντος Σ' του Σοφού, με την οποία ποινικοποιήθηκε η πώληση από ελεύθερο πρόσωπο του εαυτού του ως δούλου για να μετασχεί στο τίμημα.

του εγκλήματος της πλαστογραφίας εν τω βυζαντινώ δικαίω», *ΕΕΒΣ* 39-40 (1972-1973), σελ. 181-200. Ο ΙΔΙΟΣ, «Ο έλεγχος της γνησιότητας των αποδεικτικών εγγράφων εν τη βυζαντινή δίκη», *Ξένιον. Festschrift für Pan. J. Zepos*, τόμ. I, Athen-Freiburg-Köln, 1973, σελ. 693-716. IRMSCHER, J., «Urkundenfälschung als byzantinisches Rechtsdelikt», *Fälschungen im Mittelalter*, τόμ. IV, Hannover, 1988, σελ. 665-671. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, Κ.Γ., «Έγκλημα χωρίς τιμωρία; Τα πλαστά στη βυζαντινή ιστορία», *Έγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο*, σελ. 337-381. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Σ.Ν., «Έγγραφα και πλαστογραφία στο Βυζάντιο», στον ΙΔΙΟ, *Ψηφίδες ιστορίας δικαίου απώτερης και νεότερης*, Αθήνα, 2013, σελ. 319-330.

7.3.9.1. Η πλαστογραφία. — Το τυπολατρικό ρωμαϊκό δίκαιο, αντίθετα από τα ελληνικά, δεν γνώριζε αρχικά τον έγγραφο τύπο. Έτσι, συστατικά δικαιοπρακτικά έγγραφα άρρησαν αρκετά να εμφανιστούν στο προσκήνιο. Αλλά και τα απλά αποδεικτικά έγγραφα δεν τα είχε ο νομοθέτης περί πολλού. Κύριο αποδεικτικό μέσο στα δικαστήρια ήταν οι μάρτυρες.

Η ιουστινιάνεια νομοθεσία διακρίνει τα έγγραφα, με βάση την προέλευσή τους, σε ιδιωτικά, σε δημόσια και σε συμβολαιογραφικά. Για καθεμία από αυτές τις κατηγορίες υπήρχε ένα πλέγμα προστατευτικών διατάξεων ανάλογα με τον κίνδυνο να προκαλέσουν το ενδιαφέρον των πλαστογράφων. Εκτός όμως από αυτό το πλέγμα υπήρχαν και οι ποινικοί νόμοι που προέβλεπαν και τιμωρούσαν την πλαστογραφία (*falsum*) με την εξής όμως ιδιορρυθμία. Η αντικειμενική υπόσταση του εν λόγω εγκλήματος δεν περιλάμβανε μόνο την κατασκευή ενός εξ υπαρχής πλαστού εγγράφου ή τη νόθευση ενός ήδη υπάρχοντος, αλλά και μία ολόκληρη σειρά από εγκληματικές πράξεις, που είχαν μόνο κοινό χαρακτηριστικό το ότι διέπονταν από τους ίδιους νόμους (κυρίως *D.*, 48.10, και *C.J.*, 9.22.23 = *B.*, 60.41) και αποτελούσαν κατά κάποιον τρόπο μία διαδικαστική ενότητα, υπαγόμενες από του Ιουστινιανού (Νεαρά 80.7) στην αρμοδιότητα του *quaesitor* (βλ. πιο κάτω, 8.1.1.1.1). Τέτοιες πράξεις ήταν η απάτη, η υπεξαγωγή εγγράφων, η ψευδής καταμήνυση, η δωροδοκία δικαστή, η κατασκευή πλαστών μέτρων και σταθμών, κ.ά. Στη βυζαντινή νομική θεωρία διαστέλλεται το

έγκλημα του «πλαστού» από εκείνο του «ωσανεί πλαστού» (*quasi falsum*), χωρίς να επικρατεί όμως ομοφωνία ως προς τα ακριβή όρια της διάκρισης.

Όπως προαναφέρθηκε (7.1.3.1), αν διεπράττετο πλαστογραφία από άνηθο, δεν του καταλογιζόταν. Η δε υποκειμενική υπόσταση του συγκεκριμένου εγκλήματος περιλάμβανε μόνο τον δόλο του υπαιτίου: *Εἰ καὶ ἴσον δέησεως κατὰ πλάνην μὴ ἀληθές τις συντάξει, οὐκ ἔστι πλαστογράφος. Τὸ γὰρ πλαστὸν ἀπὸ δόλου ἀμαρτάνεται* (*B.*, 60.41.55¹²² = *C.J.*, 9.22.20). Κατά των πλαστογράφων απειλείτο γενικώς περιορισμός και δήμευση για τους ελευθέρους και θάνατος για τους δούλους: *Ἡ τοῦ πλαστοῦ καὶ τοῦ ὠσανεὶ πλαστοῦ τιμωρία περιορισμός ἐστὶ καὶ τελεία δήμευσις, κατὰ δὲ δούλων ἐσχάτη* (*B.*, 60.41.1.13¹²³ = *D.*, 48.10.1.13). Εξυπακούεται ότι υπήρχε κλιμάκωση των προβλεπόμενων ποινών ανάλογα με την κατά περίπτωση βαρύτητα της πράξης και των συνθηκών τέλεσης. Η *Εκλογή*, το *Εκλογάδιον* και οι δύο νομοθετικές συλλογές των Μακεδόνων δεν περιέλαβαν διάταξη για την πλαστογραφία. Στην *Αύξημένη Ἰδιωτική Ἐκλογή* (17.45) απαντά όμως η εξής άδηλης προέλευσης — επίδραση της *E.* 17.18 για τους παρχαράκτες; — διάταξη: *Οἱ πλαστογράφοι χειροκοπείσθωσαν*¹²⁴.

Επιβαρυντική για τον πλαστογράφο ήταν η χρήση του πλαστού εγγράφου σε ποινική δίκη, μάλιστα δε για να στηρίξει κατηγορία ἐπὶ μεγίστῳ ἐγκλήματι. Επειδή η σχετική διάταξη *B.* 60.41.56 είναι γριφώδης, αίροντας την ασάφεια ο Λέων Σ΄ ο Σοφός, όρισε με τη Νεαρά 77 να αποκεφαλίζεται όποιος κατασκεύασε πλαστό έγγραφο ικανό να οδηγήσει στον θάνατο εκείνον, κατά του οποίου στρεφόταν η πλαστογραφία.

Όπως προαναφέρθηκε, στο πλήθος των εγκληματικών πράξεων που προέβλεπαν και τιμωρούσαν οι περί πλαστογραφίας ρωμαϊκοί νόμοι ανήκε και η ψευδής καταμήνυση. Ο θεσμός του κατηγορού εμφανίστηκε στη ρωμαϊκή δίκη μετά τις τροποποιήσεις που έγιναν κατά την περίοδο της διακυβέρνησης από τον Σύλλα. Η νέα μορφή της ποινικής δίκης επέβαλε στην πολιτεία τη λήψη μέτρων για

122. *BT*, σελ. 3027₁₋₃.

123. *BT*, σελ. 3014₁₂₋₁₄.

124. *JGR*, τόμ. VI, σελ. 45.

την προστασία των πολιτών απέναντι ασύστατων κατηγοριών. Κατά των συκοφαντών απειλείτο αρχικά ατιμία, συνοδευόμενη πιθανώς και από ποινές επιβαλλόμενες κατά την έκτακτη διαδικασία, και αργότερα — από του Μεγάλου Κωνσταντίνου — ταυτοπάθεια (C.Th., 9.1.19 = C.J., 9.2.17 = C.J., 9.46.10). Η τελευταία αυτή κύρωση γενικεύθηκε στον χώρο του πολιτειακού δικαίου (Νεαρά 117.9.4 του Ιουστινιανού) και παράλληλα εισέδωσε στις πηγές του κανονικού (κανόνας 6 της Δεύτερης Οικουμενικής Συνόδου). Την ίδια γραμμή ακολούθησε το κείμενο τόσο της Εκλογής (17.51) όσο και του Εκλογαδίου (17.36), το οποίο προβλέπει ταυτοπάθεια για κάθε συκοφάντη, ανεξάρτητα από το περιεχόμενο της κατηγορίας που διατύπωνε.

Η πλαστογραφία εκτός από έγκλημα αποτελούσε και αδικοπράξια του ιδιωτικού δικαίου. Ως εκ τούτου η αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε με οποιαδήποτε πράξη από τις χαρακτηριζόμενες, σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν πιο πάνω, ως πλαστογραφία μπορούσε να επιδιωχθεί και με αστική αγωγή¹²⁵.

7.3.9.2. **Αδικήματα των συμβολαιογράφων.** — Ιδιαίτερη μέριμνα κατέβαλε ο Ιουστινιανός για την εξασφάλιση της πιστότητας των συμβολαιογραφικών εγγράφων, εκδίδοντας το 537-538 τις Νεαρές 44, 47 και 73, με τις οποίες ρυθμιζόταν με κάθε δυνατή λεπτομέρεια η διαδικασία σύνταξης αυτών των εγγράφων. Στην πρώτη από αυτές (Ν. 44.1) με έμφαση επιβάλλεται η αυτοπρόσωπη παρουσία του συμβολαιογράφου κατά την πλήρωση του συμβολαίου με κύρωση, σε περίπτωση παράβασης, την απώλεια της ιδιότητάς: *διὰ τοῦτο τὸν παρόντα γράφομεν νόμον, καὶ ταῦτα παραφυλάττεσθαι πάντως βουλόμεθα παρὰ τῶν συμβολαιογράφων, [...] γινωσκόντων ὡς εἰ παρὰ ταῦτά τι πράξαιεν, ἐκπεσοῦνται πάντως τῶν καλουμένων στατιόνων, καὶ ὁ παρ' αὐτῶν σταλείς ἐφ' ᾧ τε ἐπιταγῆναι τὸ συμβόλαιον καὶ παραγενόμενος αὐτὸς κύριος τῆς ἐπί τῆς στατίονος αὐθεντίας ἔσται*¹²⁶.

125. Βλ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Περὶ τοῦ ἐγκλήματος τῆς πλαστογραφίας», ὁ.π., σελ. 194 κ.ε.

126. CIC, τόμ. III, σελ. 274₃₄₋₃₉-275₁₋₃.

Επειδή φαίνεται ότι η επιταγή της Νεαράς 44 δεν ετηρείτο, προέβλεψε ο Λέων Σ' ο Σοφός στην πρώτη ενότητα 'του *Επαρχικού Βιβλίου* που αφορά στους συμβολαιογράφους (περὶ ταβουλλαρίων) ειδική διάταξη: *Ὁ ταβουλλάριος ὀφείλει ἐνώπιον τῶν μαρτύρων καὶ τῶν προσκαλεσαμένων αὐθωρὸν καὶ τὴν κόμπλαν ἐπιτιθέναι κατὰ τὸν νόμον καὶ τὸ συμβόλαιον ἐκπληροῦν, ὡς ἂν βέβαια εἶη τὰ πραττόμενα. Ὁ δὲ μὴ τοῦτο ποιῶν διὰ δαρμοῦ καὶ κουρᾶς παρὰ τοῦ ἐπάρχου σωφρονιζέσθω εὐρισκόμενος*¹²⁷. Στο ίδιο κείμενο ορίστηκε η κατά περίπτωση αμοιβή του ταβουλλαρίου. Η διάταξη συμπληρώνεται ως εξής: *Ὁ δὲ πλέον ἐπίζητῶν φωραθείς, ὁ τοιοῦτος καὶ τῆς καθέδρας ἐκδιωκέσθω καὶ διὰ παιδείας παρὰ τοῦ ἐπάρχου σωφρονιζέσθω*¹²⁸. Η άσκηση όλων των έργων του ταβουλλαρίου ήταν υποχρεωτική και η άρνηση απειλείτο με κυρώσεις: *Ὁ προσκληθείς ταβουλλάριος παρὰ πριμικηρίου δι' ἀναγκαίαν χρείαν καὶ ἅπαξ καὶ δις καὶ τρίς ὑστερήσας παρεχέτω ἐν μὲν τῷ πρώτῳ κερᾶτια δύο, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ κερᾶτια τέσσαρα, ἐν δὲ τῷ τρίτῳ κερᾶτια ἕξ. Εἰ δὲ ἐξ αὐθαδείας καὶ καταφρονήσεως τοῦτο ποιεῖ, διὰ παιδείας παρὰ τοῦ ἐπάρχου σωφρονιζέσθω*¹²⁹. Εντύπωση προκαλεί το ότι οι κατά των ταβουλλαρίων απειλούμενες ποινές ήταν κατά κύριο λόγο σωματικές.

7.3.9.3. **Η παραχάραξη.** — Οι παραχαράκτες των ρωμαϊκών νομισμάτων διώκονταν με βάση τη *Lex Cornelia de falsis*, όπως και η πλαστογραφία. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος, όπως τελικώς διαμορφώθηκε, περιλάμβανε την κιβδηλεία, τη νόθευση, την εξ' υπαρχής κατασκευή πλαστού νομίσματος και την εκ προθέσεως θέση του σε κυκλοφορία (D., 48.10.8 και 9, προοίμιο). Τους δράστες έπλητταν βαρύτερες ποινές. Αρχικά φαίνεται ότι θανατική ποινή απειλείτο μόνο κατά των δούλων. Επί των ελευθέρων πιθανότερο είναι ότι οι κυρώσεις περιορίζονταν σε δήμευση, γιατί η διάταξη D. 48.10.8, όπως παραδίδεται, έχει μάλλον υποστεί παρέμβαση με την προσθήκη παρεμβλήματος (*interpolatio*). Αργότερα η ποινή του θανάτου γενικεύθηκε.

127. *Επαρχικόν Βιβλίον*, 1.12, σελ. 80.

128. *Επαρχικόν Βιβλίον*, 1.25, σελ. 84.

129. *Επαρχικόν Βιβλίον*, 1.5, σελ. 76.

Την πληθώρα των διατάξεων της ιουστινιάνειας κωδικοποίησης διαδέχθηκε η λιτή διατύπωση της *Εκλογής* (17.18): *Οι παραχα-
ρακταί [sic] μονήτας χειροκοπέισθωσαν*¹³⁰. Η αντικατάσταση των
παλαιότερων ποινών με ακρωτηριασμό του χεριού — μια ποινή
που περιέκλειε την ιδέα της ειδικής πρόληψης ή και της ποινής-κά-
τοπτρο — ήταν συνέπεια της μεταβολής επί των Ισαύρων του χα-
ρακτήρα του εγκλήματος από πράξη κείμενη μέσα στα όρια της κα-
θοσίωσης σε έγκλημα με περιουσιακό αντικείμενο. Οι Μακεδόνες
διατήρησαν την ποινή της *Εκλογής*, επεκτείνοντας όμως την αντι-
κειμενική υπόσταση του εγκλήματος στην *Εισαγωγή* (40.17) και
στον *Πρόχειρο Νόμο* (39.14) με αναδιατύπωση του χωρίου του
Κώδικα 9.24.1. Έτσι, βαριές ποινές απειλούνταν και κατά των συ-
νεργών ακόμη και κατά του κυρίου του ακινήτου, επί του οποίου
εργάστηκαν οι αυτουργοί, σύμφωνα με τη σχετική διάταξη των *Βα-
σιλικών* (60.60.1), όπως αυτή κατέληξε να διαμορφωθεί: *Ὁ πλα-
στήν μονίταν ποιῶν μετὰ τῶν ὑπουργησάντων αὐτῶ χειροκοπέι-
σθω. Ὁ δὲ δεσπότης τοῦ ἀγροῦ ἢ τοῦ οἴκου ἐν ᾧ τοῦτο γέγονεν,
εἰ φανείη συνειδῶς τῶ γενομένῳ, περιορισμῶ καὶ δημεύσει τῆς ὅλης
αὐτοῦ περιουσίας ὑποβληθήτω· εἰ δὲ ἀγνοοῦντος αὐτοῦ τοῦτο γέγο-
νεν, ἢ οἰκία ἦτοι ὁ ἀγρὸς δημευέσθω. Ὁ δὲ τοῦ ἀγροῦ διοικητῆς
εἴτε γεωργὸς εἴτε δοῦλος εἴτε ἔνοικος εἴτε πάροικος ὑπηρετήσας τῶ
ἀμαρτήματι χειροκοπέισθω. Εἰ δὲ ὁ δεσπότης ἐξ ἀρχῆς ἀγνοῶν,
μετὰ ταῦτα δὲ μαθὼν κατεμήνυσεν, αὐτὸς μὲν οὐ ζημιωθήσεται, ὁ
δὲ τοῦ πράγματος αὐτουργὸς μετὰ τῶν ὑπηρετῶν χειροκοπέι-
σθω*¹³¹. Παράλληλα όμως περιέλαβαν τα *Βασιλικά* διατάξεις του
Πανδέκτη για την παραχάραξη και στον τίτλο 60.41.

130. BURGMANN, *Ecloga*, σελ. 230⁸²².

131. *BT*, σελ. 31164¹².

Κεφάλαιο VIII

Δικονομικά θέματα

Ενδεικτική βιβλιογραφία. — KASER, M. - HACKL, K., *Das
römische Zivilprozessrecht*, σειρά «HdAW» (αρ. X.3.4),
München, ²1996.

8.1. Η απονομή της δικαιοσύνης

Ειδική βιβλιογραφία. — LEMERLE, P., «Le juge général
des Grec et la réforme judiciaire d'Andronic III»,
Mémorial Louis Petit, Boucares, 1948, σελ. 292-316.
THÜR, G. - PIELER, P.E., «Gerichtbarkeit», *Reallexi-
kon für Antike und Christentum* 10 (1977), σελ. 360-
492. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ, «Τα βυζαντινά δι-
καστήρια κατά τους αιώνες Γ'-ΙΑ'», *Δίπτυχα* 4 (1986), σελ.
163-177. SARADI, HELEN, «The Byzantine Tribunals:
Problems in the Application of Justice and State Policy
(9th-12th c.)», *REB* 53 (1995), σελ. 165-204. WEISS,
G., «Hohe Richter in Konstantinopel. Eustathios Rho-
maios und seine Kollegen», *JÖB* 22 (1973), σελ. 117-
143. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΠ., *Η νομολογία των εκ-
κλησιαστικών δικαστηρίων της βυζαντινής και μεταβυζαντι-
νής περιόδου σε θέματα περιουσιακού δικαίου*, τόμ. Ι: *Ενο-
χικό δίκαιο - Εμπράγματο δίκαιο*, τόμ. ΙΙ: *Οικογενειακό δί-
καιο*, τόμ. ΙΙΙ: *Κληρονομικό δίκαιο*, σειρά «FzbR. Athener
Reihe» (αρ. 6, 11 και 18), Αθήνα, 1992, 1997 και 2010.
ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ, ΔΑΦΝΗ, «Ο θεσμός της αιρετοκρασίας στη βυ-
ζαντινορωμαϊκή έννομη τάξη και πρακτική», *Βυζαντινά* 14
(1994), σελ. 13-28. GORIA, F., «Giudici civili e giudici

Σπύρος Ν. Τρωιάνος,
Εισηγήσεις βυζαντινού δικαίου.

Ηρόδοτος, Αθήνα, 2014.
Πρωτότυπη έκδοση.

Εισηγήσεις βυζαντινού δικαίου

Όλα τα δικαιώματα μετάφρασης, αναπαραγωγής, προσαρμογής
και οποιασδήποτε άλλης εκμετάλλευσης
κατοχυρωμένα για όλες τις χώρες και χώρους του κόσμου.

Copyright © by Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα, 2014.
Ηρόδοτος, Μαντζάρου 9, GR 10672 Αθήνα.
All rights reserved.

ISBN 978-960-485-085-3